

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED'İN İŞK-NÂMESİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan Pınar TORUN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Türk Dili ve Edebiyatı

OCAK 2009

T.C. İSTANBUL KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MUHAMMED'İN IŞK-NÂMESİ ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Canan Pınar TORUN
(0510080005)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 31 Aralık 2008

Tezin Savunulduğu Tarih: 6 Ocak 2009

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Musa DUMAN

Yard. Doç. Dr. Oktay Selim KARACA

OCAK 2009

ÖN SÖZ

Bu çalışmada XIV. Yüzyıla ait bir eser olan Muhammed'in Işk-nâme adlı metninin şekil bilgisi (morfoloji), yapım ve çekim bahisleri ele alınarak incelenmiştir.

Oğuzların dili temelinde gelişen Türkiye Türkçesinin öğrenilmesi tarihî dönemlerinin araştırılıp ortaya konulmasıyla mümkündür; bunun sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi ise tarihî metinlerin edisyon kritiklerinin ve dil incelemelerinin tamamlanmasına bağlıdır. Daha çok edebiyat tarihçisi dikkati ile yayımlanan kimi tarihî metinlerin bugüne kadar dilbilgisi yapıları ortaya konmamış; bu yüzden bunlar dil tarihçiliğinin istifadesinden uzak kalmıştır. Muhammed'in Işk-nâme'si de böyle metinlerden biridir. Biz bu eseri sadece şekil bilgisi yönünden işleyerek Eski Türkiye Türkçesi araştırmalarına bir katkı sağlamak istedik.

Çalışmamızda Sedit Yüksel'in çevirisi esas alınarak 8702 beyitten oluşan Işk-nâme'nin her beytini oluşturan bütün kelimeler ayrı ayrı fişlenmiştir. Fişlenen bu kelimeler şekil bakımından tek tek incelendikten sonra dönemin Türkçesine uygun ve aykırı olan durumlardan bahsedilmiş ve değişikliklere dikkat çekilmiştir.

Tez çalışmamın başlangıcından itibaren her konuda yardımını gördüğüm, beni ilmî açıdan yönlendiren değerli danışman hocam Prof. Dr. Hayati DEVELİ'ye ve bana yol gösteren bütün hocalarıma teşekkür ediyorum..

Canan Pınar TORUN

İÇİNDEKİLER

1. ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ	1
1.1. Selçuklular Dönemi	3
1.2. Beylikler Dönemi	5
1.3. Osmanlılar Dönemi.....	6
2. İŞK-NÂME ve YAZARI MUHAMMED HAKKINDA.....	7
2.1. Muhammed ve Hayatı	7
2.2. Eserin Konusu ve Özeti:	8
2.3. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar:.....	11
3. ŞEKİL BİLGİSİ	12
3.1. İSİM ÇEKİMİ.....	12
3.1.1. Çokluk Eki:.....	12
3.1.2. İyelik Ekleri:.....	13
3.1.3. HÂL EKLERİ	18
3.1.3.1. Yalın (Nomunatif) Hâli:	18
3.1.3.2. İlgî (Genitif) Hâli Eki.....	19
3.1.3.3. Yükleme (Akuzatif) Hâli	23
3.1.3.4. Yönelme (Datif) Hâli	25
3.1.3.5. Bulunma (Lokatif) Hâli	28
3.1.3.6. Ayrılma (Ablatif) Hâli	31
3.1.3.7. Eşitlik (Ekvatif) Hâli.....	33
3.1.3.8. Vasıta Hali (İnstrumental Hali).....	35
3.1.3.9. Gibilik Hâli.....	37
3.1.3.10. Yön Gösterme (Direktif) Hali	38
3.1.4. Soru Edatı +ml	40
3.2. YAPIM EKLERİ	41
3.2.1. İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER.....	41
3.2.2. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER	49
3.2.3. FİİLDEN İSİM YAPAN EKLER	52

3.2.4. FİLDEN FİİL YAPAN EKLER.....	58
3.3. FİİL ÇEKİMİ.....	64
3.3.1. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS VE SAYI.....	64
3.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri :	65
3.3.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri :	68
3.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri :	70
3.3.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ.....	72
3.3.2.1. Bildirme Kipleri.....	72
3.3.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	72
3.3.2.1.2. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN	74
3.3.2.1.3 GENİŞ ZAMAN.....	75
3.3.2.1.4. GELECEK ZAMAN	78
3.3.2.1.5. ŞİMDİKİ ZAMAN.....	81
3.3.2.2. TASARLAMA KİPLERİ.....	81
3.3.2.2.1. İSTEK KİPİ.....	81
3.3.2.2.2. EMİR KİPİ.....	85
3.3.2.2.3. ŞART KİPİ.....	86
3.3.2.2.4. GEREKLİLİK KİPİ.....	87
3.4. EK-FİİL	88
3.5. BİRLEŞİK KİPLİ FİİLLER	90
3.5.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi :	90
3.5.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti :	91
3.5.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı :	92
3.6. BİRLEŞİK FİİLLER.....	93
3.6.1. İsimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller:	93
3.6.2. Tasvir Fiilleri.....	94
3.7. FİİLİMSİLER.....	97
3.7.1. İSİM FİİLLER	98
3.7.2. SIFAT FİİLLER	100
3.7.3. ZARF FİİLLER.....	105

4. SONUÇ	110
5. KAYNAKÇA.....	111

Enstitüsü	: Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı	: Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Tez Türü ve Tarihi	:Yüksek Lisans-Ocak 2009

KISA ÖZET

Muhammed'in *Işk-nâmesi* Üzerine Dil İncelemesi

Canan Pınar TORUN

Daha çok edebiyat tarihçisi dikkati ile yayımlanan kimi tarihi metinlerin bugüne kadar dilbilgisi yapıları ortaya konmamış; bu yüzden bunlar dil tarihçiliğinin istifadesinden uzak kalmıştır. Bu gibi eserlerin dil verilerinin ortaya konması Türk dili tarihi açısından önemlidir. Dil ve edebiyat tarihimiz açısından önemli metinlerden biri de Muhammed'in *Işk-nâme* isimli mesnevisidir. Bu metin Sedit Yüksel tarafından yayımlanmış¹ olmakla birlikte çalışmada metnin dil özellikleri ayrıntılı olarak gösterilmemiştir.

Bu çalışmanın konusu Muhammed'in *Işk-nâmesinin* yapı bilgisi (morfoloji) özellikleridir. Çalışmamız Sedit Yüksel'in yayımına dayanmaktadır. Çalışmamızın başında Eski Türkiye Türkçesinin genel özelliklerinden bahsettikten ve *Işk-nâme* ile yazarı Muhammed hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra çalışmamızın temelini oluşturan şekil bilgisi bahsine geçtik. Bu bölümü isim ve fiil çekimi olarak ikiye ayırdıktan sonra her bahsi kendi içerisinde alt başlıklarda topladık. Eski Türkiye Türkçesi dönemindeki özelliklerle *Işk-nâme*'nin benzer ve farklı özelliklerini değerlendirdik. Bu sayede Eski Türkiye Türkçesi araştırmalarına bir katkı sağlamak istedik.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkiye Türkçesi, *Işk-nâme*, Muhammed, Tarihsel Yapı Bilgisi (Morfoloji).

Bilim Dalı Sayısal Kodu:

---

¹ Sedit Yüksel, Mehmed *Işk-nâme*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1965.

Institute: Social Sciences

Department: Turkish Language and Literature

Program: Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. Hayati DEVELİ

Dissertation and Date: Master of Arts, January 2009

ABSTRACT

A Linguistic Analysis of Muhammed's *Işk-nâme*

Most of the historical texts that were exposed to the analyses of literary historians have been published without an awareness of their linguistic aspects and thus remained devoid of the contributions of the linguistic studies. This study, therefore, is an attempt to analyse the formal and linguistic aspects of *Işk-Name* which was translated into modern Turkish by Sedit Yüksel. The first part of the study aims at elucidating the main characteristics of Old Anatolian Turkish taking the *Işk-Name* of Muhammed as the target text to trace the formal traits of the language of the time. This part of the study approaches the language under the titles of inflectional verbs and inflectional nouns. Muhammed's *Işk-Name* has been taken as the target text to compare and contrast Modern and Old Anatolian Turkish's grammatical traits to humbly contribute to the linguistic studies of Turkish.

Key Words: Old Anatolian Turkish, *Işk-nâme*, Muhammed, Historical morphology,

Science Code:

1. ESKİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ

X. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan Batı'ya göç eden Oğuzların, XII. yüzyılın sonlarında kendi lehçelerine dayalı olarak Anadolu'da kurup geliştirdikleri edebi yazı diline Eski Türkiye Türkçesi denilmektedir.² Eski Türkiye Türkçesinin başlangıcını belirleyen eserlerin tamamı elimize geçmiş değildir. Dönem eserlerinin büyük bir kısmı da daha sonraki yüzyıllarda istinsah edilmiş metinlerdir. Bu bakımdan devrenin başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Ancak XV. Yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesi ve siyasi birliğin kurulması ile Türkçenin de ilim ve kültür dili olarak kudretini kazandığı ve Osmanlı Türkçesine geçiş olarak kabul edilen dönemi, Eski Türkiye Türkçesinin bitiş yılları olarak değerlendirmek mümkündür.³

Oğuzların Anadolu'ya gelmelerinden Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar olan süreyi içine alan dönemin dilinin adlandırılması konusu farklı çalışmalarda tartışılmıştır. Anadolu'da Türk siyasi birliğinin sağlanamadığı 1300-1500 yılları arasındaki dönemden kalma çok sayıda eser vardır. Eserlerin dilinin kendi içerisinde bir birlik oluşturmadığı bu dönemi türkologlar; Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Osmanlıca⁴, Eski Anadolu Oğuzcası, Eski Oğuzca⁵ olarak adlandırmaktadırlar. Ancak bu terimlerin hepsi tartışmaya açıktır. Çünkü Türkler XIV. Yüzyılın sonlarında Balkanlara yayılmışlar, XV. yüzyıldan itibaren Saraybosna'dan Bağdat'a, Belgrat'tan Kahire'ye kadar çok uzak bölgelere Türkçe konuşan memurlar ve askerler gitmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve kültürel bir güç olarak gelişmesine paralel bir biçimde dil özellikleri bakımından

---

² Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz, *Eski Türkiye Türkçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2004, 29.

³ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000, 59.

⁴ Nurettin Demir, Emine Yılmaz, *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2003, 83.

⁵ Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz, a.g.e., s.29.

XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemin diline Eski Türkiye Türkçesi, bu tarihten sonraki dönemin diline de Osmanlıca denilmektedir. Ancak Eski Türkiye Türkçesine has dil özelliklerinin bir anda ortadan kalkmadığı, sonraki yüzyıllarda yazılmış eserlerde de görülmeye devam ettiği söylenebilir. Bu yüzden yeni dönemi XV. yüzyılın sonlarından başlatanlar da vardır. Eski Türkiye Türkçesi kendi içerisinde;

1. Selçuklular Dönemi (XI.-XIII. yüzyıllar arası)
  2. Beylikler Dönemi (XIV. yüzyıl)
  3. Osmanlılar Dönemi (XV. yüzyılın ortalarına kadar)
- olmak üzere üç döneme ayrılabilir.⁶

XIII. ve XV. yüzyılları Tarihi Türkiye Türkçesi veya Eski Anadolu Türkçesi terimleriyle karşılayan, Eski Türkiye Türkçesi teriminin olsa olsa Selçuklu Dönemi Türkçesini karşılayabileceğini söyleyen bu yüzden de bu terimleri benimseyen Faruk Kadri Timurtaş, Oğuzlar tarafından oluşturulan yazı dilini biraz daha farklı bir biçimde ele almış ve şu şekilde sınıflandırmıştır:

I. Tarihi Türkiye Türkçesi (XIII.. ve XX. yüzyıllar)

1. Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesi (XIII.-XV. yüzyıllar)

a. Selçuklu Türkçesi (XIII. yüzyıl)

b. Eski Osmanlıca (XIV.-XV. yüzyıllar)

2. Osmanlı Türkçesi (XVI.-XX. Yüzyıllar)

a. Klasik (Orta) Osmanlıca (XIV. - XIX. Yüzyıl ortası)

b. Yeni Osmanlıca (XIX. Yüzyıl ortası-XX. Yüzyıl başı)

II. Modern (Yeni) Türkiye Türkçesi (XX. Yüzyıl)

a. Yazı Dili (Yeni Türkçe)

b. Anadolu Halk Ağzları⁷

---

⁶ Nurettin Demir, Emine Yılmaz, age. s.83 - 84.

1.1. Selçuklular Dönemi

Tarihi kaynaklardan edinilen bilgilere göre Oğuzlar, X. Yüzyılda Siriderya boyları ile Aral Gölü kıyılarında merkezi Yenikent olmak üzere bir devlet meydana getirmişlerdi. Bu bölgelerde bazı şehirlerde kuran Oğuzlar, burada yüksek kültürlü yerleşik bir hayata geçmişlerdi. Oğuzların bir kısmı daha sonra Buhara'ya göç ederek oraya yerleştiler. XI.-XII. yüzyıllar arasında Harezm'in Türkleşmesinde rol oynayan Oğuzlar, Aral Gölü ve Siriderya yakasından Horasan'a kadar uzandılar ve burada 1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Büyük Selçuklu Devleti'ni kurduktan bir süre sonra büyük kitleler halinde İran, Azerbaycan yoluyla Anadolu'ya gelerek Anadolu'yu Türkleştirerek bu bölgede 1075 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'ni meydana getirdiler. Böylece Aral ve Siriderya boylarından Anadolu içlerine kadar uzanan bölgede büyük bir hakimiyet kurdular. Ancak Oğuzların bu siyasi varlıklarına paralel olarak XI. yüzyılda ayrı bir yazı diline sahip olup olmadığı henüz tam olarak aydınlatılmış değildir. Gerçi Kaşgarlı Mahmud Divanü Lugati't-Türk'te Karahanlı Türkçesi ile Öteki Türk boylarının konuştuğu Türkçeyi şu şekilde karşılaştırmıştır:

“ Kırkız, Kıfçak, Oğuz, Toxsı, Yağma, Çigil, Uğrak, Çaruk boylarının öz Türkçe olarak yalnız bir dilleri vardır. Yemeklerle Başğırtların dilleri bunlara yakındır.

Rum diyarındaki Beçeneklere kadar Suvar, Bulgar dilleri –bir düziye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış- bir Türkçedir. Dillerin en yeğnisi Oğuzların Oğuzların en doğrusu ise Toxsı ile Yağmaların dilidir.

Uygur şehirlerine varıncaya dek “Ertiş, İla, Yamar, İdil”, ırmakları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı Hakaniye=Hakanlılar Ülkesi halkının dilidir.”⁸

---

⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, İstanbul: Vilayet Yayınları, 1981, s.54.

⁸ Kaşgarlı Mahmud, Çev. Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk*, Ankara: TDK Yayınları, 2006, I, s. 30.

Kaşgarlı'nın *Divanü Lugati't-Türk'te* Oğuzca hakkında verdiği bilgiler, Oğuz Türkçesinin XI. yüzyılın ikinci yarısındaki dil durumu hakkında bir fikir vermekle birlikte, bunlar bir yazı dili özelliği vermekten ziyade Oğuz Türkçesini öteki kollardan ayıran bir ağız özelliği niteliğindedir. Bu da Oğuz şivesinin XI. yüzyılın sonunda henüz ayrı bir yazı dili hâlinde olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte Oğuzcanın zengin bir halk edebiyatına sahip olduğu ve Gazneliler devrinde Oğuz şiirinin varlığı tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁹ Bu dönemde Orta Asya'da ortak bir yazı dilinin devam ettiği gözlenmekte olup henüz daha yeni yazı dilleri şekillenmemiştir. Yeni yazı dilleri ancak XII. yüzyılda ortaya çıkan gelişmelerle oluşmaya başlamış ve bu gelişmenin ana yurdu Harezm bölgesi olmuştur. İşte Oğuz şivesinin Karahanlı Türkçesinden ayrılmaya başladığı dönem de XII.-XIV. Yüzyıllar arasını kapsayan dönem olmuştur.

XI. yüzyıl sonlarında Malazgirt Zaferi'nin ardından çeşitli Türk boyları Anadolu'ya gelip yerleştiler. Anadolu'ya gelip yerleşen bu boyların çoğunluğunu Oğuzlar oluşturduğundan burada şekillenen edebi lehçenin esasını da tabii olarak Oğuzca teşkil etti.

Anadolu'ya gelen Oğuzlar buraya bütün edebi geleneklerini de getirerek Orta Asya ile olan bağlarını da devam ettirmişlerdi. Bunun yanında öteki şivelerin edebi mahsulleri de çeşitli vesilelerle buralara gelmekteydi. Bu bakımdan Selçuklular devrindeki Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebbeti bulunmaktaydı.¹⁰

Ancak Anadolu'ya gelen bu Oğuzların yazılı bir edebiyatlarının olup olmadığı ve Anadolu Selçuklu devleti'nin kurulması ile başlayan dönemin XIII. yüzyıldan önceki dil durumu tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Mustafa Özkan,

---

⁹ Fuat Köprülü, "*Gazneliler Devrinde Türk Şiiri*", Edebiyat Fakültesi Mecmuası, VII/2, 1929, s.81-83.

¹⁰ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 1980, s. 333

Anadolu'da gelişen edebiyatın XIII. yüzyıldan önce başladığına dair henüz doyurucu bir bilginin olmadığını belirtmiştir.¹¹

Selçuklular dönemine ait eserlerin sayısı çok fazla olmamakla birlikte günümüze kadar gelmiş eserlerde daha çok ahlaki-dini nitelikli eserler olup, halka dini konuları anlatmak amacıyla yazılmış didaktik nitelikli eserlerdir.

1.2. Beylikler Dönemi

Beylikler Dönemi, Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından Osmanlı Devleti'nin İmparatorluk hâline gelene kadar geçen dönemi kapsamaktadır. XIII. yüzyıl sonu ile XV. yüzyıl başlarına kadar uzanan bu dönemde Türk Dili Selçuklu Dönemi'nin devamı olarak artık Eski Türkçenin izlerinden arınmış başlı başına bir yazı dili olma konumuna gelmiştir. Dilin bu gelişimin de Anadolu beyliklerinin önemi ve etkisi oldukça fazladır. Selçuklu Dönemi'nde Arapça ve Farsçanın etkisine rağmen yazı dili olarak varlığını bir ölçüde hissettiren Türkçe beylikler devrinde ön plana geçmiş ve gelişmiş bir yazı dili olarak genel anlamda kuruluşunu bu devirde sağlamıştır. Bu özelliği dolayısıyla Beylikler Dönemi Eski Türkiye Türkçesi için ayrı bir önem teşkil etmektedir. Selçuklu Dönemi'ndeki eser noksanlığına karşılık Beylikler Dönemi'nde eser bolluğu yaşanmış; çok sayıda telif ve tercüme niteliğindeki eserler, hemen hemen her beyliğin sınırlarında verilmiştir. Eserler alanında meydana gelen bu gelişmeye beylerin kendileri de hususi olarak destek vermişlerdir.

Korkmaz'a göre; Selçuklu Devleti'nin yıkıntısı üzerine kurulmuş olan Anadolu Beylikleri Devri doğrudan doğruya Türkçeye dayalı yerli ve milli bir yazı diline geçiş devridir. Selçuklu Anadolusundaki yalnız halka yararlı olacak eserleri Türkçe yazma eğilimine karşı, bu devirde Türkçeyi bütünü ile ve şuurlu olarak bir yazı dili hâline getirme hedefi ağır basmış durumdadır.¹²

---

¹¹ Mustafa Özkan, a.g.e., s.62.

¹² Zeynep Korkmaz, "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri Türkçesinin Yeri" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, I, s.420

1.3. Osmanlılar Dönemi

Bu dönem Anadolusunda; Oğuz asıllı olan Karamanoğulları, Germiyanogulları, İsfendiyoğulları, Aydınoğulları, Osmanogulları gibi Türk beylikleri arasında yaşanan toprak ve siyasi üstünlük kurma mücadeleleri uzun yıllar sürmüş ve XIV. yüzyıl sonlarında bu mücadeleyi Osmanlılar kazanarak öteki Türk beyliklerine hakim duruma gelmiş, siyasi birliği sağlamış ve Rumeli'ye geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılın ortalarına doğru sınırlarını genişletmesi ve siyasi birliğini kurmuş olmasıyla birlikte Anadolu'da bir yazı birliği de sağlanmıştır. XIV. yüzyıldan sonra Beylikler Dönemi'nde görülen sade Türkçe ile yazma geleneği yavaş yavaş terk edilmeye başlanmıştır. Büyük bir imparatorluğun devlet dili hâline gelmeye başlayan Türkçe; gittikçe eski sadeliğini yitirerek yabancı unsurlarla yoğunlaşmış, halkın dilinden ayrı bir nazım ve nesir dili halinde gelişme göstermiştir. Bu dönem eserlerinde önceki yüzyılın eserlerinde görülen açık ve anlaşılır ifade şekli yerini karışık ve anlaşılmaz bir ifade tarzına bırakmıştır. Özkan bu dönemi, Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş olarak değerlendirmektedir. Zira Özkan, bu dönemin eserlerinde bir geçiş döneminin bütün özelliklerini bir arada görmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.¹³

---

¹³ Mustafa Özkan, a.g.e., s.85.

2. IŞK-NÂME ve YAZARI MUHAMMED HAKKINDA¹⁴

2.1. Muhammed ve Hayatı

Işk-nâme 14. y.y.da Muhammed tarafından yazılmış önemli mesnevilerden biridir. Ancak mesnevinin müellifi Muhammed'in nerede doğduğu, yaşadığı ve öldüğüne dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Sedit Yüksel Işk-nâme'nin yazarının ismini her ne kadar "Mehmed" olarak söylese de Muhammet Yelten "Muhammed" olduğunu belirtmiştir. Her iki isimde Osmanlı harfleriyle yazımı aynı olduğundan böyle bir karışıklık olmuş olmalıdır. Bizce de Işk-nâme'nin yazarı Muhammed'dir ve yazar isminin Muhammed olduğunu eserin iki yerinde zikretmektedir:

'Înâyet eylegil ta kim muhallet / Ola râzı Muhammedden Muhammed (213)

Muhammed kuluña bir hoş nazar kııl / Sağışsuz hem günâhından güzer kııl (8675)

Işk-nâme'nin yazılış tarihi, eserin sonunda "Der Tarîh-i Kitâb" başlıklı bölümde 10 Rebû'l-âhir 800 (3 Ocak 1398) olarak gösterilmektedir. Buna göre, Muhammed'in yaklaşık olarak, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk dörtte biri içinde yaşamış olduğu tahmin edilmektedir.

Uzunca süren Işk-nâme dîbâcesinde, şair kendi hayatından çok, eseri hakkında bilgi vermektedir. "Kitâb Düzildüğünün Sebebi ve Ululardan Özr Dilemek" başlıklı bölümde şair, hayatın faniliğinden, dünyaya güvenmenin doğru

---

¹⁴ Çalışmamızın bu bölümü şu kaynaklardan özetlenmiştir: Sedit Yüksel, *Mehmed Işk-nâme*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, 1965; Muhammet Yelten, "Işk-nâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 19. C., İstanbul: Diyanet Vakfı Neşriyat, 1999, s.214-215, Amil Çelebioğlu, *Türk Edebiyatı'nda Mesnevi*, İstanbul: Kitabevi, 1999, s. 71-72.

olmadığından bahsederek sözü kendisine getirmiş ve ömrünün istediği gibi geçmediğinden şikayet etmiştir.

Muhammed Mısır'da başlayıp Anadolu'ya döndükten sonra tamamladığı Işk-nâme'sini Emir Süleyman'a sunmuştur. Eserin M. 1398 tarihinde bitirilmiş olduğu ve şairin Süleyman'ı Şah ve Sultan unvanları ile andığı göz önüne alınacak olursa bu sunma olayının, onun saltanat süresi (1403- 1411) içinde ve Edirne sarayında vukua gelmiş olması gerekir. Bununla beraber, hükümdarla Muhammed'in arasındaki yakınlığın ne derecelerde olduğunu gösterecek bir belge elde yoktur.

Işk-nâme'nin muhtevası, şairin yer yer temas ettiği konular onun, zamanının klasik kültürüne sahip bulunduğunu ve dibâcede Senaî, Sa'dî, Firdevsî ve Kaanî'nin adlarını anması İran edebiyatına vakıf olduğunu göstermektedir. Bütün bunlara rağmen şairin düzenli bir öğrenim görüp görmediği kesin olarak bilinmemektedir.

2.2. Eserin Konusu ve Özeti:

Işk-nâme'nin dikkati çeken özelliği edebiyatımızın ilk mesnevilerinden farklı olmasıdır. Nitekim, 14. yüzyılın ortalarına kadar, ahlakî, dinî- tasavvufî ve destanî-hamasî konuları işlemeye devam eden mesnevi edebiyatımız, bu yüzyıl şairlerinden Hoca Mes'ud Bin Ahmed ve onun yeğeni İzzeddin'in İran örneklerinden çeviri yoluyla meydana getirdikleri (751/ 1350) telif tarihli, Süheyl ü Nevbahar adını taşıyan mesnevileriyle, dikkate değer bir yenilik ve değişiklik gösterir. Eserde gayesi "vuslat" olan tam anlamıyla gerçek ve beşeri bir aşk anlatılmaktadır. Yine 13.yüzyıl şairlerinden Şeyyad Hamza ve Suli Fakih'in Yusuf u Zelihâ'ları vardır. Fakat, konunun dini olması, bir peygamberin hayatını anlatması dolayısıyla, şairler eserlerini işlerken his ve hayallerini sınırlandırmak zorunda kalmışlar ve konuya istedikleri şekli vermek imkânından yoksun bulunmuşlardır. Hele Şeyyad Hamza, Yusuf u Zelihası'nda münasebet düşürerek, Kur'an'dan arada bir iktibas ettiği ayetler ve bunların açıklamaları ile, eserine daha da dini bir mahiyet vermiştir. Bu bakımdan Yusuf u Zeliha'yı Süheyl ü Nevbahar ile bir arada tutmaya imkân yoktur.

Süheyl ü Nevbahar'ın ele aldığı dünyevî aşk, daha sonra Şeyhoğlu Mustafa'nın Hurşid-nâmesinde (789-1387); bir dereceye kadar, Ahmedî'nin İskender-nâmesinde (792-1390), kitabın ancak bir bölümünü kapsamaktadır ve nihayet Muhammed'in Işk-nâme'sinde hakim olan konu işlenmekte devam edecek ve bir sonraki yüzyılın başlarında Şeyhî tarafından meydana getirilecek olan Hüsrev ü Şirin mesnevisi ile, tekerrür etmiş bir "tarz" halini alacaktır.

Muhammed, eserin ana teması olan aşkı işlerken sevgililer arasındaki hissi bağları, onların ruh hallerini, davranışlarını, kendinden öncekilerin aynı mahiyetteki eserlerinde rastlamadığımız bir şekilde, ayrıntılara inerek, bütün incelikleriyle vermeye çalışmıştır. Eserde ele alınan aşkın ilahi aşkla hiçbir ilgisi yoktur. Bu aşk, gayesi vuslat olan beşerî ve maddî bir aşktır. Muhammed, eserin ikinci ve üçüncü derecedeki kahramanları arasında geçen aşkları da dile getirerek, eserin ağırlık merkezini aşk temi üzerine yoğunlaştırmıştır.

Muhammed, maddî aşkın tasvirinde kendini hiçbir kayıpla bağlı görmez, İki sevgilinin vuslata ermeleriyle sona eren eserin, bu kavuşmayı canlandıran sayfalarında gerdek ve zıfak bir dereceye kadar mecazî bir dille de olsa en küçük ayrıntılarına varıncaya kadar anlatılmaktadır. Aşktan sonra, eserde ayrılık ve ölüm gibi başlıca iki büyük tem üzerinde de durulmuştur.

Muhammed, eserini elinden geldiği kadar Türkçe kelimelere yer vererek, açık ve sade bir dille kaleme almaya gayret etmiştir. Eserde, içinde Arapça ve Farsça kelimeler bulunmayan beyitler az değildir. Sanatçının sahip olduğu üslup ise "sadelik ve samimilik" ile karakterize edilmiştir. Işk-nâmenin mühim bir üslup özelliği de mahalli ifade unsurlarına çokça yer vermiş olmasındadır. Eserde atasözleri, halk deyimleri, halk arasında yaygın teşbihler, kendinden önce meydana getirilmiş olan benzer vasıflı mesneviler (Süheyl ü Nevbahar, Hurşid-nâme) de rastlananlardan daha fazla yer tutmaktadır.

8702 beyitten oluşan ve mefâilün mefâilün feûlün vezninde olan, içerisinde aynı vezinde ve değişik vezinlerde gazellerin mevcut olduğu Işk-nâme; tevhidleri

naatları dört halife medhi sebab-i telif Emir Süleyman ve Hamza Paşa metihleri hâtîme-i kitab ve tarih-i kitab kısımlarıyla tamamen tertip hususiyetlerine uygun bir eserdir.

Masal ve dinî unsurların az, didaktik ve hikemî mısraların nisbeten fazla bulunduğu Işk-nâme, beşerî bir aşkı konu almaktadır. Bu eserde muhtelif macera ve aşklar içiçe ise de esas kahramanlar Ferruh ve Hüma'dır. Hikâyenin özeti şöyledir:

Numan Şah'ın hiç çocuğu olmamaktadır. Müneccimler, Maşrık diyarında üç beni olan çok güzel bir kız bulunduğunu, Şah onunla evlenirse bir oğlu olacağını haber verirler. Söylenen özellikteki kız, Çin ülkesinde bulunur ve Numan Şah üç benli bu güzelle evlenir. Ferruh adını koyduğu bir oğlu dünyaya gelir.

Ferruh büyüdüğü zaman Hıtay şahının kızı Hüma'ya âşık olur. Vezirin oğlu ve aynı zamanda arkadaşı olan Hurrem'le birlikte Hüma'yı aramaya çıkar. Aynı zamanda Hüma da rüyasında gördüğü Ferruh'a âşık olmuştur. Nihayet Ferruh Hüma'nın yaşadığı şehre gelir ve iki sevgili Hüma'nın dadısı Parsa aracılığıyla buluşurlar.

Bu arada Hindistan Padişahı Erdşir, oğlu Şehlâ için, diğer yandan da Kışmir şahı Ray, oğlu Âlemşah'a Hüma'yı istemek için Hıtay'a gelmişlerdir. Hümayun iki şahı kapıştırarak kızını galip gelen Âlemşaha verir. Âlemşah Ve Hüma Kışmir'e doğru yola çıkarlar; ancak Ferruh, Hüma ve Hurrem anlaşarak kaçmışlardır.

Çeşitli maceralardan sonra âşıklar birbirlerini kaybederler. Hüma bir sahil şehrine varır. Oranın beyi Hüma'ya âşık olur. Hüma buradan bir gemiye binip kaçar. Bu defa da geminin sahibi ona âşık olmuştur. Gemi bir limana uğrayıp sahibi karaya çıktığı sırada Hüma mürettebatı etkiler ve onların başı olur. Geminin sahibini bırakarak uzaklara açılırlar. Dokuz gün sonra Hüma, Ferah şehrine gelir. Bu şehrin padişahı da bir yıl önce ölmüştür. Veliahd bırakmadığı için dışarıdan gelecek

birisinin padişah olarak kabul edilmesini vasiyet etmiştir. Hüma yüzünü örter ve kendini Hoten şahını oğlu diye tanıtır. Halk tarafından sevilen Hüma tahta geçer.

Numan Şah, oğlunun kaybolmasından dolayı Hengam'ı onu aramak için göndermiştir. Hengam pek çok maceradan sonra Hurremle karşılaşır ve yolları Ferah şehrine düşer. Yanlarında Hurrem'in sevgilisi Zor Şahı'nın kızı vardır. Babası evlenmelerine izin vermediği için kaçmışlardır. Bunlar Hüma'nın huzuruna çıkarlar. Hüma Hurrem'i tanır ve kendisinin sırrını açıklar. Zor Şahı aşıkların teslimini istese de Hüma yanaşmaz ve savaş olur. Hüma galip gelir. Hurrem sevdiğiyle evlenir ama gerdek gecesinde yatağa gizlenen bir yılan kızı öldürür.

Hurrem tekrar yola koyulur ve Ferruh'u aramaya başlar. Bir hayli maceradan sonra Ferruh Bezm şehrinde Hurrem'le buluşur. İki birlikte Hüma'nın padişah olduğu şehre ulaşırlar. Hüma şehir halkına sırrını açıklar ve Ferruh'un hükümdar olmasını ister ve Ferruh tahta geçer.

Yine pek çok macera yaşanır ve en sonunda Numan Şah oğlunu büyük bir törenle karşılar. Hüma ile Ferruh'un evlilik törenleri yapılır ve Ferruh babasının yerine tahta geçer.

2.3. Eser Üzerinde Yapılan Çalışmalar:

Işk-nâme'nin bilinen tek nüshası Paris Bibliothèque Nationale'de olup (Suppl., Turc., nr. 604) bizimde çalışmamızda neşrini temel aldığımız Sedit Yüksel tarafından yayımlanmıştır. Daha sonra Andreas Tietze Sedit Yüksel'in neşrinden faydalanıp eseri, içinden seçtiği beyitlerle özetlemiş ve Türk dili tarihi açısından değerlendirmiştir (Der Orient Forschung, s. 660-685).

3. ŞEKİL BİLGİSİ

3.1. İSİM ÇEKİMİ

İsimler dilde kök ya da gövde olarak veya çekimli şekilleri ile yani işletme ekleri olarak kullanılırlar. İsim çekim ekleri adı altında toplanan bütün kelime çeşitlerine dilde işleklik veren eklerdir. Çekim ekleri, isim kök ve gövdelerinin başka kök ve gövdelerle münasebete getiren, onların kelime gurupları ve cümleler içinde görev almasını sağlayan eklerdir. Bu ekler *çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri ve soru edatıdır*.¹⁵

3.1.1. Çokluk Eki:

Çokluk eki isimlerin çokluk şekillerini yapan işletme ekidir. Çokluk eki, Türkçede eskiden beri +lAr olarak ünlü uyumuna uygun kullanılmıştır.¹⁶

+lAr eki hem belirli sayıda (sayı bilinmese bile) bir çokluk kastediyorsa hem de bütünü meydana getiren sınıf gösterilecekse kullanılır.¹⁷

İşk-nâme’de daha önceki yüzyıllar Anadolu Türkçesinden ve bugünkü yazı dilinden farklı bir durum yoktur ve şu örneklerde tespit edilmiştir: *kılıçlar* (3021), *ağılar* (3005), *yirler* (1101), *güller* (1081), *kişiler* (2492), *şeftalüler* (2420), *göklere* (1021), *gussalar* (1018), *işler* (2), *begler* (3976), *nerkisler* (1025), *saçlar* (1004), *behalar* (986), *giceler* (981), *mihnetlere* (3031), *dikenler* (41), *kullar* (114), *yürekler* (3660), *balıklar* (3660), *sözler* (2756), *ulular* (2775).

---

¹⁵ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2000, § 348

¹⁶ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s.62; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1994, s.64; Muharrem Ergin, a.g.e., § 349; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 257; Mustafa Özkan, a.g.e., s.111; Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 8.

¹⁷ Gürer Gülsevin, a.g.e, s. 8.

3.1.2. İyelik Ekleri:

Eski Türkiye Türkçesindeki iyelik ekleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	+(U)m	+(U)mUz
2. Şahıs	+(U)ñ	+(U)ñUz
3. Şahıs	+sI, +I	+lArI

1. Şahıs İyelik Ekleri

+(U)m:

Teklik 1. şahıs iyelik eki Eskiden beri -m olarak kalmıştır.¹⁸ Bu ek; ünlü ile biten kelimelere doğrudan ünsüzle biten kelimelere ise araya yardımcı ünlü alarak getirilir. Yardımcı ünlü u, ü ünlüsü olmasına rağmen çok az miktarda düz ünlü ile bağlandığı örnekler de vardır. Bu ek Eski Türkçe döneminde eklendiği kelimenin ünlü durumuna göre her iki uyuma da girebilen bu ekin yardımcı ünlüsü Eski Türkiye Türkçesi Dönemi'nde genel itibariyle yuvarlak olmuştur. Bu yuvarlaklaşmanın /m/ dudak ünsüzü tesiriyle olduğunu kabul edilmektedir.¹⁹

İşk-nâme'de de bu ek yuvarlak ünlüdür:

günahum (219), *odum* (979), *gönlüm* (979), *dimağum* (980), *sıfatum* (980), *gicelerüm* (981), *'aqlum* (1015), *tenüm* (1018), *ferağum* (1084), *hâtrum* (1084), *çihrem* (1086), *vücadum* (1086), *içüm* (1109), *canum* (1110), *gözüm* (1112), *işüm* (1112), *gördüğüm* (1114), *yanum* (2460), *bildüğüm* (2615), *başum* (3000), *toprağum*

¹⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., §350; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 111;

¹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s.33; Hayati Develi, "Mi'râc-nâme", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Film Merkezi, 1998, s.120.

(3002), *kulum* (3005), *kem̄nem* (3032), *hazinem* (3032), *azizem* (3033), *tahtum* (4560), *kızum* (5331), *dilüm* (5331), *ciğerüm* (6457), *bahtum* (6511), *yirüm* (7308), *necatum* (7645), *gözüm* (8339), *elüm* (8442), *yoldaşum* (8698).

+(U)mUz: Çokluk 1. şahıs eki; Eski Türkçede ve bugünkü şekilde vokal uyumuna bağlı olarak +mXz şekillerindeyken Batı Türkçesine geçişle birlikte Eski Türkiye Türkçesinde ekin yalnız yuvarlak şekli kullanılmış, düz ünlülü isim köklerinde dahi yalnız yuvarlak ünlülü şekilleri getirilmiştir. Buradaki yuvarlaklaşma da yine teklik şahsında olduğu gibi m tesiriyle oluşmuştur.²⁰

İşk-nâme’de de farklı kullanımına rastlanılmamıştır: *gönlümüz* (2466), *işümüz* (3530), *ardumuz* (3960), *ahvalümüz* (3960), *‘ömrümüz* (6001), *ümidümüz* (6169), *kışşamız* (6382), *duamız* (6383), *vaktümüz* (6385), *yirümüz* (6471), *vaslumuz* (6515), *elümüz* (7219), *muradumuz* (7718), *tedbirümüz* (7735), *derdümüz* (7833), *düşümüz* (8123).

2. Şahıs İyelik Ekleri

+(U)ñ:

Teklik 2. şahıs eki Eski Türkiye Türkçesinde +n’dır.²¹ Dudak benzeşmesine uymayan ek türlerinden olduğundan dolayı düz ünlü taşıyan köklerden sonra da hep yuvarlak olarak köke eklenir.²² Aslında bu ek de 1. şahıs iyelik eki gibi Eski Türkçe Dönemi’nde uyuma bağlı iken Eski Türkiye Türkçesinde 1. şahıs iyelik ekine benzemek suretiyle ve yuvarlaklaşma temayülünün de tesiriyle tek şekilli olarak görülmektedir. Buradaki +ñ İstanbul Türkçesinde sağır kef (ñ) bulunmaması dolayısıyla yazı dilinde +n şekline geçmiştir. Ancak ağızların büyük bir kısmında

---

²⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., §350; Ahmet Karadoğan, “Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlaklaşan Ekler”, TDAY, Belleten, Ankara: TDK Yayınları, s.177

²¹ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 64; Muharrem Ergin, §350; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 111.

²² Zeynep Korkmaz, Marzuban-nâme Tercümesi, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973, s.146; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 64; Hayati Develi, a.g.e., s. 130.

bugün dahi +ñ'li kullanımlara rastlanılmaktadır. Aynı durum çokluk şahsı için de geçerlidir.²³

Işk-nâme'de şu örneklerde tespit edilmiştir:

*Ki ne arka var anda bıķın ü bil / Doķındırdı **barmağunu** vü iki bil* (55),
*Cihanda saña kayğı yitmemişdür / Ne **işün** kaldı ol kim bitmemişdür* (1032),
*Teferrüc idesin naķşını deyrün / **İcünde** qalmaya sevgüsi gayruñ* (1065),
***Yañağun** güleriniñ rengi solmış / Ki Rumi yirlerine zengi tölmiş* (1081),
*Nedür baña beyân it **kıssañı** sen / Ki yiyem kayduñı vü **ğuşsañı** ben* (1083),
***Düşün** resmi budur oluna ta'bir / Nite doğru olısar degme tasvîr* (1107),
*Eger ben gördüğüm görse **gözün** bil / Helâk olurdı deymezdı **özün** bil* (1114),
*Şaķınursañ bu kıldan **māyeñi** sen / Aķir başuma salgıl **sāyeñi** sen* (3000),
*'Aceb toprağımı yilden kaçurduñ / **İtābuñ** suyile odum uçurduñ* (3002),
***Ayağuna** eger kodum ise baş / Ele alup nedür urmak baña taş* (3034),
***Tapuña** sözlerüm vardur nihânî / Ne sözler kim yakar sızı cihânı* (3561),
*Veli buna gider dürlü zamîrüm / Ki **lütfuñ** ola bu gün dest-gîrüm* (3584),
Omuzuñdan mesâvî taşım sav / Ne söz olsun ara virde ne ħod sav (4463),
*Elin açmadı hiç kapuñda sâ'il / Ki sonra olmadı **şükruñe** kâ'il* (7959).

+(U)ñUz:

Ekin çokluk şahsı da Eski Türkçe ve günümüz Türkçesinde dil ve dudak uyumuna baēlı iken, Eski Türkiye Türkçesinde yalnız yuvarlak şekillerinin kullanıldığı görülmüştür.²⁴

Işk-nâme'de de daima yuvarlak ünlülü şekline rastlanmıştır:

*Nededür **buyruğunuz** bilelüm biz / Neyise resm ü ħidmet kılalum biz* (909),
*Veli çün **ħaķruñuz** birdür iy dost / Sen aña ol saña nāzırdur iy dost* (3242),
*Hümāyün eydür iy sâhib-nazarlar / Ki toērırdur **didüğünüz** haberler* (3430), *Müşerref*

²³ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 111

²⁴ Mustafa Özkan, a.g.e., s.112

eyleñüz tahtuñuzı siz / Geñümüzce yarak idinelüm biz (3531), Ferâgat yine varuñ odañuza / Oturuñ şâd düşmeñ oda köze (4880), Eger Şâhişide bu işiñüzi / Kısaç ile çıkara dişiñüzi (5839), Onüñüzce siyüm bile sarayın / Şeh'un tapusına yile varayın (8303).

3. Şahıs İyelik Ekleri

+I, +sI:

+I, ve +sI teklik 3. şahıs iyelik ekleri Eski Türkçe döneminden günümüze dek Türkçenin tüm dönemlerinde imlası değişmeden düz ünlülü olarak kullanılmaya devam etmiştir. Ancak Eski Türkiye Türkçesi döneminin sonlarına doğru ekin yuvarlak ünlülü şekillerine de rastlanmıştır: evüne, öñünce, yüzünü, oğlunu²⁵

Işk-nâme'de de ek düz ünlülü görülmektedir:

yiri (2), zikri (3), suyu (23), ağırı (204), dili (406), işitdügi (444), dimağı (984), yayı (987), okı (987), makamı (991), katı (994), şevkı(995), üsti (995), bādāmı (996), hābı (996), gönlü (996), közi (996), nikābı (996), teni (997), düşi (998), öñi (999), yöresi (1000), rühāmı (1000), içi (1001), yüzi (1002), ‘aksi (1002), kıamusı (1002), luḫfi (1003), cemāli (1004), saçları (1004), bendi (1006), zūlfı (1006), yanağı (1010), küsūfi (1010), güneşi (1010), hūsūfi (1010), kaşı (1011), cūftesi (1011), sabrı (1011), tabiri (1013), hayali (1017), cevābı (1018), kararı (1018), ciğeri (1023), gülleri (11027), revanı (1025), yağmuru (1027), kıapusı (1028), dāyesi (1028), zarılığı (1029), devāmı (1035), nizamı (1035), işi (1035), devri (1036), ikisi (2302), ayağı (2432), firākı (3001), midadı (3011), harfi (3011), sözi (3011), manisı (3011), hurūfi (3011), nesimi (3013), vürüdü (3013), ma‘nisi (3015), ucı (3966), kuşı (6169), kokısı (6274), başı (6463).

---

²⁵ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 112

+lArI:

Çokluk 3. şahıs iyelik eki Eski Türkiye Türkçesinde +ları, +leri şeklindedir. Muharrem Ergin'e göre teklik 3. şahıs eki +ı, +i'nin çokluk eki +lar, +ler ile birleşmesinden oluşmuştur. Buradaki +lar, +ler ekin bünyesine değil kelimeye aittir.²⁶

Işk-nâme'de şu örneklerde tespit edilmiştir: *râhatları*(313), *hâtırları*(725), *yolları* (964), *yüzleri* (3655), *tenleri* (3655), *topukları* (8429).

---

²⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., §350, Mustafa Özkan, a.g.e., s.112

3.1.3. HÂL EKLERİ

3.1.3.1. Yalın (Nomunatif) Hâli:

Bu hâl, ismin karşıladığı nesne ve kendisine tâbi olan isim dışında hiç bir münasebet ifade etmeyen hâlidir. İsimlerin nesne görevi yüklenmemiş teklik, çokluk ve iyelik şekilleri de yalın hâlde bulunurlar.²⁷

İşk-nâme’de şu görevlerde kullanılmıştır:²⁸

a. İsimlerde

a.a. Kök ve tabanlarda

Yaratdı her felek üzre bir ilduz (14), *Müsülman kâfir içre nokta* vü *harf* (123), *Kimesne bulmadı dilek cihandan* (311), *Şanâ’at gerçi kim yoğidi hergiz* (408), *Ma’a’l- kışsa Mısır’da oldu bünyâd* (476), *Budur kim aña sultân ü şâ’ir* (652), *Gerek yürek döye dürlü cefâya* (1605), *Gemidür gözlerüm kan yaş içinde* (2095), *Ki Türkistan ilinün ucıyımış* (3966), *Çılıç yelmanına yüz sürmek olmaz* (5863), *Koyun sığır geyik keklük ü tavşan* (6780), *Kimin dutup balık gibi yıkardı* (7504), *Sinek sığır götürdi vü üyez pîl* (8370).

a.b. Çokluk eki almış kelimelerde

Çamu işler temâm olur yirince (2) *Keremler eyleyüp iy Hayy (ü) Ğaffâr* (136), *Müfekkirler sözinde fikri derler* (193), *Hatâlar kıluram kodum savâbı* (241), *Gönül aç gussalar kapusını yap* (392), *Ki meşgûl ola ‘âşıklar niyâza* (2896), *Ulular bağlamazlar aña hâtır* (2913), *Firâk için yürekler tağladılar* (3660), *At ol arada eğlendi vü otlar* (3983), *Öküş çaylağa keklükler kemindür* (4200), *Cigerler kıldılar derd ile şerha* (5631), *Çara tutlar bitürdi nar ağacı* (5799), *Segirdiler çeriler yitmediler* (5802), *Eger girçek ‘itâb ise bu sözler* (6663), *Besâ yaşlar ki ağıtdum çü*

²⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., § 352.

²⁸ Görev tasnifi Gürer Gülsevin’in Eski Anadolu Türkçesinde Ekler isimli kitabından alınmıştır.

Ceyhün(7126), *Besâ güller ki hār oldu gözüme* (7127), *Su yirine yaş inciler muhayyel* (8390).

a.c. İyelik eki almış isimlerde

‘*İbâdetde eğerçi gayretüm yok* (254), *Muhabbet bağı içre bir gül olsun* (524), *Kimün kim arzûsı ola hikmet* (558), *Şeker gibi sözi agu görirler* (568), *Didi Ferruh eyâ sevgülü yârum* (1872), *Sarâyun gördi kim kapusı açuğ* (2471), *Sözi cân-bahş idi ma’nîsi dilber* (3011), *Yolña komışuz kamumuz uş baş* (4526), *Zebün iderse anı hiç sözüüm yok* (5436), *Gözi nerkislerün maḥmûr olupdur* (5693), *Firâk odı beni yağdı kararara* (5703), *Külef suyu saçılurdu çü jâle* (6421), ‘*Aceb iy tende cânum kandasın sen* (7106), *Yine hayra yorılısar düşümüz* (8123).

b. Zamirlerde kullanılışı

Dahî yüz bin senâ biz kuldân ezber (263), *Sen altun dut kapuñı yâ demürden* (731), *Güle gül didiler sen ağlamak ne* (1024), *Sen ü ben binelüm yig atlara tîz* (1633), *Ol idi ‘âlem içre mesned-i baht* (2310), *Zarûret ço vü sen dutğıl ehemî* (4034), *Bu bağılu siz kamuñuz bir kılasız* (4512), *Ol ağlar taşradan bunlar gülerdi* (4531), *Sizün iḥsânunuza kalmışuz biz* (5809), *Dir idi saña ne ḥidmet kılam ben* (5956), *Bileler ben kızam sen Şehriyâr’um* (6763), *Ben ata olayum sen baña oğul* (7350).

3.1.3.2. İlgi (Genitif) Hâli Eki

İsmin başka bir isimle ilişkisi olduğunu ifade eden ilgi hâli; ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tâbi bulunduğunu gösterir.²⁹

Kuznetsov, ilgi hâli ekinin kökenini neñ “şey, mal“ kelimesinden geldiğini şu şekilde izah eder: “-(n)ın ekinin eklendiği kelime iki sentaktik konumda bulunabilir: a. Tamlayan konumund a. (er(n)iñ evi) b. Yüklem konumunda (bu er-ev(n)iñdir). Tamlayan konumundaki kelime eksiz de olsa olur. Meselâ Eski

---

²⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 352.

Türkçedeki er eb-i gibi dizimler bugünkü er-(n)in ev-i anlamında kullanılırdı. Daha derinlere gidilse er eb diziminin de aynı manaya geldiği tasavvur edilebilir. Oysa eylem konumundaki ismin ilgi hâli eki giderilse anlam kalkar. Bu yüzden -(n)ın müphem gibi görünmektedir. Ancak böyle bir ek olmayınca yukarıdaki fikir şu şekilde veriliyor olmalıydı: bu eb er nen ol (=“bu ev erin malıdır“). er eb dizimi “erin evi“ anlamındaysa er nen, bunun gibi “erin malı“ anlamına geliyordu. Sonraki süreç kolaylaşır: bu eb (ev) er nen ol > ...er-nin (ol) > ...er(n)in > ...er-in. -ın biçiminin oluşmasına iki n'nin çatışması yol açabilirdi, örneğin: bu ev sen-nün mü > ...sen-(n)in > ...sen-in gibi. Kuznetsov makelesinin devamında ilgi hâli ekinin Eski Türkçede bazı yerlerde -neñ olarak da geçtiğini; fakat -nün biçiminin daha sık kullanıldığını ve bunun nedenini de kökeni olup kullanılmakta devam eden neñ kelimesine karşı ekin ünlüsünün değişerek bağımsız bir varlık sıfatıyla çıkmasından kaynaklandığını eklemiştir.³⁰ Kuznetsov'un ilgi hâli ekinin neñ kelimesinden geldiği görüşüne Şinasi Tekin de katılmaktadır.³¹

Eski Türkçede dudak uyumuna giren ilgi hâli eki³², Eski Türkiye Türkçesi döneminde daima yuvarlak ünlülü olmuştur.³³ Ayrıca bu ekin Eski Türkiye Türkçesi döneminde -Um teklik birinci şahıs iyelik morfemindeki m sesinin tesiriyle, analogi yoluyla yuvarlaklaştığı düşünülmektedir.³⁴

Işk-nâme'de şu görevlerde tespit edilmiştir:

a. İsimlere gelmesi

a.a. Kök ve tabanlarda

---

³⁰ Petro İ. Kuznetsov, “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair“, *TDAY Belleten*, Ankara: TDK Yayınları, 1995, s. 232-233.

³¹ Şinasi Tekin, “Eski Türkçe“, Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, 1976, s. 170.

³² A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, s. 63; Hayati Develi, a.g.e., s. 124.

³³ Muharrem, Ergin, a.g.e., § 353; Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 137; Musa Duman, *Vasiyyet-nâme*, İstanbul: R Yayınları, 2000, s. 41; Hayati Develi, a.g.e., s. 128; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 114; *Kazım Köktekin, Yusuf-ı Meddah Varka ve Gülşah*, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 64.

³⁴ Ahmet Karadaoğan, a.g.m, s. 177; Hayati Develi, a.g.e., 120.

Gelincügin kelâmın arz kıldum (413), *Çekerdüm yayını hicrûñ velî uş* (987), *Şerâbuñ şevkiyile oldı bihüş* (995), *Cemâlî aynuñ irmiş hüsûfî* (1010), *Eger ki dünyanuñ yokdur devâmı* (1035), *Hayâlünñ gâyetidür kirtü sevdâ* (1060), *Bu sevdânuñ hayâli key yavuzdur* (1061), *İçüñde kalmaya sevgüsü gayruñ* (1065), *Sımadı Pârsâ'nuñ sözini ol* (1066), *İçinden Ferruh'uhn çüş itdi bir âh* (1123), *Ki kalmadı açılmadı açılmağuhn ümîdi* (2101), *Ki katı yumşağuhn zıddı olur bil* (3239), *Bu şükruñ zikri çoğdur vaqt nâzük* (6381), *Cihânuñ rızkını fażluñ bitürür* (7175), *Vefânuñ hiç fenâsın bulmayısar* (8409).

a.b. Çokluk eki almış kelimelerde

Sınıklı dillerünñ gülzârı bâğı (178), *Yağın oldı kamularuñ gümânı* (182), *Kaçan bunlaruñ olsa i'tidâli* (285), *Görüp uyruklaruhn balın ü yağın* (506), *Çü 'özü ulularuñ kâtında maqbûl* (534), *Kamularuñ haqqında sözi gerçek* (693), *Yañağuhn güllerinüñ rengi solmış*(1081), *Demi 'âşıklaruhn Mi'râc hoşdur* (2546).

a.c. İyelik eki almış isimlerde

İrişdi arzumun okı nişâne (987), *Kaşınunñ cüftesi olmış idi tāk* (1011), *Bi-hamdi'llâh işinüñ var nizâmı* (1035), *Hayâlinüñ biri olmadı yahşı* (1067), *Bozıldı gönlinüñ külli nizâmı* (2447), *Gözinüñ yaşları mercâna dönmiş* (3643), *Ki Türkistân ilinüñ ucıyımış* (3966), *Gözi her birinüñ âhüya beñzer* (6433), *Cemâlünñdür cihânuñ nev-bahârı* (6465), *Gözümüñ kaçresin Ceyhün idem ben* (7100), *Yüzinüñ nurı devlet pertevidür* (8543).

b. Zamirlerde kullanılışı

b.a. Kişi zamirlerinde

Suya didi kim anuñ üstine yağ (24), *Senüñ hikmetlerün çoğdur hakimsin* (122), *Bunuñ zârılığından oldı bizâr* (1029), *Senüñ ger hâtıruñ gitmekdedür* (2645), *Dağı bir yaña anuñ bâğı idi* (2671), *Sücidendür senüñ çün sâzkâruhn git* (2781), *Ki vaşluñ olmaya anuñ fütûhı* (3321), *Şarâb anuñ müretteb âletidür* (4647), *Beni dağı senüñle bile bil sen* (6324), *Bizüm hod kışşamuza yok nihâyet* (6382), *Murâdumuz*

bizüm çün oldı hāsıl (6590), *Benüm* katumda bu dem bil şu demdür (6719), *Senüñ* vaşl ile duraguñ çemendür (7278), *Benüm* bağrum қana dutdı cefādan (7484).

b.b.İşaret zamirlerinde

Ki bunuñ hāline қılmadı tedbīr (2637), *Felek bunuñ gibi bulmaya nāzūk* (2705), *Şunuñ* kim vardur uşşı ister (3043), *Eger sa'y itse bunuñ yolu vardur* (3458), *Baña bunuñ gibi gam irmedi hīç* (7317), *Anuñ* gibi nigār içün revādur (7318), *Bu resme bunlaruñ doğardı günü* (8100).

c. İlgi hâlindeki ve tamlama durumundaki isim, cümlede esas filin öznesi görevinde kullanılmıştır:

Ṭamunuñ hışmı olayd(i)di sākin / İçinde bitedi dürlü reyāhīn (121),

Cihānuñ mevsimi tâze külefdür / Ve likin tiz geçer 'ömri telefdür (2427),

Cihānuñ bir adı fānî degül mi / Cefā vü kahruñ ol kâni degül mi (3612),

Delü oldı bu Şah bunuñ sözünden / Teninden cān gitdi kan gözinden (4905)

ç. İlgi hâli eki aldıktan sonra edatlarla genişletilmiş olan isim ve zamirler, cümlede sıfat ve zarf görevinde kullanılmıştır:

Şu bir қurdı gürüñ niçe қılır қay / Ṭonanur anuñ ile Hind ü hem Rāy (43)

Қapuñda yoқ benüm gibi günahkār / Bu nefsum toptoludur şerr ü idbār (222)

Şunuñ gibi dutar 'ālemde şöhret / Ki görmez kimsene anda zarūret (424)

Velī anuñ gibi ulu degüldi / Yimişi taze vü sulu degüldi (801)

Didiler gir otur sen dağı hem yaz / Ğaribsin bizüm ile gönlüni yaz (1162)

Bunuñ gibi lâtif sâ'at şerif dem / Düşinde görmemişdür Şāh Edhem (2320)

Sücidendür senüñ çün sâzkāruñ / Niçe 'ışık ile ola kār ü bāruñ (2781)

Anuñ'çün böyle tizcek gitdi mihrüñ / Bedel mihrüñe irdi geldi kahruñ (3219)

3.1.3.3. Yükleme (Akuzatif) Hâli

Eski Türkçede üç türlü akuzatif eki kullanılmıştır.

- a) İsimlerden sonra +G
- b) Zamirlerden sonra +nI
- c) İyelik ekli kelimelerden sonra +n veya Ø

35

İsimlerden sonra kullanılan -ğ ve -g akuzatif eki konsanantla biten isimlerde, önüne gelen yardımcı vokali sonradan kendi bünyesine alarak -(X)G şekline geçmiştir. Batı Türkçesi Dönemi'nde sondaki -ğ ve -g fonemleri düştüğü için isimlerden sonra gelen akuzatif eki -ı, -i şekline geçmiş³⁶ ve aynı zamanda kullanım alanını genişleterek iyelik eklerinden ve zamirlerden sonra da getirilmeye başlanmış ve genel akuzatif eki olma yoluna girmiştir.

-nI akuzatif eki ise Batı Türkçesinin Azeri sahasında isimlere de geçerek kullanılmaya devam etmiş ve bu sahanın büyük bir kısmında bugün vokalle biten isimlerin akuzatif eki haline gelmiştir. Fakat Azeri sahası dışında bu ek Batı Türkçesinde kullanım sahasını iyice daraltmış ve yalnız işaret zamirlerinin tekliklerinde kalmıştır.³⁷

Bazen de daha çok manzum metinlerde birinci veya ikinci şahıs iyelik ekli kelimelerden sonra, yükleme görevi yükleme hâli eki kullanılmadan da karşılanmıştır. Eksiz yükleme hâli olarak adlandırılan bu kullanımın da Eski Türkiye

---

³⁵ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 70.

³⁶ M. Canpolat "Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu Ekinin Kökeni Üzerine" adlı makalesinde, +(I)G morfeminin art ve ön damak /ğ/ ve /g/ fonemlerinin düşmesi sonucunda ortaya çıkmış olacağı görüşünü benimsememiş ve buna sebep olarak da /ğ/ ve /g/ fonemlerinin düşmesi sonucunda ünlülerin yuvarlak olması gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Canpolat'a göre akuzatif eki, +nI akuzatif ekine analogi yoluyla gelişmiş olmalıdır (DTCF Türkoloji Dergisi, X 9-11).

³⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., § 354.

Türkçesi metinlerinde pek çok örneği bulunmaktadır.³⁸ Eski Türkiye Türkçesinde +(y)I, +n, +Ø morfemleri yükleme hâlini karşılamak üzere kullanılmıştır.

Bu ekler ışk-nâme’de de aynı yapıda kullanılmaktadır. +n eki 3. şahıs iyelik eklerinden sonra kullanıldığı gibi 1. ve 2. şahıs iyelik eklerinden sonra da yükleme hâli sıfır morfem olarak kullanılabilir. Yükleme hâlindeki isim unsurları cümlede nesne göreviyle kullanılmaktadır.

+(y)I:

İki harfden **cihâni** kıldı mevcûd / Zihî kadir zihî dergah-i pür-cüd (7), Taşavvur gözleri **zâini** görmez / Tahayyül yolına **evşâfi** girmez (18), Kamunuñ **rizkını** viren Huda’dur / Taşavvur itme evde kethudadur (33), Nitedür **kuvvetini** fikr kııl sen / Kemâl-i diğkat ile kııl -be-kııl sen (52), **Şuni** terk it ki sini terk idüptür / Yapışma berk seni bi-berg edüpdür (325), Anuñ yarguların divane sayma / **Anı** terk edeni divane sayma (331), Çü ‘âlem mahv olur vardur fenâsı / Koyuban kişi **buni** yok sanası (366), Bu dem toprağun atdı oduma su / Nesîmün kıldı **gönlümi** çü mînü (979), Bunuñ ‘ışkına düşdüm virürem cân / Görürem **buni** bir uyğucu oğlan (2739), Götür başdan şu **sevdâyı** ki virdün / Dağıt yine neyi kim dilde dirdün (3221), Mebâdâ ardumuzdan ire leşker / **Qıla ahvâlümüzi** key mükedderi (3960), Göñül **âyînesini** pas dutmuş / Tarab sahrâlarını yas dutmuş (6609), Bu resme âh ile feryâd iderdi / Dilinde **dilberini** yâd iderdi (7267), Şeh ol dem kesdi **bendini** nigâruñ Sevindürdi için ol dil-figâruñ (8042).

+I+n:

Ciger **suyın** viren cana gıda ol / Göbekde kana didi yürü müşg (23), Kaşın çatarise açma sen alın / **Elin** sunarsa dutma gözle alin (328), Ne **aslın** bilürem anuñ ne adın / Ne çâre eyleyem görem murâdın (1047), **Cevâbın** virdi sûz-i dilden ol Şâh / Kim öldürdi ümîdüm **Yusûf’ın** çâh (2751), **Qılıç** zarbını bir kaç muhkem urdı /

³⁸ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 71; Mustafa Özkan, a.g.e., s.115; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 34; Hayati Develi, a.g.e., s. 129; Gülsev SEV, *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Ankara: Akçağ Yayınları, (2007), s. 186.

Kimin öldürdü vü kimin kaçurdu (3975), *Didi bizümle oturuñ içün yiñ / Ne geçdi başuñuzdan toğrusın diñ* (4874), *Tapuñbilür ki benden senden varın / Şatup yidük kamusun iy nigārīn* (7215).

+ ø:

Gözün aç ‘ibret ile ‘äleme bak / Ki zehr içinde vardur gizlü türyak (2026), *Sözünüz söyleñ* itmen imdi taqşir / Zemān ider huyın bir demde tağyir (3665), *Günahsuz bāri qop gösterme başum* (4798), ‘*Īnāyet kııl muradum hayr ile düz* (7181), *Eyā ra ‘d-i nehārī sözlerüm sor* (7328), *Kızum* alup *sözüm* dutar ise hoş / Özinden habs içini eylegil boş (7680), Viriser çerh elüme hem *berātum* / Memāta degşüriliser *hayātum* (8491).

3.1.3.4. Yönelme (Datif) Hâli

Eski Türkçe’de +GA morfeminden gelişen datif eki kelime guruplarında ve cümlede fiilin kendisine doğru yaklaştığını ve yöneldiğini ifade etmek için kullanılır. Batı Türkçesine geçerken çekim eklerinin başındaki /ğ/ ve /g/ art ve ön damak fonemleri düştüğü için yönelme hâli eki +A morfemi şekline girmiştir.³⁹

Eski Türkiye Türkçesinde -n ile biten tek tük kelimeler ile, şahıs ve işaret zamirlerinde +GA yönelme hâli ekinin -n- ünsüzüyle birleşmesinin bir kalıntısı olan bu yönelme hâli eki +ñA şekliyle de kullanılmıştır.⁴⁰ *baña, saña, aña (oña), buña, şuña* şekillerindeki /ñ/, zamirlerdeki /n/ ile yönelme ekindeki /ğ/ ve /g/’nin çok eskiden birleşmesi ile meydana gelmiştir. Batı Türkçesinde ise yönelme hâli ekindeki /ğ/ ve /g/ sesleri düştüğü hâlde bu ñ’ler son zamanlara kadar onların izini taşımışlardır. Ergin, şahıs zamirlerinin yönelme hâlinde kullanıldıklarında teklik şahısların birbirlerini etkilediklerini, üçüncü teklik şahıs zamirinin 1. ve 2. teklik

³⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 355.

⁴⁰ Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 140.

şahısları etkileyip kalınlaştırdığını, buna karşılık kendisinin de onlardan etkilenip üzerine bir /n/ sesi aldığını ve bu sesin zamir n'si olduğunu ifade eder.⁴¹

İşk-nâme'de yönelme hâli şu yapı ve görevlerde kullanılmıştır:

a. İsimlerde:

a.a. Kök ve tabanlarda

Ünsüz ile biten kelimelerde

Saklamağa (27), *aracuğa* (280), *vahte* (986), *seyr itmeğe* (997), *güneşe* (1001), *toprağa* (1008), *ğazâle* (1014), *hâle* (1014), *karâra* (1018), *yire* (1021), *kaşra* (1023), *hazana* (1024), *gönüle* (1026), *göğe* (1026), *cennete* (1029), *zemâne* (1036), *yüze* (1039), *düşe* (1049), *hayâle* (1051), *yokuşa* (1062), *naşsa* (1069), *'irfâna* (1072), *serâya* (1074), *tahta* (1089), *hayâle* (1100), *āvâza* (1113), *şehre* (1119), *bilene* (1127), *görene* (1127), *yarına* (1129), *bileğe* (2376), *oda* (3003), *yabana* (3005), *dama* (3010), *harîfe* (3012), *barmağa* (3023), *devlete* (3028), *'işka* (3031), *ele* (3034), *dürişmeğe* (3415), *gitmekliğe* (3958), *resme* (5927), *kışsamuza* (6382), *ayağa* (6484), *vücūda* (7030), *'ömre* (7870), *memâta* (8491), *konmaqlığa* (8506)

Ünlü ile biten kelimelerde

kendüye (1012), *suya* (1025), *Pârsâya* (1048), *kimseye* (1049), *görmeye* (1077), *hilmeye* (3037), *şamuya* (3562), *irmeye* (6385), *cefâya* (7027), *giceye* (7114), *hurîye* (8097).

a.b. Çokluk eki almış kelimelerde

zâlimlere (108), *derdlülere* (189), *bülbüllere* (525), *yirlere* (1101), *göklere* (1169), *işlere* (1885), *cevherlere* (2349), *kişilere* (2492), *dikenlere* (2957), *mihnetlere* (3031), *görenlere* (4751), *eyülere* (4849), *zağmetlere* (4952), *güllerine* (6613), *yüzlere* (6657), *şayrulara* (7174), *kuşlara* (7293), *beglere* (8312).

---

⁴¹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 355, § 392.

a.c. İyelik eki almış isimlerde

oduma (979), *katına* (994), *üstine* (995), *bendine* (1006), *birine* (1013), *ışığına* (1046), *içine* (1063), *vücūduma* (1086), *akluña* (1108), *içüme* (1109), *gögsine* (2484), *başuma* (3000), *mihrüne* (3008), *ma'nisine* (3015), *işine* (3030), *ayakuña* (3034), *dibine* (3897), *vaktümüze* (6385), *kapuña* (6670), *derdüme* (7147), *hüsnine* (7913).

b. Zamirlerde kullanılışı

aña (629, 999, 1087, 1116, 6441, 6592), *saña* (611, 1032, 1033, 1037, 3026, 3215), *baña* (68, 1083, 1111, 1113, 3003, 3033, 3034, 3226).

c. -mAk mastarlarından sonra gelen bazı yönelme hâli eklerinin isim unsurunu için sebep fonksiyonuyla yükleme bağladığı görülmektedir:

Ki ger ol olmasa yilden dimāğa / Halel irer yaramaz saklamağa (27)

Bir arada karâr itmek yaramaz / Sefer kılmağa âr itmek yaramaz (6016)

Qamu bir dem senüñle çekmeğe hoş / Anı dağı bulımazvan bu gün uş
(6638)

ç. Yönelme hâli eki bazen *ile* fonksiyonuyla kullanılmıştır:

Eger bir kej-nazar uşbu kitāba / Baqa meşğul ola dürlü 'itāba (484),

Çıqup seyr itmege çün oldı meşğul / Havāş oldı teninden cümle ma'zül
(997).

Viriser çerh elüme hem berātum / Memāta degşüriliser hayātum (8491).

3.1.3.5. Bulunma (Lokatif) Hâli

Türkçenin her devresinde bütün şivelerinde +DA şeklinde olan bulunma hâli eki, Eski Türkiye Türkçesinde imlası kalıplaşmış olarak sadece +dA biçiminde kullanılmıştır.⁴² Fiilin gösterdiği oluş ve kılışın yerini ve zamanını bildiren bu hâl⁴³ ismin kendisinde bulunma ifade eden fiillerle ilişkide olduğunu gösteren hâlidir. Bu hâlin *bulunma* ana fonksiyonu beraber kullanıldığı fiilin anlamına uygun olarak şu gibi ifadeler etrafında toplanır: bulunma, yer, zaman, iş, devamlılık, müddet, tarz, şekil, durum, karşılaştırma, kesir, konu, vasıta, gaye, sebep, vasıf, miktar, belirtm, kısım, parça vs...⁴⁴

Eski Türkiye Türkçesi döneminde hem bulunma hem de ayrılma hâli olarak kullanılan bu ekin devamı Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlâ +DAn yerine +DA olarak görülmektedir.⁴⁵

İşk-nâme’de bulunma hâli eki şu yapı ve görevlerde kullanılmıştır:

a. İsimlerde kullanılışı

a.a. Kök ve tabanlarda: Bu durumlarda yerde ve zamanda bulunma durumunu ifade eder. Yerde bulunma durumunu ifade ettiğinde cümlenin yer tamlayıcısı fonksiyonunda; zamanda bulunma durumu ifade ettiğinde zarf tümleci fonksiyonundadır.

1. Yerde bulunma durumu:

Çü ‘ışkdan yıldırım kopa **cigerde** / Döker göz yağmurı her bir nazarda (1027), ‘Aceb nakş oynadı bu nakş içinde / Ki bulunmaya hiç be nakş **Çin’de** (1043), Şu nakşuñ ‘ aksi **hâtırda** yazıldı / Kamu nakşuñ şafâsı hep bozuldı (1070), Nite düşde

⁴² Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 71, Muharrem Ergin, a.g.e., § 356.; Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 141.

⁴³ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 24.

⁴⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., § 356.

⁴⁵ Gürer Gülsevin, a.g.e., s.110.

ola bir aslu ‘âşık / Degüldür hiç bir **mezhebde** sâdıķ (1098), Dimâğ usdan tihî olsa vü tenhâ / Tolar lâ-büdü **göñülde** dürlü sevdâ (1099), Hezâran nesne dutar **gözde** taşvîr / Müyesser eylemez birini taķdîr (1103), Ķamu dirler (ki) var sîmurķ taķķîķ / **Hakîkatde** kılmaz kimse taķķîķ (1104), Ne kim menķüş olur **hâıırda** var mı / Ķaleb kılmaklığâ anı yarar mı (1105), Beni arturduñ oldum **dünyede** kem / Ķatı hor itdiñ iy yâr-i mükerrem (3049), Ķarıtmak kıızı **evde** iş degüldür / Ķurıtmak özsüz ârâyiş degüldür (3423), Şeh’üñ oğlı **sarâyında** dururken / Yiyüp içüp her âyinde yürürken (4460), Günüm gice vü gicem oldu deycûr / **Deñizde** güneşüm olalı mestür (7092).

2. Zamanda bulunma durumu:

Unıdurvan eyü **günde** nemâzı / Yavuz gün olsa añaram niyâzı (236), Şu göz kim görmeye **dünlerde** hiç hab / Seher oluban uyağınca mehtâb (445), **Seherde** gitdi derdi likin ol pir / Ki bunuñ hâline kılmadı tedbîr (2637), Bahârüñ **mevsiminde** nite kim yir / Felekden saçılan Mengü Suyı’n yir (3349), Nite kim Şâh-i ‘âdil Şeh Süleymân / Ki **devrinde** kılmaz zulmi devrân (4588), Ķaranü **dünde** kıldı âh ü zârı / Ümîdi bu şabâhın göre yârı (5085), Ķarañu oldu tizden devr-i devrân / Ki gündüz **gicede** olmışdı pinhân (7265), (...) lâ’lini güller yirine / ‘Aceb olmaya **vaktinde** yirine (7640).

a.b. Çokluk eki almış kelimelerde

günlerde (445), yirlerde (566), göñüllerde (799), dillerde (1052), işlerde (1477), sözlerde (2756), yüzlerde (2826), heveslerde (2966), cevherlerde (4516), kişilerde (4434), tağlarda (5446), seherlerde (7143), feleklerde (7221).

a.c. İyelik eki almış kelimelerde

düşinde (998), öñinde (999), içinde (1001), közinde (1005), dilinde (1013), içümde (1019), dimağumda (1019), elümde (1019), pertevinde (1022), içüñde (1065), cizminde (1075), hâıırumda (1084), tenümde (1110), gözümde (1111), tahtında (2862), katında (2907), soñında (3137), hâıırumda (3319), bağında (4131), ümîdümde (5344), yoluñda (7063), şevķinde (7167).

b. Zamirlerde kullanılışı

bende (224, 1080, 1201, 2810, 3249)

sende (1450, 1974, 2500, 2960, 3143)

anda (8, 55, 369, 744, 1124, 1565, 2523, 3535, 4721, 5127, 5270, 6312, 6506, 7259)

bunda (35, 448, 878, 1487, 3541, 4543, 4942, 5247, 5339, 7420)

bizde (7216)

c. Bulunma hali ve bildirme eki almış olan bir kelime yüklem olarak kullanılır:

hükümdededür (126), *ķabzuñdadur* (126), *içindedür* (685), *eldedür* (1071), *gitmekdedür* (2645), *Haķdadur* (2802), *topraķdadur* (3048), *elüñdedür* (3256), *yirdedür* (4469), *üstüñdedür* (5962), *ķandadur* (7108).

ç. Tek tük, yönelme hâli eki ekinin görevini yüklenmiş bulunma hâli ekleri görülür:

Didi Şarım ki ‘ışķ *içüimde* işler / Ne olası aķir bellüdür işler (4343),

Şunı kim yazdı levķ *üstinde* hâme / Felek indürür anı hâşa ‘âma (7015).

d. -mAk mastar eklerinden sonra gelen bulunma hâli ekleri, “ ...mak için, ...mak bakımından“ anlamlarını veren birer görev ayrılığı taşırlar:

Ża‘ifdür söylemekde haķķı dilüm (233), *Söz añlamakda olan şād ü Hurrem* (671), *Ki yād itmekde sözüñ döndi ķanda* (1270), *Dil eyi söylemekde ķand olur hoş* (2706), *Barışmakda kūsüler hâli olmaz* (2888). *Cevānı cānı döymekde şinarsız* (4039), *Bu ķubbe ķiblesin ķılmakda hâşıl* (6361).

e. Bulunma hâlinin eksiz kullanılışı:

yukaru kelimesi metinde eksiz bulunma hâli durumunda kullanılmıştır.

Mısır'da başlamışdum bir hikâyet / Nitekim yukaru kıldım rivâyet (561),

Yukaru dimiş idük Şâh Nu'mân / Ki Hengâm'a virüp mâli firâvân (4651).

3.1.3.6. Ayrılma (Ablatif) Hâli

Eski Türkçede konsanant uyumuna bağlı olmayarak -dIn ve -tIn şeklinde dar vokalli olarak kullanılan ayrılma hâlinin vokali Eski Türkiye Türkçesinde muhtemelen yönelme ve bulunma hâllerinin tesiri ile geniş vokale dönmüştür.⁴⁶ Bu ek Eski Türkiye Türkçesinde her zaman dal harfi ile yazılmıştır.

Ekin Eski Türkçedeki -dIn morfemleri, Eski Türkiye Türkçesinde yalnızca kalıplaşmış olarak birkaç kelimedede kullanılmaktadır: öñdin, yanadın⁴⁷

İşk-nâme'de ayrılma hâli eki şu yapı ve görevlerde kullanılmıştır:

a. İsimlerde kullanılışı

a.a. Kök ve tabanlarda

hevâdan (980), *safadan* (980), *göñülden* (1007), *aradan* (1113), *sebebden* (1016), *döşekden* (1021), *'ışkdan* (1027), *düşden* (1049), *maşrıkdan* (2117), *umudan* (2461), *başdan* (6387), *kıldan* (3000), *yilden* (3002), *İrağdan* (3003), *şekerden* (3014), *kamudan* (2399), *vağandan* (1090), *sözden* (8581).

a.b. Çokluk eki almış kelimelerde

dikenlerden (41), *kemlerden* (230), *eyülerden* (418), *sözlerden* (496), *tasalardan* (2260), *ululardan* (2775), *kiçilerden* (2913), *kamulardan* (2937), *kılıçlardan* (3021), *gövdelerden* (3505), *göklerden* (3506), *kağgulardan* (7725), *ölenlerden* (7725).

---

⁴⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., § 357.

⁴⁷ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 72; Gürer Gülsevin, a.g.e., s.57; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 116; Kazım Köktekin, a.g.e., s. 67

a.c. İyelik eki almış kelimelerde

közinden (996), *teninden* (997), *saçlarından* (1004), *cemalinden* (1004), *içinden* (1012), *bulıdından* (1022), *içinden* (1023), *zârilıkdan* (1029), *yirinden* (2736), *firâkıdan* (3001), *hurûfindan* (3012), *tal'atuñdan* (3012), *nesîminden* (3013), *vürüdündan* (3013), *ikisinden* (3023), *ardumuzdan* (3960), *koğusından* (6274), *yüzinden* (6386), *dilüñden* (7270), *sevdiğinden* (8667), *elümden* (8686), *dilümden* (8696).

b. Zamirlerde kullanılışı

beden (1147, 1368, 1406, 1875, 2926, 4500, 4539, 5209, 5210, 7215, 7297, 7301, 7315, 7927, 8125),

senden (151, 324, 515, 1057, 1207, 1617, 1950, 2249, 2458, 3104, 3216, 4894, 4917, 5209, 7186, 7360, 7313, 8329, 8451).

andan (130, 247, 289, 329, 633, 1074, 1186, 3028, 3419, 4704, 4730, 4801, 7202, 7576, 7595, 8054, 8289, 8312),

bundan (58, 384, 529, 879, 3086, 3433, 3481, 3963, 4368, 5026),

bunlardan (1940, 4806, 5131),

anlardan (3374).

c. +dİN olarak kullanıldığı kalıplaşmış örnekler:

yañadın (3455, 4415, 5005, 7352),

öñdin (5611, 6966, 6979)

taşradın (7732)

ç. Bulunma hâli fonksiyonuyla kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

Çalap bilür ki bizden yoğ idi suç / *Subaşı mel'un itdi bize çok güç* (5974),

Nitesin bunca yıl ğurbet elinden / Tenüm yandı benüm ğasret elinden
(8342).

d. Sebep bildirme fonksiyonuyla kullanıldığı örnekler tespit edilmiştir:

Ķavüm dirildi dört yaña tağıldı / Ki yilmekden yopranmağdan çağıldı
(4894),

Kimesne çāre bulmaz ağlamağdan / Yaş ağlamağ cigerler tağlamağdan
(5204),

Cefā çekmekden oldı yara bağrum / Dağı kaldı mı Şāh'um yara bağrum
(7007),

Besā gönül ki ser-gerdan gezer uş / Tenüm hāk oldı hicretten tozar uş
(7128)

Degülsin hāli bir lâhza vefādan / Benüm bağrum Ķana dutdı cefādan (7284)

e. -mAk mastar eklerinden sonra kullanıldığı örnekler:

istemekden (74), *emekden* (74), *oğırmağdan* (237), *yığıлмаğdan* (3425),
yağıлмаğdan (3425), *döginmekden* (408), *yimekden* (8386), *utanmağdan* (8284).

3.1.3.7. Eşitlik (Ekvatif) Hāli

Eski Türkçede +çA olarak görülen bu hāl,⁴⁸ Eski Türkiye Türkçesinde +CA morfemi şeklindedir.⁴⁹ Ekin kullanımında bugünkünden farklı bir durum yoktur. Deny, bu hāl ekinin kökenini “miktar, zaman miktarı, zaman, devir” anlamlarını veren “çağ” kelimesi ile ilgili muhayyel bir çañ köküne bağlamaktadır.⁵⁰ Korkmaz bu izahın hem fonetik bakımdan hem de ekin ifade ettiği anlam

---

⁴⁸ Şinasi Tekin, a.g.m., s. 161.

⁴⁹ Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesi”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Ankara: TDK Yayınları, 2005, I. cilt, s.551; Muharrem Ergin, a.g.e., § 359; Hayati Develi, a.g.e., s. 129; Musa Duman, a.g.e., s. 43; Gürer Gülsevin, a.g.e., s.74; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 116; Kazım Köktekin, a.g.e., s.68; Gülsev Sev, a.g.e., s. 510.

⁵⁰ Jean Deny, Türk Dili Grameri, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941, § 918.

bakımından mümkün olamayacağını ve çağ “zaman” kelimesinden benzerlik ve mukayese vasıflarını taşıyan +ça ekine geçiş arasındaki anlam ilişkisinin de bilinemediğini vurgulamıştır. Korkmaz makalesinde çeşitli altayistlerin görüşlerine de yer vermiş; fakat +çA ekinin kökenine dair izahların hiçbirinin bugünkü durumu tatmin edici olmaktan uzak olduğunu söylemiştir. Korkmaz son olarak da makalesinde, hâl eki olarak kullanılan +ça ile, kalıplaşmış şekiller ve teşkilleri yapan +ça eki arasında bir uygunluğun görüldüğünü; ama bu uygunluğun ekin menşei meselesine cevap verecek durumda olmadığını belirtmiştir.⁵¹

Işk-nâme’de eşitlik hâli eki şu yapı ve görevlerde kullanılmıştır:

a. Kök ve tabanlarda, iyelik eki almış isimlerde

yirince (2), *zerrece* (161), *kolayunça* (2770), *suyunca* (3033), *haddümüzce* (4036), *hişsemüzce* (4036), ‘*aksince* (4146), *hilâfinca* (4147), *yolumca* (6030), *suçunca* (6846), *ardınca* (7969), *öñünüzce* (8303), *yoluñca* (8617).

b. Zamirlerde

buncalar (181), *bunca* (207, 288, 289, 486, 788, 1548, 2024, 3487, 4039, 5103, 5115, 8342, 8486).

c. kadar fonksiyonunda

Metâ’uñ her birinden ağırınca / Virürdü her kişi yirlü yirince (204)

Kişi viribidi didi heber ne / İrağ yirden aceb bunca sefer ne (3487)

Çü vaşl ümmîdine bir fırsatun yok / Bu bâzâr içre pulca kıymetün yok (4000)

Kime kim virdise arpaca devlet / Bırağdı hırmenine od ü âfet (6948)

Eğr toğru dişe aslını baña / Gereklüce kılurdum hidmet aña (8288).

---

⁵¹ Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Deneme“, *TDAY Belleten*, Ankara: 1958, s. 42.

ç. gibi fonksiyonunda

Muķīm olmaz bu hâtır hiç dōlenmez / Garibçe göñlüme mihmān olan gel
(2113),

Güherce olsa kıymet içre her taş / Ulu taşlar yuca kalduradı baş (2516),

d. -A göre fonksiyonunda

Temāmet āferiniş şınfı şınf ol / Dutupdur her biri fikrince bir yol (71)

Tatar dilince algayidi bolğay / Ya Kırım halkı yazdı yā ho Hitāy (406),

Olur her kişide qadrince himmet / Tehemten kimseye kılmadı tōhmet

(5449)

e. “ne” kelimesinin üzerine geldiğinde “ne kadar, nasıl” anlamlarıyla kalıplaşmıştır:

Niçe gizlense kazup yirde kıyü (30), Ki geçti bunca yaz ü kış niçe güz
(288), *Hümā ile niçe gün şöbet itdüm* (1423), *Niçe günler niçe sâ‘at geçürdüm*
(2188), *Dudağda niçe istersen şeker ez* (3055), *Bu niçe terbiyetdür böyle şādık*
(4739), *Niçe tağa ün olsa yanķu artar* (5059), *Niçe bir cevr ile bīdād olalum* (6386),
Gözetdiler ki meydāna nice er (7421), *Niçe derdlü olam eyle devâyı* (7950), *Niçe*
gün gidüben Hurrem dürişdi (8203),

3.1.3.8. Vasıta Hali (Instrumental Hali)

Eski Türkçe’de işlek bir hâl eki olarak bol bol kullanılan vasıta hali eki -n Batı Türkçesine geçince işlekliliğini kaybetmiş ve ancak sayılı örneklerde klişeleşmiş olarak kalmıştır. Bu örneklerin Batı Türkçesinde hem gittikçe sayıları azalmış hem de sonlarındaki -n tamamen klişeleşerek cansız bir yapım eki haline gelmiştir: uç-u-n (üçün, için, için), -ile-n, gel-üben+i+n, degi-n (değün) gibi. Konsonantla biten kelimelerden sonra ekin önüne gelen yardımcı vokal Eski Türkçede uyuma bağlı

iken Eski Türkiye Türkçesinde bu vokalın uyum dışında kaldığı ve yalnız düz şekillerinin kaldığı görülür: dün-i-n, gündüz-i-n gibi.⁵²

Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan diğer vasıta hâli ekleri; +IIA, +IA morfeimleridir. Bağlama edatı +IIA ve bunun ekleşmiş biçimi olan +IA'nın kullanılışı Eski Türkiye Türkçesinde bugünkü gibi daha çok fiilin ne ile yapıldığını gösteren vasıta fonksiyonundadır.⁵³

Işk-nâme'de şu yapı ve görevlerde tespit edilmiştir:

a. +(I)n

Arkaik ve kalıplaşmış bir şekil olarak zarflaşmış "içün" kelimesinde tespit edilmiştir:

*Hemîşe tevhid eyde âşikâr / Yoğ ol kim ğamz **içün** gide şikâr* (49)

*Velî uyku **içün** teşnî ü nükte / Yazup dere eylemiş bir niçe beyte* (2765)

*Du'â âsân olur iy ehl-i 'irfân / Kılıñ kim sizüñ **içün** kıla devrân* (7786)

b. +IA

İle edatının ekleşmiş hâlinde ayrı bir şekildir.

b.a İsimlerde

Sözle (5886), *cânla* (7648), *gönülle* (7933), *dünle*⁵⁴ (7993).

b.b. Zamirlerde iyelik eklerinden sonra kullanılır

---

⁵² Muharrem Ergin, a.g.e., § 358.

⁵³ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 117.

⁵⁴ M. Duman, "Eski Türkiye Türkçesinde +IA Ekli Zarflar" isimli makalesinde Eski Türkiye Türkçesi metinlerinin pek çoğunda +IA ekli zaman zarflarının tanla, tünle (□ dünle) kelimeleri olduğunu ve bu kelimelerin "sabah-sabah vakti", "akşam-akşam vakti", "ögle-ögle vakti" gibi tek başına veya tamlama olarak aynı kavramı karşılamak üzere kullanıldıklarını söylemekte ve bu yapıların özellikle de zaman isimlerinin, anlamca ve görevce birbirinden farklı olduklarından söz etmenin güç olduğunu ifade etmektedir. Duman, Eski Türkiye Türkçesinde, zaman isimlerinin +IA eki getirilerek zarf görevinde kullanıldığını ve zamanla eksiz biçimlerinin de kullanım sahasına çıktığını söylemiş ve bu şekilde her iki biçimin de eş zamanlı olduğunu belirtmiştir. +IA ekinin zaman fonksiyonunu Işk-nâme'de dünle (7993) kelimesinde görmekteyiz.

anuñla (1110, 3977, 8109), *bunlaruñla* (3402), *senüñle* (6324), *bizümle* (7359, 7840), *benümle* (7927), *sizüñle* (8301).

c. birle

Bir+le yapısındadır edat olarak kullanılır.

*İkincisi ‘Ömer‘dür heybet ıssı / Salābet **birle** dürlü nuşret ıssı* (267),

*Sa‘adet **birle** yoğruldu hamirüñ / Kamu halka iyü sanur zamirüñ* (613),

*Çü ‘arz itdi bu ħāli Pārsā’ya / Edep **birle** dönüben didi Dāye* (1048),

*Qalem **birle** götür qağad ferengī / Qatumda (e)z iki üç dürlü rengi* (4719),

*İşaretler sünü **birle** olurdu / Göğüz yare ve yārālar kılandır* (7453).

ç. (I)lA

zikriyile (3), *şevkıyile* (995), *şādiliğile* (983), *zevķile* (993), *vaşlile* (990), *nāzile* (995), *baķışile* (998), *suyile* (2557), *gözile* (3165), *nāmeyile* (3310), *ķamuyile* (6335), *ķānile* (7121), *odile* (7591).

3.1.3.9. Gibilik Hâli

Eski Türkçede -lAyU şeklinde görülen -lAyIn morfemi⁵⁵ ve +CA eşitlik hâli morfeminden kalıplaşmış olan +cIlAyIn morfemi de Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde benzetme ve eşitlik bildirmektedir.⁵⁶ Her ne kadar bu ek yapım eki gibi değerlendirilse de bunun kalıcı isim veya zarflar türetmekten ziyade bir çekim fonksiyonu taşıdığı görülmektedir. Bu çekim fonksiyonunu gibilik hâli olarak değerlendirdik.

⁵⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., § 359;

⁵⁶ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 116

Eski Türkçede gerindiumun -U şekli ile ekin ilk şeklini +lAyU olarak gördüğümüz bu eke, sonradan +n enstürmental eki katılarak vokal uyumu sağlanmıştır. Bugün ise bu ekin, y'nin inceltici tesiri ile yalnız ince şekilli olarak kullanıldığını ve kalınlık incelik uyumu dışında kaldığını görüyoruz.⁵⁷ Eski Türkiye Türkçesinde ise benzerlik hâli anlatımına sahip olan +lAyIn morfemi, işlek bir kullanıma sahiptir: ogrılayın, bülbülleyin, nerkisleyin⁵⁸

İşk-nâme'de şu örneklerde tespit edilmiştir:

Şaru çığdemleyin şolmuş kızıl gül / Kara toprağa düşmüş serv ü sünbül
(1008),

Benümle gönül anda bir kılasın / Ki sen bencileyin 'âşık olasın (1975),

Gügercin gibi kığıduñ hevâdan / Toğanlayın gözüm dikme cefâdan (3098),

Külefsin bülbülün çokdur haqıkat / Velî bencileyin yoqdur haqıkat (3182),

'İzâruñ safhası 'Azrâ degül mi / Özüm Vâmık'layın şeydâ degül mi (3262),

Günüm Husrev'leyin şirin geçerdi / Dünüm Şirin gibi nârin geçerdi (4139),

Velî bencileyin kayguları çok / Görürem kim zemâne gordügi yoq (4184),

Ecel buldı dirşürdi belâyı / Felek yağmurlayın dökdi kazâyı (7464).

3.1.3.10. Yön Gösterme (Direktif) Hali

Türkçenin tarihi devirlerinde büyük bir yer işgal eden bu ek, Eski Türkçede -GARU morfemi şeklinde kullanılmaktaydı. Ek tarihi ve coğrafi şartlar dolayısıyla, bazı fonetik değişimler göstermiştir:

-ğaru > -karu > -karı   -ğaru > -ğarı   -ğaru > -aru > -arı

-gerü > -kerü > -keri   -gerü > -geri   -gerü > -erü > -eri

⁵⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., § 225.

⁵⁸ Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ankara: TDK Yayınları, 2000, s. 191.

Eski Türkçe döneminde Orhun yazıtlarında normal şekli ile kullanılan bu ekin, Uygur metinlerinde normal şeklin yanında -*karu*, -*kerü* morfeplerinin de kullanıldığı bilinmektedir. Ek Batı Türkçesine geçerken başındaki /ğ/ ve /g/ art ve ön damak fonemlerini düşürmüş ve Eski Türkiye Türkçesinde -ArU şeklinde girmiştir. Eski Türkiye Türkçesinde -ArU ekinin kısalmasından -rU eki doğmuş; ancak kalıplaşmış bazı kelimelerde kullanılmıştır.⁵⁹

Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan yön eklerinden sonuncusu da Eski Türkçede az kullanılan ve ETT’de de değişmeyen -rA’ dir.⁶⁰

Işk-nâme’de tespit edilen yön gösterme ekleri ve örnekleri şunlardır:

-ArU: *ilerü* (2122, 3891, 3987, 5624, 7470)

yukaru (564, 4651)

-rU: *berü* (3630, 4479, 6456)

girü (3919)

toğru (4313)

gicerü (4361)

-rA: *içre* (12, 867, 2515, 3260, 3991, 4245, 4529, 7540)

berü (5468, 6546)

üzre (14, 84, 802, 3986, 4027, 6498)

soñra (4456, 5572, 8424)

taşra (2599, 4530, 6384, 7732)

öñre (7714)

---

⁵⁹ Suzan Duran, “Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözcükler”, *TDAY Belleten*, 1956, s.3-4.

⁶⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., § 360.

3.1.4. Soru Edatı +mI

Eski Türkçe’de daima yuvarlak ünlülü olan soru edatı Eski Türkiye Türkçesinde daima düz ünlülüdür. Metnimizde bu ses düzenine aykırı bir durum yoktur.⁶¹

*Didiler aña ‘aḳluñ var **mı** ḳanı / Virür her ḳıṣı bunca ḥānümānı (207),*

*Ne kim menḳüş olur ḥātırda var **mı** / Taleb ḳılmaḳlıḡa anı yarar **mı** (1105),*

*N’idelüm çāre var **mıdur** i Şāh’um / Yoḡ olursam yoḡ iken uş günāhum*
(2479),

*Umar idüm ḳapuñdan baḥt-i cāvīd / Revā **mıdur** gönülem şöyle nevmīd*
(3270),

*Beni esrütüñ ayıḳ **mı** olursın / Siyah-dil çün şeḳāyıḳ **mı** olursın (4496),*

*Revā **mıdur** ne dirsüz danıṣuñ bir / Baña böyle öḡüt virür bu ḥātır (7550).*

---

⁶¹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 361; Hayati Develi, a.g.e., s. 127.

YAPIM EKLERİ

Yapım ekleri isim ya da fiil kök ve gövdelerinden yeni isim ya da fiil gövdeleri yapan eklerdir. Türkçede kökler ile ekler arasında birleşme ölçüleri kurallı ve sistemli olduğu için isimlere gelen ekler fiillere, fiillere gelen ekler isimlere gelmez. Aralarında şekilce bazı benzerlikler görülse bile, bunlar görevce ayrı sınıflarda yer alırlar. Türkiye Türkçesinde ve Türkçenin tüm dönemlerinde yapım ekleri başlıca dört gruba ayrılır: 1. İsimden isim yapan ekler, 2. İsimden fiil yapan ekler, 3. Fiilden isim yapan ekler, 4. Fiilden fiil yapan ekler⁶²

3.2.1. İSİMDEN İSİM YAPAN EKLER

+An

Eski Türkçede bağlılık, kuvvetlendirme ve çokluk görevinde kullanılan bu ek⁶³, işlek olmamakla birlikte günümüzde bulunduğu kelimelerde kökle kaynaşarak ses değişikliğine uğramadan fonksiyonunu yitirmiştir. Metnimizde şu örneklerde görülmektedir:

Bunuñ 'ışkına düşdüm virürem cān / Görürem bunu bir uyğucu oğlan (2739)

Yarağ itdi çeri iki taraftan / ...kden kaldı erenler 'alefden (3494)

+CA:

İsim çekim eklerinden eşitlik eki olan +CA metnimizde bazı örneklerde türetme eki olarak da kullanılmıştır:

Niçe kim ola bu eflāk-i dā'ir / Sitāre seyriyle olduçça sā'ir (619)

Bir avuç ahça virdi bağbana / Ki kalmaya ara yirde behane (882)

---

⁶² Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 21

⁶³ Marcel Erdal, *Old Turkic Word Formation, Vol-I*, Wiesbaden: 1991, s. 91.

+CI

Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek Eski Türkçe dönemi ve Eski Türkiye Türkçesi Döneminin ilk zamanlarında ç’li biçimde kullanılmış, Osmanlıcanın başlarında da c’li biçimler ortaya çıkmıştır. Bu ek; Eski Türkçe, Eski Türkiye Türkçesi vokal bakımından Osmanlıcanın ilk dönemlerinde yalnızca düz vokalli şekilde kullanılmıştır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli Osmanlıcanın son dönemlerinde ortaya çıkmış ve günümüzde ekte hem konsanant bakımından hem de vokal bakımından tam bir çok çeşitlilik görülmektedir.

Kullanış sahası çok geniş, işleklik dercesi çok yüksek olan bu ek, her türlü ismin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar.⁶⁴

İşk-nâme’de şu fonksiyonlarda tespit edilmiştir:

a. İsimlere gelerek bir nesneyi, bir işi veya bir sanatı kendisine meslek veya uğraşı olarak seçmiş olanları gösteren isimler yapar:

Buyurdu şardılar zahmini muhkem / Otacı geldi urdu aña merhem (3989),

Özi okçı imiş çün yayı katı / Bu bāb içinde fehm ü rāyı katı (7390),

Meyancı olmuş idi dün çerisi / Ölirdi ‘ālemüñ cümle dirisi (7466),

Melül idi balıççı düşdi hāba / Muqayyed olmadı hergiz cevāba (7835).

b. İsimlerden bir işi görev olarak almış kimseyi gösteren isimler yapar:

Meseldür dime kim deyyār bilmez / Ki akıncı vü ‘āşık ār bilmez (2891),

Hümâ ilçi kığırdı didi kim gel / Bu müşkil işümüzi eylegil hal (4930),

Bir iki gün gemi hoş hoş giderken / Dümenci sâ’atin görüp güderken (7076),

Ara yire ok olmuşdı haberci / Kazā vaşfin yazar idi kaderci (7450),

Saña direm ki hergiz yok sebātı / Yalancı okınur girçek şifātı (8571).

---

⁶⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., § 207.

c. İsimlere gelerek bir şeye alışkanlığı, bir şeyi huy edinmeyi gösteren alışkanlık sıfatları yapar:

*Bunuñ 'ışkına düşdüm virürem cān / Görürem bunu bir **uykucu** oğlan (2739)*

+CAK

Küçültme ve sevgi ifaden eden bu ek, Türkçede eskiden beri kullanılan; fakat işleklığı gittikçe azalan bir yapıdadır. Ek, Eski Türkçede ç'li olup Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde ç'li olarak devam etmiştir. Ekin c'li şekli ise Eski Türkiye Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır.

İşk-nâme'de şu görev ve fonksiyonlarda tespit edilmiştir:

a. Sıfatlardan pekiştirilmiş bazı zarflar türetmiştir:

*Bu işde bi-nevāvuz katı bī-berk / **Yalıncağ** kış ağacı gibi bī-berk (339),*

*Re'isüñ togru irişdi evine / Ki su ala vü **tizcek** döne yine (4315),*

b. Sıfat fonksiyonunda kelimeler türetmiştir:

*Bile ol bizüm ile olma gam-kīn / Ki **gökçek** yirde olmaz hūlķ çirkīn (5596)*

+CUK

Eski Türkçede olmayan bu ek, Batı Türkçesinin başından beri görülmeye başlamış ve son zamanlarda çok işlek hâle gelmiştir. Küçültme ve sevgi ifade eden Eski Türkçedeki +CAK ekinden türemiş olduğuna hükümlenabilir.⁶⁵ Genellikle küçültme fonksiyonunda kullanılan bu ek, alet ismi de türetir: dizçük, çaruçuk⁶⁶

İşk-nâme'de isim ve sıfat görevlerinde küçültmeler yapmış ve hep yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır:

*Za'ifdür aña yük yükletme öküş / Ki yük götürmez olur **aksacuk** kuş (157),*

*Açıl gül gibi söyle hemçü bülbül / **Gelincük** ciceğine bağla sümbül (1342)*

---

⁶⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., § 211.

⁶⁶ Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 116.

‘*Āşık gâmin **cigercügi** pür hûn olan bilür / Derdlü kişiyi derdi firāvân olan bilür* (2038),

*Şağ olan hastanuñ âhını tañlar / **Ṭağarcuğu** it ü basmağçı añlar* (3913),
*Beni gör kim nite bu devr-i eyyâm / Bir **aracukda** lâhza virmez ârâm* (7290).

+dAş

Eski Türkçeden beri kullanılan bu ek sahası çok geniş olmamakla birlikte isim yapma işlekliliğini daima koruyan ve tarih boyunca canlı kalan⁶⁷ Eski Türkçeden beri de ünlü-ünsüz uyumlarına giren bir türetme ekidir.⁶⁸ Başlıca fonksiyonları eşlik, ortaklık, mensubiyet ve bağlılık ifade eden isimler yapmaktır;⁶⁹ ancak biz Işk-nâme’de ekin eşlik ve ortaklık fonksiyonlarına rastlamaktayız:

Gidelüm **yoldaş** idüñ bize himmet / Görevüz himmetüñüzi ganîmet (6853),

Didi Şeh-zâde ‘ye kim iy **karındaş** / Oğ atmağa bugün sen eylegil baş (7391),

Didi Ferruğ ki iy sevgülü **kardaş** / Degüldür key ki şerre қоşarlar baş (8113),

+IIk, +IUk

Genellikle adlardan ve sıfatlardan isim türeten bu ek, başlangıçtan beri Türkçenin belli başlı isimden isim yapma eklerinden biri olarak kullanılmasıyla birlikte çok işlek ve kapsamlı bir ektir. Başlıca işlevleri isimlerden yer, alet, topluluk isimleri; mücerred isimler ve sıfat yapmaktır. Bu ek, sadece Eski Türkiye Türkçesi Döneminin başlangıcında dudak uyumu dışında kalarak yuvarlak ünlülü kelime tabanlarında da +IIk biçiminde düz ünlülü olarak kullanılmış, dönemin sonlarına doğru ise düzlük-yuvarlaklık uyumuna giren örneklere de rastlansa da asıl uyum

---

⁶⁷ Marcel Erdal, a.g.e., Vol-I, , s. 119-120

⁶⁸ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.46.

⁶⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 216.

Osmanlıcanın içinde sağlanmış ve ek +IIk, +IUk biçiminde bugünkü şekliyle kullanılagelmiştir. Ekin metnimizdeki kullanım sahası şu şekildedir:

a. İsim ve sıfatlara gelerek onları genelleştiren yaygınlaştıran nitelikte soyut isimler türetir: *sağlık* (393), *ğariblik* (6689), *çaresüzlük* (6689), *uyanıklık* (6686), *açlık* (7829), *hoşluk* (6910), *ikilik* (6880), *kıllık* (6716), *eylük* (6844), *eblehlik* (1069), *şadılık* (4002), *zarılık* (1029), *eksüklük* (6857), *biçarelik* (4176), *erlik* (4525), *acılık* (3259), *serkeşlik* (3196).

b. Bu ekin aslı fonksiyonu sıfatlardan isim yapmak olduğu halde sıfat olarak kullanılmayan isimlerden sıfat yaptığı da görülür: *harçlık* (5893), *yimeklik* (4099).

c. Bu ek isimlere gelerek eşya ve alet ismi yapar: *iplik* (205)

ç. İsimlerden rütbe ve makam bildiren isimler türetir: *beglik* (7164), *şehlik* (1054)

d. Ek renk adlarında da o rengin hakim ve yaygın olduğunu bildiren soyut adlar türetmiştir: *karalık* (3172)

e. Sayı isim ve sıfatlarından bir arada olmayı, guruplanmayı gösteren adlar türetir: *birlik* (2655)

+IU

Türkiye Türkçesinin her ise gelebilen ve isimden isim ve sıfat türetebilen en işlek eklerinden biri olan bu ekin geniş fonksiyonu sahiplik isimleri yapmaktır. Her türlü isimden mevcut bulundurma, htiva etme, nefsinde taşıma ifade eden çeşitli sahiplik isimleri yapar. Bu ek, Eski Türkçede +IIk, +IUk şeklinde idi. Fakat Batı Türkçesine geçerken ekin bu asıl şekilleri değişmiş Eski Türkçede iki ve daha çok heceli kelimelerin sonunda bulunan ğ ve g'ler Batı Türkçesinde düştüğü için bu ekteki ve ğ ve g'ler de düşmüş ve ekin düz ünlüsü yuvarlaklaşmıştır. Bu ekin Eski Türkiye Türkçesinde yalnız yuvarlak olarak +IU şeklinde görülmesi bu sebeptendir.

Ekin düz vokalli şekilleri Osmanlıca içinde ortaya çıkmış ve Batı Türkçesinin yeni devirlerinde ek düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak kullanıla gelmiştir.⁷⁰

Ek, Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde yuvarlak ünlülüdür.⁷¹ Işk-nâme’de de bu fonolojik yapı korunmaktadır. Ek, metnimizde isimlerden bazen de sıfatlardan sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıdırma, ilgili olma, yetkili olma anlamlarında isimler ve sıfatlar türetme görevinde kullanılmıştır:

İsim görevinde:

*Kısa itme naẓar baña **belālu** / Ki yindek balı yimez uzun **ellü** (3009),*

*Göñülden böyle dimiş ol bir **uslu** / Ki usañ baş olur terküde **aslu** (3027),*

Dirilmiş mäh-rūlar hemçü pervīn / Güneş yüzlü şeker sözlü nigārīn (6429).

Sıfat görevinde:

*İder hiss ol kamu **gizlü** koķuyı / Niçe gizlense kazup yirde ķuyı (30),*

*Bunuñ zārılığından oldı bīzar / Yirinden durdı **ķayğulu** dil-efgār (1029),*

*Biraz durdılar andan gitdiler tīz / Yine **görklü** serāya yitdiler tīz (1074),*

*Gözümde nur tenümde cān sensin / **Şımuķlu** gönlüme mihmān sensin (3317).*

*Sığın **gözlü** vü kaplan **billü** dil-ber / Yazar yine cevâbını mu’abber (3022)*

***Ķanatlu** ķuş gibi kim oķ atardı / Göz açdurmaz idi gözün dutardı (7500)*

*Sevündügi bu kim iş bitdi āsān / Ķāmı bu kim gide bu **tatlu** mihmān (7521).*

---

⁷⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., § 208.

⁷¹ Muharrem Ergin, § 208; Hayati Develi, a.g.e., s. 121; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 118.

+sUz

Bu ek isimden yokluk, eksiklik bildiren olumsuz anlamda sıfatlar türeten işlek bir ektir. Ek, Eski Türkçede düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı görüldüğü halde Eski Türkiye Türkçesi Döneminde yuvarlak ünlülü ekler sınıfına geçmesi +IU ekine benzeme sebebiyledir.⁷²

İşk-nâme’de şu örneklerde görülmektedir:

*Çalap zikriyle düşer kolay söz / Geñez olur kim olmaz hiç **kolaysuz** (3),*

*Yire dur didi uş turur **direksüz** / Göge dön didi hem döner **direksüz** (9),*

*Nite ‘ irfāna hâtır düzede ol / Ki canlu kıoya **cansuz** gözede ol (1072),*

*Hele çün **bâğbansuz** yimiş irmiş / Benem müştâk ü susuz armış ırmış (2743),*

***Emeksüz** saymayan ağır behâyı / Sanur toprak yirine tûtiyâyı (3036),*

*İ gönül şöyle **susuz** Kerbelâ’sın / İ gözüm şu içinde mübtelâsın (4065),*

*Kimi gürz ile vurursa sektire / Kıoyardı **baltasuz** fi’l-hâl yire (7501),*

*Ne lâzımdur içümüzde bite baş / Ya hod **suçsuz** ara yirde yite baş (7719).*

Anasuz öksüzün yirincesi’çün / Günehsüz kişinün işkencesi’çün (8664).

+rAk

Eski Türkçede olduğu gibi Eski Türkiye Türkçesinde de fazlaca kullanılan bu ek, çokluk ve fazlalık ifade eden bir karşılaştırma ekidir. Ancak ekin Batı Türkçesinde sonradan kullanım alanının gittikçe azaldığı görülmüştür.

Bu ek vokalle bitsin, konsanantla bitsin kök ve gövdelere esas itibariyle doğrudan doğruya eklenir. Fakat Eski Türkiye Türkçesinde bazı örneklerde araya bir vokal girdiği de görülür. Nitekim İşk-nâme’de böyle örneklere de rastlamaktayız:

---

⁷² Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., § 26

Kimüñ kuşağına kim el vurudu / Düşürüp di anı yire sürerdi (7505),

Vezir eydür ne kim didüñ kılursın / Velî bizden dağı yigrek bilürsin
(8304)

+kek

Eski Türkçede yaygın olarak ve -kAk, -gAk gibi dört şekli olan ek, Batı Türkçesinde sadece er-kek kelimesinde -kek biçiminde kullanılmıştır. Işk-nâme'de de geçmektedir: erkek (7589)

*Naşihat isteyem her bir kişiden / Öğüt dutam ger **erkekden** dışiden (7589)*

+sUl

Benzerlik ve ilgi anlamı katan bu ek çok işlek değildir. Metnimizde şu kelimedeki geçmektedir:

*Cihānda olmaya bu resm (ü) āyīn / Ki **yoksul** gözleye şehler sarāyın*
(7568),

*Çü şehsin **yoksulun** hālını gözle / Yime mālını hırş ile vü gözle (8573).*

+l

Benzerlik ifade eden bu ek işlek değildir. Işk-nâme'de şu kelimedeki geçmektedir:

*Münezzehdür vücūdı yir i gökden / Müberrādur **kızıl** ü ağ ü gökden (17),*

*Kimi gözsüz idi gözsüze uydı / Kara göze **kızıl** köz dutdı koydı (73).*

+Ak

Genellikle tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işlevinde olan bu ek, az sayıda isimler türetir. Işk-nâme'de duvak (319) kelimesinde görülmektedir:

Duvağını götür gör kim bu kararı / Şu yüzile kıomaz hergiz veķārı (319)

+KA

Çok işlek olmayan bu ek, eskiden beri donmuş olarak Işk-nâme’de şu kelimedede geçmektedir:

Seni kodi vü tapdı ayruğa ol / Kapuñdan özge yire şundi bir kol (138),

Kim ol vâhid durur ortağı yokdur / Pes andan özge teñri dağı yokdur (247).

+ncI

Ekin fonsiyonu sayı isimlerinden sıra, derece ifade eden sayı isimleri yapmaktır. Bu ek vokalle biten sayı isimlerine doğrudan doğruya, konsanantla biten sayı isimlerine ise bir yardımcı vokalle gelir. Batı Türkçesinin başında +nçi olarak görülen bu ek, Eski Türkiye Türkçesinde başlangıçta bir müddet yalnız ç’li olarak kullanılmış, sonra ç’nin iki sedalı arasında sedalılaştırılması ile +nci şekline geçmiştir. Eski Türkiye Türkçesinden sonra Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde ekin bu c’li şekli kullanılmaya başlamıştır.

Eski Türkiye Türkçesinde daima düz ünlülü olarak kullanılan bu ek, Osmanlıcanın son devirlerine doğru ünlü uyumuna girmiştir. Metnimizde kelimelerde görülmektedir: üçüncü (4355), dördüncü (272)

Dağı dördüncisidir Mîr Hayder / ‘Alî bû Tâlib oğlu şîr ü server (272),

İki gün yürüdi tağ içre tenhâ / Üçüncü gün görüldü taraf-i deryâ (4355).

3.2.2. İSİMDEN FİİL YAPAN EKLER

+A-

Türkçede başlangıçtan beri var olan ve hiç değişmeyen bu ek, Işk-nâme’de isimlerden “olma” veya “yapma” ifade eden fiiller yapar:

Bu dünya didigün bir yaşamış kız / Ki ger aylağ alursañ kız durur kız
(315),

Şuñâ beñzer ki var bir erde çok mal / Veli ‘ilm içre kıldı gayet ihmal
(427),

Baňa uğradı bir enişe vü gam / Degül artuğ tağa düşse kıla kıla kem
(839),

‘Aceb nağş oynadı bu nağş içinde / Ki bulunmaya hiç be nağş Çin’de
(1043),

Düzetdi dürlü söz terkib ile ol / Didi mağşudını takrîr ile ol (4784),
Çeri öninde konmuşdı Ğazanfer / Boşanduklayın (ol) mansūr leşker
(6302),

Baňa vir añı fikrini uzatma / Ğatundağını gör irak gözetme (7891).

+Ar-

İşleklik sahası sınırlı olan bu ek, daha çok renk isimlerinden fiil yapmakta kullanılır.

İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

Ağar- (2443), *ğarar-* (2489), *yaşar-* (4121), *sarar-* (6663), *ğızar-* (6617).

+l-

Bu ek bazı sıfatlardan “olma” ifade eden fiiller yapar. İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

diril- (994), *ayrıl-* (3659), *incel-* (5228), *eksil-* (7320), *düzil-* (7371), *yücel-* (7515), *örtül-* (7740), *ğocal* (8496).

+lA-

Türkçede eskiden beri aynı kalan bu ek ile yapılan bazı fiiller bu şekilleri ile kullanılmayıp veya kullanıştan düşüp sonlarına bir fiilden fiil yapma (-n-, -ş-, -t-, -l-) eki alarak o şekilleri ile kullanım sahasında görünürler. Böyle fiillerde ; -lA+ ile fiilden fiil eki birleşerek tek ek hissini verirler: canla-n-, hoş-la-n-, küf-le-n, hasta-la-n-, bir-le-ş-, yak-la-ş, kır-la-ş-, kir-le-t, dar-la-t.⁷³

---

⁷³ Muharrem Ergin, a.g.e., § 251.

Işk-nâme’de başlıca görevleri ve oluşturduğu fiiller şunlardır:

a. +IA- eki eklendiği ismin gösterdiği nesne veya niteliği başka bir nesneye yönelten, o nesneden etkilenen geçişli fiiller türetir: *bağışla-* (142), *yükle-* (157), *bağla-* (1034), *giz-le-* (3605), *oğurla-* (4834), *ısmarla-* (6038), *yuva-* (6155), *gözle-* (7275), *işle-* (7335), *avla-* (7543), *gözle-* (7552), *kucakla-* (7775).

b. +IA- eki ismin gösterdiği nesneyi araç olarak kullanma yoluyla o nesne ile yapılan işi gösteren geçişli fiiller türetir: *sula-* (2557), *taşla-* (7757)

c. Sıfatlara ve yön gösteren bazı isimlere gelen bu ek, genellikle o niteliği üzerinde bulunduran ve olma bildiren geçişsiz fiiller türetir: *başla-* (1)

ç. Dar ünlüler ile biten iki heceli isimlerden bu ekle kurulan bazı fiillerde ikinci hecenin dar ünlüsü düşer ve isim tek heceli bir kök durumuna gelir: *kokula-* > *kokla-* (7257).

+sA-

Bugün ancak birkaç fiilde görülen bu ek, “olma” ve “yapma” ifade eden fiiller yapar: *susa-* (1101, 3368, 3654)

+Al-

Kullanılış sahası çok geniş olmayan bu ek, genellikle sıfatlardan fiil yapar. Bu ekle yapılan fiiller “yalnız olma” ifade ederler:

Çü düzeldi kamu yirli yirince / Demidür kim gire şâhin görince (936),

Düzeldiler aña çıkdı niğârîn / Gözetdiler hem anuñ ihtiyârın (4470),

İşitdi bu sözi oğaldı Ferruḡ / Deñize düşdi vü buñaldı Ferruḡ (7564),

Bunı dirdi vü Ferruḡ âh iderdi / Azalur şabrı çoğalurdı kırurdu (7601).

+dA-

Işk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir: *alda-* (1537, 2432, 8565), *iste-* (45, 74, 191, 556), *izde-* (4733, 6712),

+r-

Eskiden beri ancak sayılı kelimelerde görülen ve işlek olmayan bir ektir.

“Olma“ ifade eden fiiller yapar: belür- (5886), delür- (5886).

+K-

İşleklik sahası geniş olmayan bu ekün örneklerine Eski Türkçede daha sık rastlanılmıştır. Yalnız olma ifade eden fiiller yapar.⁷⁴

İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir: *birik-* (2270, 2712), 4031), *gözük-* (1368, 7552).

3.2.3. FİİLDEN İSİM YAPAN EKLER

-Ak

Fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türeten bir ektir.

a. Bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler türetir:

*Eger ğam-kîn ola **yatakd**a aslan / Ola dilkü avâzı aña yacan* (1905)

*Eger yir dibini idinse **durak** / Kazâdan kimsene olamaz ıraç* (2632)

Halâyık cümlesi mihmâna beñzer / **Konakdur** dünya milki hâna beñzer (8505)

b. Bazı araç-gereç adları türetir:

*Dolandı hâtırı çün gördi Sencer / Ol aracuğa **sancağ** urdı Sencer* (5170)

-GU, -KU

Fiilin gösterdiği hareketle ilgili çeşitli nesnelere karşılıyan bu ek eskiden beri işlek olarak kullanılır: *uyku* (5456), *yanku* (4618), *sevgü* (2885), *kaygu* (2750)

---

⁷⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., § 259.

-IcI

Ek, Eski Türkçedeki -ığçı, -igçi birleşik şeklinden doğmuştur.⁷⁵ Ergin, ekin Eski Türkçede -ğuçı, -güçi şekillerinde olduğunu ve bu ekin fiilden isim yapma ekleri -ğ, -g ve -ğu, -gü ile isimden isim yapma eki -cı, -çi'den meydana geldiğini belirtmiştir. Batı Türkçesinde eklerin sonundaki ve başındaki -ğ ve -g düşmüş; böylece ek Eski Türkiye Türkçesine -UçI şeklinde geçmiş, sonradan ç'nin sedalılılaşması ve yuvarlak vokalin düzleşmesiyle -IcI şeklini almıştır.⁷⁶ Ekin ünlüleri genellikle düzdür.⁷⁷ Bazı örneklerde ilk ünlüsü yuvarlak olarak gelmektedir: *korğucu*, *koparucu*⁷⁸

Ekin fonksiyonunda bir çokluk, aşırılık, devamlılık vardır. Yaptığı isimler çok ve devamlı yapan veya olan nesnelere karşılar. Ek daha çok yapma ifade eden fiillere getirildiğinden meslek sahipleri için de bu ekle yapılan isimler kullanılmaktadır.⁷⁹

Ek, *Işk-nâme* şu fonksiyonlarda kullanılmıştır:

a. Fiilin gösterdiği işi sürekli olarak yapanı gösteren isimler türetmiştir: *bakıcı* (4023), *işidici* (4023), *yarıcı* (3025), *karıcı* (3025), *yandırıcı* (2875), *yıkıcı* (2877), *yağıcı* (2877), *kılcıvuz* (6793).

b. Fiilden o işi yapanı yapma yetkisi gösteren anlamında sıfatlar türetmiştir: *yakıcı gözler* (4335), *gelici nesnelere* (4430), *açıcı raz* (2701)

c. Fiilin gösterdiği işi, özellik olarak taşıyan sıfatlar türetmiştir: *yandırıcı* (3025), Kişiyi gerçi dilek *viricidir* / Soñ ucu yine bir *yirdiricidir* (376)

---

⁷⁵ Faruk Kadri Timurtaş, "Batı Türkçesi", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 209.

⁷⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., § 278.

⁷⁷ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 98.; Hayati Develi, *Mirâc-nâme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt XXVIII, İstanbul: i. Ü. Film Merkezi, 1998, s. 127.; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 120.

⁷⁸ Gürer Gülsevin, *Eski Türkiye Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 137.

⁷⁹ Muharrem Ergin, § 278.

-(U)K

Bu ekin ünlüsü daima yuvarlaktır.⁸⁰ Ancak Duman, bazı eserlerde uyuma bağlı örneklere de rastlandığını belirtmiştir: delik, artık, eksik, katık gibi kelimeler hem düz hem de yuvarlak şekilli olmak üzere iki şekilli olarak görülmüştür.⁸¹ Nitekim ışk-nâme’de *yaraşık* (3079) örneğinde ekin düz ünlülü olarak kullanıldığı görülmektedir. Gülsevin ise bu ekin düz ünlülü bazı kelimelere eklendiğinde bile tabandaki ünlüyü etkileyip yuvarlaklaştırdığını söylemiştir.⁸² Hem geçişli hem de geçişsiz fiillere gelen bu ek ünlü ile biten tabanlara doğrudan gelmektedir: *to-k*, *beze-k*⁸³

Bu ekle soyut ve somut isim ve sıfatlar alet ve eşya isimleri türetilmektedir.

İşk-nâme’de şu örneklerde geçmektedir: *del-ük* (5183), *konuk* (5094), *yastuk* (4874), *bölük* (4615), *ayruk* (4446), *buyruk* (4569), *uğrak* (2671), *dilek* (3396), *kuşak* (2669), *döşek* (3398), *artuk* (2461), *uyanuk* kimse (3868), *uzak* (2630), *bezek* (717)

-(U)m

Bu ek genellikle yalnız bir defada veya bir hamlede olan işi ve mahsülünü ifade eden isimler türetir.⁸⁴ İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir: *ölüm* (2639), *adım* (2473, 4801).

---

⁸⁰ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 96; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 136; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 120.

⁸¹ Musa Duman, Vasiyetname, s.32

⁸² Gürer Gülsevin, a.g.e., s.136

⁸³ Mustafa Özkan, a.g.e., s.120.

⁸⁴ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 98.

-mA

Aslında mastar şekli olan bu ek, kalıcı isimler de yapar: ısıtma, içme, yime⁸⁵

Eski Türkçede ve Eski Türkiye Türkçesinde bu ekle soyut anlamda isim yapılırdı. Ekin hareket ve oluş isimi olarak kullanılması ve -mAk mastarının hafifletilmiş şekli olarak kabul edilmesi son yüzyıllarda görülmektedir: sürme çekmese⁸⁶

Işk-nâme’de şu örnekte tespit edilmiştir: *sürme* çek- (3512)

-n

Bu ekle çeşitli anlamlarda isimler türetilir.⁸⁷ Işk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir: *bütün* (2860), *uzun* (3009)

-U

Çok işlek ve verimli bir ek olan bu ek şekil yapısı bakımından aslında bir bağlantı ünlüsüdür. Eski Türkçede fiilden isim türeten -G morfeminin Batı Türkçesinde düşmesi yüzünden fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran I/U bağlantı ünlüleri -G morfeminin yerini almış böylece fiilden isim türeten bir ek niteliği taşımıştır⁸⁸: ölü, yazı, sürü vs. Ek, Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde genellikle yuvarlak ünlülüdür. Ancak düz ünlülü şekillere de rastlanmaktadır: saçı, aşlı, dizli.⁸⁹

Işk-nâme’de -U eki işlev bakımından fiilin gösterdiği işin ürünü veya sonucu olan somut ve soyut isimler türetir: *tolu* (1050), *örtü* (6795), *koku* (3326), *sanu* (4017),

Bazı kelimelerde bu ekler sonradan başındaki -ğ, -g’si düşmüş olan - gü, - gü ekinden gelmektedir: *kork- gü* > *kork-u* (6274)

---

⁸⁵ Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 136.

⁸⁶ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 98.

⁸⁷ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 121.

⁸⁸ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 82.

⁸⁹ Hayati Develi, a.g.e., s. 122.

*Didi bir karı halka açuñuz yol / Ki Yusuf satusına bağlayan kol (205),
Göñül kim tapuñ ile birlik itmez / Hakikatde ölüdür dirlik itmez (2655), Bilüsüz
eylese bir suç belüsüz / Keremden sâfi kıl derdin anuñ süz (3159), Yazudan taşra
yokdur dünyede iş / Ne feryâd assı ider ü ne nâliş (5153), Eğer daha katı ola
çekeydüm Ok ata idüm ü dizüm çökeydüm (7397).*

-mur

İşlek olmayan eklerden biridir. Vokal uyumuna bağlanmamıştır: *yağmur*
(461)

-A

İşlek olmayan bir ektir: *yara (3203), kısa (3067), çevre (5805)*

-gA

Hareketi yapanı, olanı veya yapılan nesnelere karşılayan isimler yapan bu
ek, eskiden çok kullanılmasına karşın sonradan işlekliliğini kaybetmiştir: *bilge (4733)*

-(I)ş

Fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu ve ürünü olan somut ve soyut
kalıcı isimler türetir. Korkmaz, bu ekin görevinin -(y)İş, -(y)Uş ekli kılış adlarından
kalıplaşma yoluyla ve daha sonraki gelişmelerle oluşmadığı görüşündedir. Çünkü ek,
Eski Türkçe döneminden beri bu işleviyle kalıcı adlar türetmiştir.⁹⁰ İşk-nâmede şu
örneklerde görülmektedir: *tanış (3702), iniş (2610), biliş (7405), bakış (7356), iriş*
(7266), karış (5301), kurtuluş (7440), örtülüş (7740), duruş (7583), dönüş (7220).

---

⁹⁰ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 106.

-(I)nç

Eski Türkçedeki –(I)nç ekinin devamıdır.⁹¹ Başlıca fonksiyonu isim ve sıfat yapar.⁹²

Işk-nâmede şu örneklerde tespit edilmiştir: *basınç* (8539), *kılınç* (3043), *gülinç* (1202)

-ç

Bu ek de isim ve sıfatlar yapmaktadır: *dinç* (1202, 8494), *ilenç* (1205, 8028),

-ğuç

Bu ek, alet ismi ve sıfat yapar. Örneği azdır.⁹³

Işk-nâme’de sıfat görevinde şu kelimedede tespit edilmiştir: *aldağuç* aş (1537)

-sAk

Fiilden isim ve sıfat türeten işlek olmayan bir ektir.⁹⁴

Işk-nâmede şu örnekte tespit edilmiştir: *dutsak* gönüller(3179)

-t

Türkçede eskiden beri görülen, eskiden örnekleri daha çok olan, bugün ancak bir kaç kelimedede bulunan, işlk olmayan bir ektir. Eski Türkiye Türkçesinde içit (içilecek şey), binit (binilecek şey), yüklet (yük taşıyacak vasıta) kelimelerinde bu ek vardır.⁹⁵

---

⁹¹ Gürer Gülsevin, a.g.e., s.135.

⁹² Faruk Kadri Timurtaş, a.g.m., s. 210.

⁹³ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.m. s. 210; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 134.

⁹⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., § 298, Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 105.

⁹⁵ Muharrem Ergin, § 283.

Işk-nâme'de şu örneklerde tespit edilmiştir:

*Yüriyem yirde vü uçam hevâda / Gerekmez **binit** ü zâd ü zevâde* (5013),

*Naşihat isteyem her bir kişiden / **Öğüt** dutam ger erkekden dışiden* (7589),

*Atadan oğula **öğüt** durur farz/ Gerek kim ödeyem ben dahı hem qarz*
(8554).

3.2.4. FİİLDEN FİİL YAPAN EKLER

Bu ekler, fiilin çatısını ettirhenlik, edilgenlik, dönüşlülük ve işteşlik bakımından değiştirirler.⁹⁶

a. Geçişli-Ettirgenlik

-Ar-, -Ur-, -Ir-

Eski Türkçede üç ayrı ekin mevcut olduğu görülmektedir: -Ar, -Ur, -;Ir Fakat aralarında anlam farkı olup olmadığının tespiti mümkün değildir.⁹⁷ Eski Türkiye Türkçesinde çoğunlukla tek heceli ve ünsüzle biten kelimelere getirilerek geçişli çatı kuran bir ektir.⁹⁸

Işk-nâmede şu örneklerde tespit edilmiştir: *çıkır-* (2277), *gider-* (2710), *irür-* (2442), *savur-* (3441), *geçür-* (3540), *bişür-* (3672), *düşür-* (3672), *uyar-* (2289), *yitür-* (3346), *geçür-* (2778), *içür-* (3167), *çıkır-* (5839), *kızır-* (4092), *kaçur-* (6913), *toyur-* (7233), *uçur-* (8011), *artur-* (1080), *bitür-* (4908), *yatur-* (3978), *üşür-* (3961).

---

⁹⁶ Gürer Gülseven, a.g.e., s.138.

⁹⁷ Şinasi Tekin, a.g.m., s. 159.

⁹⁸ Musa Duman, a.g.e., s. 34.

-DÜr-

Ünsüz ile biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine gelerek oldurma ve yaptırma bildiren geçişli fiiller türetir.

Işk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

a. Fiil gövdelerinde genellikle -ş’li ve -n’li çatılar üzerine gelmiştir: *karışdur-* (6969), *üleşdür-* (6285), *boşandur-* (5551), *ulaşdur-* (4160).

b. Bu ekle kurulmuş bir kısım fiillerde ise ek, ettirgenlik işlevini kaybederek kökle kaynaşmış ve kalıplaşarak yeni anlamlı fiiller oluşturmuştur: *aldır-* (7494).

c. Işk-nâmede ekin tek heceli fiil köklerine gelmiş şekilleri şunlardır: *yandur-* (7296), *döndür-* (6061), *göndür-* (6085), *yirdir-* (376), *toldur-* (7121), *kodur-* (6999), *yazdur-* (6813), *didür-* (98), *bildür-* (113), *bindür-* (3964), *öldür-* (5922).

-t-

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan, ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir.

Işk-nâme’de şu fonksiyonlarda tespit edilmiştir:

a. Eklendiği bazı fiillerde, kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi bakımından bir körelmeye uğramıştır: *dağıt-* (7080), *gözet-* (3973)

b. Patlayıcı ünsüzlerden biriyle biten fiillerden sonra araya ünlü uyumlarına göre ayarlanan bir bağlantı ünlüsü alarak eklenmiştir: *akıt-* (5629), *sapıt-* (7411), *azıt-* (7080), *berkit-* (6679), *eyit-* (4669)

c. Bu ek, ünlü ile biten iki heceli geçişli ve geçişsiz fiillere bir bağlantı ünlüsü almadan doğrudan doğruya –t olarak eklenmiştir: *uzat-* (7336), *gözet-* (7891) *düzet-* (4784), *ışıt-* (28), *yüklet-* (53), *ağlat-* (6531)

ç. Ek, r gibi akıcı ünsüzlerden biriyle biten fiil kök ve gövdelerine de araya bir bağlantı ünlüsü almadan eklenmiştir: *yaşart-* (6171), *belürt-* (5886).

-der-

Bu ek, *gönder-*, *dönder-*, *göster-*, gibi sınırlı örneklerde görülen işlek bir ektir.⁹⁹

İşk-nâme’de şu örneklerde ntespit edilmiştir: *gönder-* (3973), *dönder-* (6835), *göster-* (2802).

-GUr-

Bu ek sadece sınırlı örneklerde karşımıza çıkmaktadır.

İşk-nâme’de şu örnekte tespit edilmiştir: *irgür-* (78)

b. Edilgen

-l-

Asıl edilgenlik eki budur. Hem /I/ hem de /U/ vokalleri ile kullanılabilir.

İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

*Gel iy göz ‘ibret ile ‘āleme baḡ / Ki nice **yaradıldı** fil ile baḡ* (50),

*Baḡışlar cisme söz zıra ḡayātı / **Dutılmış** ḡāḡıra virür necātı* (706),

*Nazar kıldı elinde Sehr-yāruñ / **Dürülmüş** nāme var ol iḡtiyāruñ* (2124),

*Çü baḡuñ ḡapusına geldi geldi bunlar/ Anahtar sokdılar **açıldı** ol der*
(2713),

***Yapılmış** anda bir ṣehr-i mu‘azzam / Hevāsı yumṣaḡ ü bārüsü muhkem* (4356),

*Viṣālî yası yasıldı **kırıldı** dil yası / Kimin başır felek gör kimin ḡarar bu ḡün* (4268),

---

⁹⁹ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 136; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 140.

Qazādan (kimse) **qurtulmaz** haqīqat / Qazānuñ yüzi örtülmez haqīqat
(5160),

Hevā **açıldı** görüñdi sitâre / Meger yakın irişmişler kenâre (5487),

Gerek fikr ü gerek tedbir kîl / **Yazılmışdan** sarf bozulmaz noqta-i harf
(7628),

Cihânda kimseye **virilmedi** iş / Geñince kıla dürlü âzmâyiş (8455).

-(I)n-

Ünlü veya /l/ biten fiillere gelince edilgenlik görevini bu ek üstlenebilmektedir.

Ünlü ile bitenlerde

Bezenmiş şöyle kim tâvûs-i zîbâ / Düzenmiş nite kim bir kebk-i ra'nâ (3352),

Donanup geydiler cümle zırıklar / Düzetdiler kemenden çok girihler (3496),

Çemen yirine döşenmiş zümürüd / Üni kuşlarınıñ âvâz-i Dâvûd (2304),

Özi hâ'in olursa yâ katı serd / Adı defterde hiç okunmaya merd (8576).

/l/ ile bitenlerde

Bilindi sordılar hâs ile 'âma / Ki yakındur buña şehr-i Ferâme (8121),

Hümâ buyurdu 'adl ü dâd olundu / Qamu mahbusları âzâd **olundu** (4903),

Çalındı kûs ü girdi girdege ol / Yaranmaya murâda girdege ol (4972).

c. Dönüşlülük

-(I)n-

Asıl dönüşlülük eki budur. İşk-nâme'de şu beyitlerde tespit edilmiştir:

Bu bâ'ış oldu yoğsa şî'r-i Qaânî / Kim **okundukça** şad ide revânı (472),

Bezenmiş şöyle kim Firdevs bāğ / *Şalındı* şöyle kim Tūbī budağ (889),
Çemen yirine *döşenmiş* zümüröd / Üni kuşlarınıñ āvāz-i Dāvūd (2304),
Nazar kı l her işüñ ‘arz ü tuline / *Qoma tedbirüñ ayı kim tolına* (3342),
Çeri tozda şu resme *görünürdi* / *Ki gün yufqa bulıtda bürinürdi* (8009),
Severdük anı ol yigrendi bizden / *Bulanuq su idük arındı* bizden (8502),
Muṭı‘üz her ne kim Şeh buyurursa / *Sevinürüz* ne işe kayırursa (8546).

-(I)l-

Ünlüsü genellikle dar olmasına rağmen, uyumdan dolayı geniş ünlülü kullanıldığı örnekler de vardır.

Belā yayı gibi bili egildi / *Kiriş gibi gama gönli düğüldü* (2016),
Dutuldı perde her yirde çü āyīn / *Dirildi* perdeler altında Pervīn (2371),
Ziyānı asısından olur öküş / *Dutulur* ‘aql aña çün duzağa kuş (2734),
Çün ol būy-i hayāt-efzā *saçıldı* / *Dimāğından Şeh’üñ şekker içildi* (3348),
Döküldi karşı geldi aña bir bir / *Tağışup guşsa kı lup cem’ hātır* (4547),
Elünden geldüginde aç düğme / *Şeşilmiş* ipi sen bağlama düğme (5382).

-(I)ş-

Aslında işteşlik ekidir. Bazı ötneklerde bir işin, fâilin kendi kendisince yapıldığını gösterir.

Yine pejmürde hātır oldı taze / *Yine guşsa kuşu irişdi* yaza (2940)
Örü durdı vü it gibi yapışdı / *Yüzin gördi enük gibi apışdı* (4484)

Kızıl yâkûta cilâ ulaşurdu / Şeker mercan yüzine bulaşurdu (6346)

ç. İşteşlik

-(I)ş-

Geçişli ve geçişsiz fiiller -ş- eki ile işteş çatıya nakledilirler.¹⁰⁰ Fiilin yapılmasında karşılıklı ve birliktelik bildirir.¹⁰¹

İşk-nâme’de şu başlıklarda tespit edilmiştir:

a. Karşılıklı yapılanlar:

Düşinde gördi bir kaşr-i mu‘azzam / Hezâran bakşile dürlü muraqqam
(998)

Görüşüp ağladılar kan ile yaş / Ki tağ ü taş oldu cümlesi (6170)

Neçün bārī anuñ ile durışmak / Ya olmaz yire savaşmak vurışmak (8118)

b. Birliktelik bildirenler:

Kızıl kanlara garç oldu bulaşdı / Atuñ boynına sarmaşdı tolaşdı (3981),
Çü anda Ferruḥ ü Hurrem bulışdı / Felek şād ü melek cümle gülüşdi
(5678),

Koçışup sarmaşup uyuşdı bunlar / Aḥir şabr ipine yapuşdı bunlar (6051),

Üleşdürdi yigide vü yeñile / Kim olmaya ‘adūsından yeñile (6285),

Girişdiler nite kim yay ile tūr / Karışdılar nite kim şeker şīr (6881)

Nigār ile braz söyleşdi ezber / Göñül oda bıraқdı hemçü ‘anber (7120),

Besā maṭlûbına irişdi ṭālib / Baña hicrân ü ğurbet oldu ğālib (7141).

---

1. ¹⁰⁰ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 135.

2. ¹⁰¹ Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 141.

3.3. FİİL ÇEKİMİ

Fiiller bir oluşu, bir kılışı veya bir durumu bildiren kök ya da gövde durumundaki anlamlı gramer birimleridir. Bu gramer birimleri, dilde yalın olarak yalnızca gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alırlar. Cümle ve söz içerisinde ise diğer kelimelerle çok yönlü ilişkiler kurdukları için dilde çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir fiilde fiil kök veya gövdesi dışında; *kip*, *zaman*, *şahıs*, *sayı* kavramı ve öğeleri bulunur.¹⁰²

3.3.1. FİİL ÇEKİMİNDE ŞAHIS VE SAYI

Şahıs ekleri, oluşun ve kılışın kiminle ilgili olduğunu ve kimin tarafından yapıldığını belirten şekil ve zaman eklerinden sonra gelen eklerdir. Şahıs eklerinden sonra, yalnızca soru ekleri gelebilir. Zeynep Korkmaz'ın ifadesiyle; "Çekimli fiildeki şahıs ekleri, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın hangi şahıslar tarafından yapıldığını bildiren bir gramer kategorisidir. Dolayısıyla bu ekler, fiildeki oluş ve kılışı bir şekil ve zaman kalıbı içinde şahıslara bağlayan eklerdir."¹⁰³

Banguoğlu, çekimli fiildeki şahısları 1. şahıs (eyden), 2. şahıs (ydilen) ve 3. şahıs olarak ifade eder.¹⁰⁴ Bu şahısların teklik ya da çokluk kategorilerine göre bunlara sayı kategorisi de eklenir. Üçüncü teklik şahıs çekiminde fiil şahıs eki almaz. Üçüncü şahıs çokluk çekiminde ise şahıs ve sayı kavramını veren ek -LAR ekidir.

Türkçede geçmişten beri şahıs ekleri köken bakımından üç gruba ayrılır:¹⁰⁵

1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri
2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri
3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri

---

¹⁰² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, § 501

¹⁰³ Zeynep Korkmaz, a.g.e., 504.

¹⁰⁴ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2007, § 378.

¹⁰⁵ Zeynep Korkmaz, a.g.e., § 504.

3.3.1.1. Zamir Kökenli Şahıs Ekleri :

Bu şahıs ekleri, şahıs zamiri menşeli olup, şahıs zamirlerinin ekleşmesinden oluşmuşlardır. Bu eklerin bugünkü şekilleri şunlardır:

Teklik	Çokluk
1. şahıs : +Im / +Um	1. şahıs : +Iz / +Uz
2. şahıs : +sIn / +sUn	2. şahıs : +sInIz / +sUnUz
3. şahıs : Ø	3. şahıs : +lAr

Bu ekler şahıs zamiri menşeli olduklarından dolayı Eski Türkçe döneminde fiil çekimleri şahıs zamirleri ile yapılırdı. Meselâ öğrenilen geçmiş zaman çekimi şöyle idi: ¹⁰⁶

Teklik
1. şahıs : almış men
2. şahıs : almış sen
3. şahıs : almış ol

Çokluk
1. şahıs : almış biz
2. şahıs : almış siz
3. şahıs : almış olar

Türkiye Türkçesi ile Eski Türkçe dönemindeki bu çekim şeklinde 3. teklik ve çokluk şahıslarda değişiklik olmuştur. 3. teklik şahıs eki olan “ol” sonradan kullanılmamış ve sıfır morfem olmuştur (almış ol yerine almış-ż gibi). Eski Türkçedeki 3. çokluk şahıs eki olan “olar” ise zamanla -lAr şekline dönüşerek ekleşmiştir (almış olar yerine almış-lar gibi). “İşte Batı Türkçesine geçerken yalnız 3.

---

¹⁰⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., § 438.

çokluk şahısta ekleşme olmuş, teklik 3. şahısta eksiz hâle gelmiştir. Diğer şahıslarda ekleşme ancak Batı Türkçesi içinde ve çeşitli safhalar geçirerek ortaya çıkmıştır. “¹⁰⁷

Zamir kökenli şahıs ekleri Eski Türkiye Türkçesinde ise şu şekillerdeydi.¹⁰⁸

Teklik

1. şahıs : +vAn / +vAnIn / +vAm ,

+Am ,

2. şahıs : +sIn

3. şahıs : Ø

Çokluk

1. şahıs : +vUz , +Uz

2. şahıs : +sIz

3. şahıs : +IAr

Eski Türkçede 1. teklik şahıs eki olan +vAn/+vAnIn (Batı Türkçesindeki kelime başındaki b-v değişikliği ile) Eski Türkçedeki 1. teklik şahıs zamiri olan “...ben“in zaman içinde ekleşmesinden meydana geldiği görülmektedir. Eski Türkiye Türkçesinde bu ekin, nadir olarak, birinci şahıslardaki /m/ tesiri ile ortaya çıkmış +vAm şekli de görülür. +Am eki ise Eski Türkiye Türkçesinde en çok kullanılan 1. şahıs ekidir. +vAn’dan daha sonra ortaya çıktığı anlaşılan; fakat kullanışı gittikçe genişleyen bu ek bugünkü 1. şahıs ekinin ilk şekli olmuştur. Bu ekin /m/ konsonantı, birinci şahıslardaki /m/ tesiri ile ortaya çıkmıştır. Vokalinin geniş ünlülü /a/, /e/ olmasında ise +vAn’ın dolayısıyla “ben“in tesiri olduğu açıktır.¹⁰⁹

---

¹⁰⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., § 438.

¹⁰⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., § 438.

¹⁰⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 438.

1. çokluk şahıs eki olan +vUz'un da yine "b-v" değişikliği ile Eski Türkçedeki 1. çokluk şahıs zamiri olan "...biz" in ekleşmesinden meydana geldiği ve Eski Türkiye Türkçesinden sonra da ortadan kalktığı görülmektedir. +vUz ekindeki, "U" vokali "v" konsonantının tesiri ile yuvarlaklaşmıştır. "+Uz eki ise Batı Türkçesinde hakim çokluk 1. şahıs eki durumundadır. Eski Türkiye Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ilk devirlerinde daima yuvarlak vokalli olmuş, Osmanlı Türkçesi içinde vokal uyumuna bağlanarak bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır. "¹¹⁰

2. teklik şahıs eki olan +sIn'ın , Eski Türkçedeki "...sen" şahıs zamirinin zaman içinde ekleşmesi ve vokal değiştirmesinden oluştuğu görülmektedir. Daha sonra bu ek, sonundaki "n" konsonantının "ñ"ye dönüşmesiyle +sIn şeklinde girmiş, sonraki dönemlerde ise İstanbul Türkçesinin sağır kefleri atmasıyla tekrar "n"ye dönüşmüştür.

2. çokluk şahıs eki olan +sIz'da yine Eski Türkçedeki "siz" şahıs zamirinin ekleşmesinden meydana gelmiştir. Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde 2. teklik şahıs ekini de alarak sağır kefli kullanılmış (+sInIz); ancak sonraki dönemlerde Standart Türkiye Türkçesinde damak /n/'si (ñ), diş /n/'sine dönmüştür. dönüşmüştür.

Eski Türkçede 3. teklik şahıs zamiri olan "...ol" daha o dönemlerde iken kullanılmamaya başlanmış ve Orta Türkçe döneminden itibaren fiil çekiminde 3. teklik şahıs sağır morfemle ifade edilmiştir.

3. çokluk şahıs eki olan +lAr'da yine Eski Türkçedeki "...olar" şahıs zamirinin ekleşmesiyle meydana gelmiştir.

Türkiye Türkçesindeki şekilleriyle (-Xm, -sIn, Ø; Iz, -sXnXz, -lAr) öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik kipi ve istek kipinin çekimlerinde kullanılan bu şahıs ekleri Eski Türkçe döneminde şart çekiminde kullanılmış olduğu hâlde Batı Türkçesinde şart çekimi görülen geçmiş

---

¹¹⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., § 438.

zaman çekimi gibi iyelik kökenli şahıs ekleri ile yapılagelmiştir. Yalnız Eski Türkiye Türkçesinde şart çekiminin birinci şahsında zamir kökenli şahıs eki kullanılmıştır.

Metnimizde bu konuyla ilgili örnekler yukarıda adı geçen zaman ve kip eklerinin bahsinde verilecektir.

3.3.1.2. İyelik Kökenli Şahıs Ekleri :

Bu ekler iyelik eki menşelidir. Görülen geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılırlar. Bu eklerin günümüz Türkçesindeki şekilleri şunlardır: ¹¹¹

Teklik

1. şahıs : +m

2. şahıs : +n

3. şahıs : +Ø (eksiz)

Çokluk

1. şahıs : +k

2. şahıs : +n(X)z

3. şahıs : +lAr

Bu eklerin Eski Türkçe dönemindeki şekilleri şunlardır: ¹¹²

Teklik 1. şahıs : +m

2. şahıs : +ñ

3. şahıs : +Ø (eksiz)

Çokluk 1. şahıs : +mIz

---

¹¹¹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 439.

¹¹² Muharrem Ergin, a.g.e., § 439.

2. şahıs : +ñIz

3. şahıs : +lAr

Bu ekler Eski Türkçedeki şekilleriyle iyelik eklerinden farksızdır. Aslında iyelik ekleri isimlere gelmektedir; fakat Türkçenin başından beri görülen geçmiş zamanda fiil ifâdesi ve ona getirilen eklerde de şahıs eki ifâdesi vardır. Bu nedenle iyelik ekleri isimlere gelse de biz bu iyelik menşeli eklere şahıs eki diyeceğiz.

Bu ekler Eski Türkçede yalnızca görülen geçmiş zaman çekiminde kullanılırken, Batı Türkçesinde hem görülen geçmiş zaman çekiminde hem de şart çekiminde kullanılmıştır.

1. teklik şahıs eki olan +m Türkçenin başlangıcından beri değişmemiştir. Eski Türkçede 1. çokluk şahıs eki olan +mIz Batı Türkçesinde düşmüş, yerine -dUk sıfat-fiil ekinin tesiriyle +k gelmiştir.

2. teklik şahıs eki +ñ ise İstanbul Türkçesinin dişsileşmeye uğrayarak +n olmuştur. 2. çokluk şahıs eki Eski Türkçede +ñIz şeklinde iken, Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi dönemlerinde yuvarlaklaşmış ve +ñUz şeklinde kullanılmıştır. Bu ek de son dönemlerde dişsileşme sonucu +nIz şeklini almıştır.

İyelik kökenli olan bu eklerde; 3. teklik şahıs eki yoktur. 3. çokluk şahıs eki Batı Türkçesinin başından beri +lAr ekidir.

Metnimizde bu konuyla ilgili örnekler yukarıda adı geçen zaman ve kip eklerinin bahsinde verilecektir.

3.3.1.3. Emir Kipindeki Şahıs Ekleri :

Emir ekleri şekil ekleri olduğundan emir kipinde her şahsın ayrı bir eki vardır. Bu nedenle emir kipinde kip ekleri ile şahıs ekleri iç içedir.

Emir kipindeki şahıs çekimi şu şekildedir: ¹¹³

1. teklik şahıs -AyIm :	var-ayım	gel-eyim
2. teklik şahıs -Ø :	var	gel
3. teklik şahıs -sXn :	var-sın	gel-sin
1. çokluk şahıs -Allm:	var-alım	gel-elim
2. çokluk şahıs -Xn, XnXz:	var-ın	gel-in
3. çokluk şahıs – sXnlar:	var-sın-lar	gel-sin-ler

Emir kipi ve kipin şahıslara göre çekimi konusunda çeşitli görüşler vardır:

Aksan ve Banguoğluna göre emir kipinin 1. şahısları yoktur.¹¹⁴ Banguoğlu bunu şu şekilde ifade etmiştir: Buyuru, eydilen veya sözü geçene eydenin nazarı olarak kesin eğilimini duyuran bir kip olduğu için 1. kişiye yönelmesi mantıkî sayılamaz. 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi olarak gereklilik kipi kullanılır. Bununla birlikte kendimizi 2. kişi yaparak buyuruyu kendimize çevirebiliriz.¹¹⁵ Ergin, emir birinci şahıslar için ayrı ayrı ekler bulunduğunu kabul eder ve bu eklerin son dönemlerde istek 1. şahıslar için de kullanıldığının altını çizer.¹¹⁶ Deny ve Korkmaz da emir kipinin 1. şahıslarının varlığını kabul eder.¹¹⁷

---

¹¹³ Zeynep Korkmaz, a.g.e.,s. 572.

¹¹⁴ Doğan Aksan v.d., *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yayınları, s.247 ; Tahsin Banguoğlu, a.g.e., § 397.

¹¹⁵ Tahsin Banguoğlu, a.g.e., § 397.

¹¹⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., § 476.- 486.

¹¹⁷ Jean Deny, *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941, §606. – 610. ; Zeynep Korkmaz, 2003, § 549.

Emir eklerinde meydana gelen değişiklikler şunlardır:

1. teklik şahıs emir eki Eski Türkçenin başlangıcında -AyIn şeklinde idi. Eski Türkçenin sonlarına doğru -AyI şekli ortaya çıktı. Batı Türkçesi döneminde ise “m” tesiri ile -AyIm şekline büründü. Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin başlangıcında 1. teklik şahıs olarak -AyIn ile -AyIm bir arada kullanıldı. Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru ise -AyIn’ın yerini -AyIm aldı. Eski Türkiye Türkçesinde bu ekte -m tesirinden dolayı bir yuvarlaklaşma görüyoruz: -AyUm. Osmanlı Türkçesinin sonlarına doğru bu karışıklık ortadan kalkmış ve ek bugün kullanılan şekle bürünmüştür: -AyIm.¹¹⁸

1. çokluk şahıs eki Eski Türkçede bugünkü gibi -AlIm şeklinde idi. Batı Türkçesinin ilk dönemlerinde ve Eski Türkiye Türkçesi döneminde ekin son vokali yuvarlaklaşarak -AlUm olmuştur. Ek ancak Osmanlıcanın sonlarında düzleşerek bugünkü gibi kullanılmıştır.

2. teklik şahıs eki bugün yoktur; ama eskiden var idi. Eski Türkçede, Eski Türkiye Türkçesinde ve Osmanlı Türkçesinin başlarında kullanılan bu ek -ğıl, -gil’dir. Eksiz kullanım daha sonra ortaya çıkmış ve zamanla yaygınlaşmıştır.

2. çokluk şahıs eki -ñ şeklinde idi. Eski Türkçede kuvvetlendirici niteliğinde buna +lAr eki getirildi ve ek -ñ+lAr olarak kullanıldı. Batı Türkçesinde ise -lArın yerine -z çokluk belirtisi getirilerek ek Eski Türkçe döneminde -ñ ve -ñUz olarak kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinin son döneminde ise -ñ aldığı yardımcı sesle birleşerek -(I)ñ, -(U)ñ, -(I)ñIz, -(U)ñUz şeklinde kullanılmıştır. İstanbul Türkçesi ise sağır kef’leri atmıştır: -(I)n, (U)n, -(I)nIz, -(U)nUz

3. teklik şahıs eki -zUn, -sUn idi. Eski Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar -sUn kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde ise bugünkü şeklini almış ve vokal uyumuna bağlı olarak -sIn, -sUn olarak kullanılmıştır.

---

¹¹⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., § 478.

3. çokluk şahıs eki başlangıçtan beri 3. teklik şahıs ekine -lAr ekini almış ve Osmanlı Türkçesinin son dönemlerinde vokal uyumuna bağlanarak bugünkü -sInlAr, -sUnlAr şekilleri ortaya çıkmıştır.

Işk-nâmede bu konuyla ilgili örnekler emir kipi bahsinde verilecektir.

3.3.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

3.3.2.1. Bildirme Kipleri

3.3.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman

Eski Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki -dı, -di'dir.¹¹⁹ Bu ekin; Eski Türkiye Türkçesi döneminde, -D zaman ekine şahıs eklerinin getirilerek kullanıldığını öne sürenler olmuştur.¹²⁰ Bu zamanın çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanıldığından ve iyelik ekleri isimlere geldiğinden bu ekin yapısının isim asıllı olduğuna dair çeşitli görüşler belirtilmiştir: M. Ergin ve A. Von Gabain; -dı, -di, -tı, -ti ekinin -t fiilden isim yapma ekinden çıkmış olduğu düşüncesindedirler.¹²¹ J. Deny ekin, -dUk sıfat-fiilinden geldiğini; T. Banguoğlu ise eski bir sıfat-fiil eki olan -it ekinden çıktığını ileri sürer.¹²²

Eski Türkiye Türkçesinde bu zamanın çekimi şu şekildedir: gel-dü-m, gel-dü-ñ, gel-di; gel-dü-k, gel-dü-ñüz, gel-di-ler. Örneklerden de görüldüğü üzere; bu zamanın çekiminde iyelik eki menşeli şahıs ekleri kullanılmakta olup, 3. şahıslar da çekim düz ünlülü diğer şahıslar da ise yuvarlak ünlülüdür.¹²³ Yuvarlaklık, birinci

---

¹¹⁹ Zeynep Korkmaz, Marzuban-nâme Tercümesi, Ankara: TDK Yayınları, 1973, s. 162; Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.584; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s.120; Muharrem Ergin, a.g.e., §463; Musa Duman, Vasiyet-nâme, İstanbul: R Yayınları, s.47; Mustafa Özkan, a.g.e., s.136.

¹²⁰ Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 170; Necmettin Hacıeminoğlu, Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, s. 136; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 88; Hayati Develi, a.g.e., s. 123

¹²¹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 463. ; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2003, § 217.

¹²² Jean Deny, a.g.e., § 621 ve ötesi; Tahsin Banguoğlu, a.g.e., § 389.

¹²³ Necmettin Hacıeminoğlu, a.g.e., s. 136; Muharrem Ergin, a.g.e., §463; Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 120; Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s.163; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 89; Musa Duman, a.g.e., s. 48, Hayati Develi, a.g.e., s. 123; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 136.

teklik m'nin, ikinci şahıslarda da ñ'nin etkisiyledir. Birinci çokluk şahısta ise -dUk sıfat fiil ekinin analogik baskısıyla olmuştur.¹²⁴

Işk-nâme'de görülen geçmiş zamanın her şahsının çekimi görülmektedir:

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-dU+m: <i>bulımadum</i> (370), <i>kıldum</i> (1041), <i>umardım</i> (2754), <i>göyündüm</i> (3001), <i>söyündüm</i> (3001), <i>yudum</i> (3162), <i>işidüm</i> (3581), <i>gördüm</i> (4014), <i>yığamadum</i> (4014), <i>irdüm</i> (6516).	-dU+k: <i>uçurduğ</i> (6169), <i>irüştük</i> (6841)
2. Şahıs	-dU+n: <i>üzdüñ</i> (1110), <i>kılmaduñ</i> (1111), <i>çekdüñ</i> (6713), <i>kığuduñ</i> (3098), <i>atmaduñ</i> (3225), <i>didüñ</i> (2392), <i>şaymaduñ</i> (2866), <i>olmaduñ</i> (2866), <i>sanayduñ</i> (7443).	-dU+ñUz: <i>bulduñuzdı</i> (8525), <i>olduñuzdı</i> (8525)
3. Şahıs	-dI+ø: <i>yaratdı</i> (14), <i>bildürdi</i> (113), <i>didi</i> (1040), <i>kıldı</i> (1046), <i>katredi</i> (2193), <i>çekmedi</i> (3037), <i>buyurdı</i> (6442), <i>virdi</i> (6483), <i>döndi</i> (7462), <i>dikmedi</i> (7230), <i>koçdı</i> (3358), <i>tayandı</i> (6384), <i>ısmarladı</i> (2638), <i>kalmadı</i> (2638)	-dI+lAr: <i>irişdiler</i> (1023), <i>dediler</i> (1034), <i>girdiler</i> (1074-5484), <i>durdılar</i> (1074), <i>vardılar</i> (5470), <i>itdiler</i> (5470), <i>aldılar</i> (5471), <i>çaldılar</i> (8226), <i>yapışdılar</i> (6978).

¹²⁴ Ahmet Karadoğan, "Eski Türkiye Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler", TDAYBellekten, Ankara: TDK Yayınları s. 178.

3.3.2.1.2.ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

Eski Türkçede görülen geçmiş zaman eki -mİş'tır. Ek, Batı Türkçesine geçerken aynı kalmış, Eski Türkiye Türkçesinden başka Osmanlıcanın ilk dönemlerinde de bu düz şekil korunmuştur.¹²⁵

Eski Türkiye Türkçesinde bu zamanın çekimi şu şekildedir: gel-miş-em (gel-miş-ven, gel-miş-ven-in), gel-miş-sin, gel-miş; gel-miş-üz, gel-miş-süz, gel-miş-ler. Örneklerden de görüldüğü üzere çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılan öğrenilen geçmiş zaman eki -miş, -miş'in ünlüsü daima düzdür. Eklendiği kök nasıl olursa olsun dudak uyumuna uymaz.¹²⁶

Işk-nâme'de öğrenilen geçmiş zaman -mİş morfeminin 2. çokluk şahısı hariç diğer şahısların çekimi şu şekilde görülmektedir:

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-mİş+Am: <i>Sığınmışam</i> (170), <i>kılmışam</i> (1128), <i>dutmuşam</i> (2642), <i>bulmuşam</i> (2393), <i>komuşam</i> (3470) <i>virmişem</i> (6896), <i>kılmışvan</i> (6900), <i>boğmuşam</i> (6965), <i>kalılmışam</i> (8334).	-mİş+Uz: <i>olmuşuz</i> (309), <i>kalılmışuz</i> (7050)
2. Şahıs	-mİş+sIn: <i>Düzetmişsin</i> (1550), <i>irmişsin</i> (6273).	-
3. Şahıs	-mİş+Ø: <i>almış</i> (1002), <i>olmuş</i> (1004), <i>şolmuş</i> (1007), <i>iletmiş</i> (1007), <i>düşmüş</i> (1008), <i>bulmuş</i> (1010), <i>dükenmiş</i> (1011), <i>çözölmüş</i> (1079), <i>süzölmüş</i> (1079), <i>tolmuş</i> (1081), <i>kılmış</i> (1089), <i>oturmuş</i> (2576), <i>dirilmiş</i> (2664), <i>dimiş</i> (3027), <i>bulmuş</i> (6724), <i>irmiş</i> (6724).	-mİş+lAr: <i>dimişler</i> (56), <i>gelmişler</i> (68), <i>eylemişler</i> (999), <i>kılmışlar</i> (3501), <i>irişmişler</i> (5487), <i>kovmuşlar</i> (7975).

¹²⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., §467.

¹²⁶ Muharrem Ergin, a.g.e., § 467, Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 164; Musa Duman, a.g.e., s.50; Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 80, Mustafa Özkan, a.g.e., s. 137.

Eski Türkiye Türkçesi döneminde karşımıza çıkan ve öğrenilen geçmiş zamanı ifade eden bir diğer ek de, -Up zarf-fiil eki üzerine bildirme ve kuvvetlendirme eki -dUr / -dUrUr eklerinin getirilmesiyle kurulan -UpdUr / -UpdUrUr şekilleridir. Korkmaz'ın "belirli geçmiş zaman" olarak adlandırdığı bu yapı STT'de görülen -mİştIr morfeminin üstlendiği göreve karşılıktır. Eski Türkiye Türkçesinde genellikle üçüncü şahıslar da görülen bu ekin¹²⁷, İşk-nâme'de de sadece teklik üçüncü şahıs çekimleri tespit edilebilmiştir: *girüpdür* (25), *dutupdur* (71), *olup durur* (1078), *qadr olupdur* (2322), *virüpdür* (2612), *qurılıpdur* (4416), *urmuş durur* (4794), *yüregüm düglenüpdür* (4795), *Elif boyı girüpdür* (6610), *olupdur* (6723), *belā ile bitüpdür* (7027), *öğrenüpdurur* (7027), *virüpdür* (7472), *geçüpdurur veqāyi'* (7969).

3.3.2.1.3 GENİŞ ZAMAN

Eski Türkçe döneminde ünsüzle biten fiil tabanlarına getirilen geniş zaman ekleri -Ur, nadiren -Ar tek tük de -Ir; ünlüyle biten fiil tabanlarına getirilen geniş zaman eki ise -y(U)r, nadiren de -r'dir. Eski Türkiye Türkçesi döneminde ünlüyle biten fiil tabanlarına, U'nun yardımcı ünlüye dönüşmesi sonucu sadece -r eki getirilmeye başlanmıştır. Eski Türkçede seyrek kullanılan -Ir şekli, istisnalar dışında Eski Türkiye Türkçesi döneminde -Ur olmuştur.¹²⁸

Geniş zaman ekleri İşk-nâme'de şu şekilde kullanılmaktadır:

-r : Açık fiil tabanlarına: *istersen* (1057), *qınarsın* (1115), *şınarsın* (1115), *yastar* (3043), *esenlerven* (3784), *dilerem* (5051)

-Ar: Tek heceli kapalı fiil tabanlarına: *tozardı* (1004), *tolar* (1099), *qonar* (1101), *dutar* (1103), *dökerlerdi* (3365), *giderven* (8183), *uçar* (8365).

-Ur: Çok heceli kapalı fiil tabanlarına: *ışitur* (28), *virür* (1026), *arturur* (1080), *vurursın* (1109), *bilürem* (8478), *olurın* (3915), *saçılırdı* (6421), *görürem* (6539)

---

¹²⁷ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 122; Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 163; Musa Duman, a.g.e., s.50.

¹²⁸ Hayati Develi, a.g.e., s.123.

Eski Türkiye Türkçesinde bu zamanın çekimi şu şekildedir: gel-ür-em (gel-ür-ven, gel-ür-venin, gel-ür-in), gel-ür-sin, gel-ür; gel-ür-üz, gel-ür-siz, gel-ür-ler. Örneklerde de görüldüğü gibi bu zamanın çekiminde zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Geniş zamanın olumsuzunda diğer zaman ve kiplerden farklı bir durum vardır. Diğer çekimlerde normal olarak şekil ve zaman ekleri fiilin olumsuzuna da olumsuzuna da getirilir. Geniş zaman kipinde gördüğümüz ekler yalnız olumlu anlam taşıyan fiillere getirilir. Olumsuz geniş zaman da bu eklerle değil başka eklerle yapılır: *gel-me-m, gel-mez-sin, gel-mez; gel-me-y-iz, gel-mez-siniz-gel-mez-ler.*

Çekimden de görüldüğü üzere geniş zaman için kullanılan ek birinci şahıslarda -mA diğer şahıslarda -mAz'dır. -mA aynı zamansa olumsuzluk ve zaman fonksiyonunu aynı ekte toplamıştır. Geniş zamanın olumsuzunda 1. şahıslarda -mA kullanılması Eski Türkiye Türkçesinden sonra ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Işk-nâme'de de 1. şahıslarda gelenek bozulmamış ve olumsuzluk -mAz morfemi ile gösterilmiştir: *dimezven* (1112), *saymazam* (2394), *unutmazuz* (4524), *sevinürüz* (8546).

Işk-nâme'de geniş zamanın her şahsının çekimi görülmektedir:

---

¹²⁹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 453.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	<i>iderven (483), bilürem (1046), dimezven (1112), suvaruram (2088), saymazam (2394), olurun (3915), düşerven (4808), dilerem (5051), bulmazvan (6638), görmezem (7163), giderven (8183), bilürem (8478).</i>	<i>dirüz (3440), unutmazuz (4524), sevinürüz (8546).</i>
2. Şahıs	<i>döndürürsün (130), virürsün (135-8623), vurusın (1109), dirsin (1111), kınersın (1115), şinarsın (1115), düşersin (1031), aķarsın (3003), yaķarsın (3003), bilürsün (3007-3033), kılursın (3033).</i>	<i>bilürsüz (4510), bulursüz (7541).</i>
3.Şahıs	<i>oşşar (989), oturur (1001), yaraşmaz (1031), konar (1101), eylemez (1103), dutar (1104), barışmaz (1184), karışmaz (1184), yazar (3022), içürmez (3167), odalanmaz (3608), dükenmez (6382), kalur (8519) gösterür (8563).</i>	<i>görürler (568), sevinürler(1051), dirler (1027, 1104), dökerlerdi (3365), giderler (3893), giderlerdi (3965).</i>

3.3.2.1.4. GELECEK ZAMAN

Eski Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan gelecek zaman eki -IsAr'dır. Eski Türkçenin sonlarında ortaya çıktığı anlaşılan ve hem Kuzeydoğu Türkçesinde, hem Batı Türkçesinde bulunan bu gelecek zaman ekinin de nasıl türediği belli değildir.¹³⁰

Bu ek dönemin sonlarına doğru yerini -AcAK'a bırakmış, böylece Batı Türkçesinin eski ve yeni devirlerinde iki ayrı gelecek zaman eki kullanılmıştır.¹³¹

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	<i>ayrılısarvan</i> (3726), <i>bilmeyiserem</i> (8493)	-
2. Şahıs	<i>uğrayısarsın</i> (3413), <i>yyisersin</i> (5496), <i>sürisersin</i> (8205)	<i>şalırsarsız</i> (3919), <i>görisersiz</i> (4544)
3. Şahıs	<i>okıyası</i> (19), <i>olısdur</i> (226), <i>olısar</i> (1107), <i>kılısar</i> (1117), <i>karardısar</i> (2443), <i>düşiser</i> (3710), <i>uzayısar</i> (4179), <i>çıkısar</i> (4282), <i>kırtulısar</i> (7745), <i>yorılısar</i> (8123)	<i>olısarlar</i> (292), <i>üziserler</i> (5993)

Eski Türkiye Türkçesinde gelecek zamanı ifade eden -IsAr dışındaki morfemlerden de yararlanılmıştır. Bunlar -A, -AsI ve -sA gerek morfemleridir.

-A:

Eski Türkçede gelecek zaman eki olarak kullanılan -GAy, Batı Türkçesine ön ve art damaksı /g/ ve /y/ fonemlerinin düşmesi ile -A şeklinde geçmiş; fakat bu arada fonksiyon değiştirerek bir görev dallanmasına uğramış; istek, geniş zaman,

¹³⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., §473.

¹³¹ Muharrem Ergin, a.g.e., §473.

gelecek zaman ve gereklilik kiplerini gösterme görevi yanında başka kip ve zaman gösterme görevleriyle de kullanılmıştır.¹³²

Eski Türkiye Türkçesinde çekimi şu şekildedir: gel-e-m, gel-e-sin, gel-e; gel-e-vüz, gel-e-siz, gel-e-ler.

Eski Türkiye Türkçesinde çekimi şu şekildedir: gel-iser-ven (gel-iser-venin, gel-iser-in, gel-iser-em), gel-iser-sin, gel-iser; gel-iser-üz, gel-iser-siz, gel-iser-ler.

İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

Bugün oldı müyesser çün bu devlet / Yarnın yüz göstere yine sa’âdet (2057); *Beni ğurbetde ğoduñ zâr ü tenhâ / ‘Aceb olmaya olsam mest ü şeydâ* (3945); *Eger bu şöhetüñ idem şifât ü şerhin ben / İrince rüz-i kıyâmet olinmaya ta’dîd* (6486); *Öle mi derd ile yâ ola dermân / Elüme gire mi yâ ğod çığa cân* (6810), *Eger fazluñ kıla baña kerem bir / İşim gücüm düzile evvel âhir* (7971).

-AsI:

Eski Türkiye Türkçesinde -ası, -esi gelecek zaman partisibi eki de şahıs eklerini alarak çekimli fiil gibi gelecek zaman ifadesi taşımıştır.¹³³

Korkmaz -AsI morfemindeki -A parçasının, eski bir < -GA gelecek zaman gereklilik isim-fiili ekinden çıkmış olduğunu, morfemin -sI ögesi içinde iyelik eki yahut isimden isim yapma eki olarak kabul eden iki görüşün olduğunu söylemiştir. İyelik eki olduğunu kabul eden görüşler, genel olarak, eski devir metinlerinde -sI iyelik eki almış -A gelecek zaman isim-fiil eklerini, şekilce bunlarla aynı olan gelecek zaman isim-fiil ekleri ile karıştırmış bulunan görüşlerdir. Korkmaz, bu görüşü benimsemeyerek kı-l-a-sı-n “kılacağı”, yi-y-e-si-n “yiyeceğini” vb. şekilleri -A gelecek zaman isim-fiili eki ile, +sI 3. şahıs iyelik eki ve +n yükleme hâli eki olarak ayırmış ve bu ayrılışı kelime ve cümlelerin anlamları ile, ancak iyelik eklerinden sonra gelebilen +n yükleme hâli ekinin de açıkça ortaya koyduğunu

¹³² Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s. 167; Bu bahse istek kipinde detaylıca değinilmiştir.

¹³³ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.402.

söylemiş ve bu örneklerin -AsI gelecek zaman isim-fiil ekleri ile olan ilgilerinin birer şekil benzerliği olduğunu belirtmiştir. Korkmaz makalesinde -AsI morfeminin -sI ögesi için isimden isim yapan bir ek olduğu görüşünün de tutarlı olmadığını; çünkü Eski Türkçede bir +sIG ekinden gelmiş bulunan bu +sI ögesinin “benzetme“, “karşılaştırma“, “küçültme“ görevinde sıfatlar türeten bir ek olduğunu ve anlam bakımından da bu görüşün uygun olamayacağını belirtmiştir. Son olarak -AsI isim-fiil ekinin -GA-sIG > -AsI değişimine uğramış gereklilik ve gelecek zaman gösterme görevinde isim fiiller türeten “aynı nitelikteki iki ayrı ekin“ kaynaşmasından meydana gelmiş bir ek olduğu görüşünü benimsediğini belirtmiş ve bu eklerin Eski Türkçedeki kullanım sahalarına değinerek görüşünü ispatlamıştır.¹³⁴

Gelecek zaman anlamı taşıyan bu kullanım, Eski Türkiye Türkçesi döneminden sonra kullanım sahasını değiştirerek yalnız partisip morfemi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁵

Işk-nâme’de çok sık kullanılmayan bu morfem şu örneklerde tespit edilmiştir:

Ulu dergahınıñ yokdur kıyasu / Dil anuñ ism-i zatın okıyası (19),

Gelüben kabrini göresi her dem / Cihânda kalmadı Rüstem beğod Cem (5156).

-sA gerek:

-sA gerek yapısıyla kurulan cümleler genel olarak ihtimal ve gereklilik anlatmakta aynı zamanda gelecek zamanı da teşkil etmektedir.¹³⁶

Işk-nâme’de bu yapı kullanılmakta olup daha çok gereklilik ifade etmiştir. Metnimizde seyrek de olsa geniş zaman ifadesi taşıyan örnekler tespit edilmiştir:

İki zıt cem olıcağ hiç barışmaz /Karışdurmağ gerek olsañ karşımaz (3240)

---

¹³⁴ Zeynep Korkmaz, “-ası / -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine“, *TDAY Belleten*, Ankara: 31-38.

¹³⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., § 474.

¹³⁶ Jean Deny, a.g.e., § 1231.

Ƙula buyruk irişse hōcasından / Ölü ise gerek kim dura sinden (3587)
Ya ölse ol gerek yā men ölürem / Bu ğayret hod diri komaz bilürem (5170)
İşitdi Ferruĥ eydür iy gül-i nev / Gerek sen rāhatı yā miĥneti sev (7013)
Sever añı meger geçmez sözinden / İraĝ olsa gerek devlet yüzinden (7684)

3.3.2.1.5. ŞİMDİKİ ZAMAN

Eski Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanı ifade eden özel bir ek yoktur. Batı Türkçesi dışında eskiden beri şimdiki zaman eki olarak -A görölmektedir. Nitekim Eski Türkiye Türkçesinde de şimdiki zaman ile geniş zamanın bazen -A ile karşılanmıştır. Fakat şimdiki zaman eki olan bu -A Batı Türkçesinde istek eki olan ve Eski Türkçedeki -ĝa, -ge (-ĝay, -gey)'den gelen -A ile karıŝmıŝ ve daha Eski Türkiye Türkçesinde iken şimdiki zaman eki hüviyetini kaybetmiştir.¹³⁷

İşk-nâme'de -A morfemi ile kurulan fiil çekimlerini şu örneklerde şimdiki zaman ifadesi taşıdığını düşünöyoruz:

Niçe örte göziñi ĥāb-i ğaflet / Ƙanı hengām-i kām ü vaĥt-i fırsat (2847),
Ƙarındaŝum gibi görem sizi ben / Dileyem Ĥurrem için ol kıza ben (4925),
Bugün anduĥ ata ana vaĥan bi / Niçe bir yūriyevüz ... biz (5753).

3.3.2.2. TASARLAMA KİPLERİ

3.3.2.2.1. İSTEK KİPİ

İstek kipi -A'nın Eski Türkçedeki gelecek zaman gereklilik, dilek kiplerini kuran -ĝa, -ge (-ĝay, -gey)den geldiği kabul edilmektedir.¹³⁸ Mecdut Mansuroğlu "Türkçede -gay/-gey Eki ve Türemeleri" başlıklı makalesinde -gay> -ga>-a eklerinin şekil ve kullanılıŝları arasındaki yakınlıklarından dolayı bu eklerin hem birbirileriyle ilgili görünmek istendiğine hem de Türkçede -y ünsüzünün düŝmemesinden dolayı

¹³⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., §456.

¹³⁸ Muharrem Ergin, a.g.e., §493; Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.649; Kazım Köktekin, Yusuf-ı Meddah Varka ve Gülşah, Ankara: TDK Yayınları, 2007, s. 95, Mustafa Özkan, a.g.e., s.138

bu ekler arasındaki bu geçiş bağlantısının kurulamadığından bahsetmiştir. Makalesinde bu ekle ilgili ileri sürülen görüşler hakkında şu bilgileri vermiştir: W. Bang Türkiye Türkçesindeki -a'nın -gay ve nadir olarak görülen -ay şekilleriyle bağlantılı olamayacağını belirtmiş, A. Caferoğlu -ga ekini -ga/-ge fiilden isim yapma ekiyle bir tutmuş, J. Deny, -a'nın -ga'dan çıktığını kabul etmiş, A. Von Gabain Göktürk yazıtlarında görülmediği için -gAy ekinin Uygur metinlerinin son dönem örneklerinde olabileceğini söylemiş ve sonradan daha işlek hale gelen -ga'nın, eski dönemlerden itibaren görülen aynı şekildeki fiilden isim yapma ekiyle ay nı olduğunu savunarak üzerine eklenen -y ünsüzü ile isim görevinin kaldırıldığını belirtmiştir. V. Kılıçoğlu ise -gay, -ga ve -a eklerinin ortak kullanım özelliklerini göz önünde bulundurarak her üç ekte de görülen "a"sesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Mansuroğlu da makalesinin sonunda görüşlerden yola çıkarak bu üç ekin birbirleriyle bağlantılı olabileceğini; ancak bu konunun henüz çözüme ulaştırılmadığının altını çizmiştir.¹³⁹

Ergin ve Korkmaz da istek kipinin Eski Türkçe döneminde gelecek zaman, geniş zaman, gereklilik ve dilek kipleri için kullanılan -ğa, -ge'nin Batı Türkçesine geçerken ğ- ve g- ön seslerinin eriyip kaybolduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁰ Ancak Eski Türkiye Türkçesi döneminin başlarında her iki şeklin de (-ğa, -ge /-a, -e) yan yana kullanıldığını örneklerle rastlanmaktadır: bolay ki (bolay kim) / bola ki.¹⁴¹

Eski Türkiye Türkçesinde bu kipin çekimi şu şekilde görülmektedir: gel-e-m, gel-e-sin, gel-e, gel-e-vüz, gel-e-siz, gel-e-ler. Örneklerde de görüldüğü üzere Eski Türkiye Türkçesi döneminde teklik birinci şahısta iyelik kökenli şahıs eki, diğer şahıslarda ise zamir kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Işk-nâme'de istek kipinin her şahsının çekimi görülmektedir:

---

¹³⁹ Mecdut Mansuroğlu, "Türkçe'de -gay/-gey Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, Ankara: TDK Yayınları, 1958, s.171-183.

¹⁴⁰ Muharrem Ergin, a.g.e., § 493; Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.649.

¹⁴¹ Muharrem Ergin, a.g.e., § 493.

	Teklük	Çokluk
1. Şahıs	-A+m: <i>eyleyem</i> (1047), <i>görem</i> (1047), <i>yiye(m)</i> (1083), <i>yanam</i> (2386), <i>ırlam</i> (2649), <i>ayrıl(m)</i> (2649), <i>ölem</i> (2649), <i>gidem</i> (2649), <i>yalvaram</i> (4165), <i>saram</i> (7641), <i>koyam</i> (7641).	-A+vUZ: <i>dutavuz</i> (93), <i>eyidevüz</i> (340), <i>degşürevüz</i> (2616), <i>koyavuz</i> (3432), <i>yüriyevüz</i> (5753), <i>sayavuz</i> (7020).
2. Şahıs	-A+sIn: <i>idesin</i> (1065), <i>konasın</i> (2386), <i>varasın</i> (2658), <i>gideyin</i> (4459), <i>kılasın</i> (6466), <i>olmayasın</i> (6471), <i>bulasın</i> (7726).	-A+sIz: <i>yıkasız</i> (3809), <i>dürüşesiz</i> (3918), <i>alasız</i> (7202), <i>götüresiz</i> (7202).
3. Şahıs	-A+ø: <i>baka</i> (455), <i>göre</i> (1029), <i>gide</i> (1064), <i>gözede</i> (1072), <i>suna</i> (3993), <i>düşe</i> (4011), <i>dirile</i> (7033)	-A+IAr: <i>olalar</i> (3967), <i>bileler</i> (6753), <i>kılalar</i> (7586).

Eski Türkiye Türkçesinde tasarlama kiplerini, fonksiyonları itibarı ile ayrı ayrı müstakil şekillerde gösterebilmek oldukça güçtür. Bu kiplerin hepsinde “bir şeyin yapılmasının, ben tarafından istenmesi“ vardır. Eski Türkiye Türkçesinde istek kipi de hem emir, hem istek, hem gereklilik vs. bildirebilmektedir. Kipin farklı fonksiyonlar ifade edebilmesi, ancak; cümledeki diğer kelimelere, kişiler arasındaki hissî ve hiyerarşik ilişkilere, vurgu ve tonlamaya, isteğin gerçekleşmesi için gereken zamana, isteğin derecesine, isteğin gerçekleşmesi için müsamaha ve mecburiyete, göre değişmektedir.¹⁴²

İşk-nâme’de istek kipinin uğradığı görev dallanmaları şu başlıklarda toplanmıştır:

¹⁴² Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 106.

Doğrudan istek: *Ciger anın su yirine anam ben* (2386); *u bir ula ayavuz bir a altun* (7020); *Beha cevri olmayasın hem-niine* (6471).

Gelecek zaman: *Bugun oldu muiyesser un bu devlet / Yarın yuz gosteri yine sa'adet* (2057); *Beni urbetde odu zâr ü tenhâ / 'Aceb olmaya olsam mest ü şeydâ* (3945); *Eger bu obetu idem ıfat ü erhin ben / İrince ruz-i iyamet olunmaya ta'did* (6486); *Öle mi derd ile yâ ola dermân / Elüme gire mi yâ hod ıa cân* (6810); *Eger fazlu ıla baa kerem bir / İim gücüm düzile evvel air* (7971).

art: *Eger egri baa egri görür göz / Baarsa doğru doğru gösterür yuz* (455); *'Aceb olmaya ava düe ahü* (4277); *Ve ger olmaya holı ile key bil* (4345); *Eger dönmeyedi anu anadı* (5793); *u zehr ausu hâtir ıla bimar* (6445); *Lebine ger vire bir lâhza destür* (7698); *Ogul kim gözleye ata rızasın / Zemânu görmeye cevri ü cefasın* (8156).

c. Geni zaman: *uı göcmiş anasın kim kafesden* (2005); *u sen olmayasın 'alem gerekmez* (3685); *Cihân ola bu tufân ile virân* (7327); *anasın düdi gökden bir sitâre* (6945); *İkilik bulmaya hergiz araya* (6880).

. imdiki zaman: *Nie örte gözii hâb-i gaflet / anı hengâm-i kâm ü vaqt-i fırsat* (2847); *arındaum gibi görem sizi ben / Dileyem Hurrem için ol kıza ben* (4925); *Bugün andu ata ana vaan bi / Nie bir yürüevüz ... biz* (5753).

d. Emir: *Dönersem döne dilümden imânum* (2651); *Ki halk işide vü bu sırrı bile* (3524); *Ki ımaya her işümüz aıldan* (3430); *Ki yügrük yürgen ola vü oat* (4871); *omaya sende 'izzet hamet ü câh* (5924); *Ki senden sonra ala bir eyü ad* (8582).

e. Gereklilik: *Gerek varup ki ulh ideydi* (4686); *Gerek merhem bula aa yaraya* (4498).

f. -IncA zarf fiili göreviyle: *Seher oldu onua vir icâzet / Gele yine u kılasın işâret* (2439); *u can gide halâ olur air ten* (3680); *İki gönül u düe bir araya / İkilik bulmaya hergiz araya* (6880); *u olmaya ılı tedbir n'itsün / u tayir ola dü ta'bir n'itsün* (7544); *N'ideyüm devleti un olmaya yâr* (7639).

g. İhtimal: *Söz açup isteyessin bir haber sen / Ola kim tıyasın andan eşersen*(2659), *Bu az ili kabûl itsün mükâfât / Ola kim dilenile ‘özri mâfât* (8290).

3.3.2.2.2. EMİR KİPİ

Emir kipinde her şahsın ayrı ekleri vardır.

Eski Türkiye Türkçesindeki emir kipinin çekimi şu şekildedir: gel-eyim / gel-eyin, gel / gel-gil, gel-sün; gel-elüm, gel-ü-ñ / gel-ü-ñüz, gel-sünler. Aşağıdaki tabloda Eski Türkiye Türkçesindeki emir kipinin şahıs ekleri gösterilmektedir.¹⁴³

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-AyIm, -AyIn	-AlUm
2. Şahıs	Ø / -GIl	-ñ, -ñUz
3. Şahıs	-sUñ	-sUñlAr

İşk-nâme’de görülen emir kipi örnekleri:

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-AyIn: <i>bileyin</i> (2559), <i>n’ideyin</i> (3787), <i>kılayın</i> (4164), <i>olayın</i> (4228), <i>gideyin</i> (5988), <i>varayın</i> (7062), <i>sarayın</i> (7062), <i>vireyin</i> (7197).	-AlUm: <i>çalalum</i> (992), <i>içelüm</i> (992), <i>iyelüm</i> (992), <i>varalum</i> (1063), <i>duralum</i> (1122), <i>bulalum</i> (2504), <i>durmayalum</i> (3959), <i>unıdalum</i> (3959), <i>düşmeyelüm</i> (6384), <i>görelüm</i> (8458).
2. Şahıs	-Ø, -GIl: <i>görgil</i> (68), <i>duğıl</i> (403), <i>görmegil</i> (1040), <i>koğıl</i> (1055), <i>kesmegil</i> (1062), <i>salğıl</i> (3000),	-ñ, ñUz: <i>Eyleñ</i> (3411), <i>eyleñüz</i> (3531), <i>ağlamañ</i> (3664), <i>dirilüñ</i> (4040), <i>eglenmeñ</i> (4540),

¹⁴³ Muharrem Ergin, a.g.e., § 476.

	<i>kılma</i> (3008), <i>itme</i> (3009), <i>ol</i> (3024), <i>bil</i> (3031), <i>yüri</i> (4001), <i>yastanmağıl</i> (4105), <i>bulğıl</i> (6700), <i>vir</i> (7329), <i>dimegil</i> (8027).	<i>gözlemeñ</i> (4834), <i>döndürmeñüz</i> (6061), <i>görmeñüz</i> (7470), <i>virüñ</i> (7707).
3. Şahıs	-sUn: <i>olsun</i> (3021), <i>dimesün</i> (4043), <i>gelsün</i> (6533), <i>olsun</i> (7477).	-

3.3.2.2.3. ŞART KİPİ

Eski Türkçede şart kipi için uzun bir süre -sAr eki kullanılmıştır. Devrenin sonlarında ekin r'si düşerek -sA şekline geçmiştir.¹⁴⁴ Ek Batı Türkçesine de -sA biçiminde geçmiş ve Eski Türkiye Türkçesinde aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir.

Ekin, Eski Türkiye Türkçesindeki çekimi şu şekildedir: gel-se-m, gel-se-ñ, gel-se, gel-se-vüz, gel-se-ñüz, gel-se-ler. Örneklerden de görüldüğü üzere şart kipinde yalnız birinci çokluk şahısta zamir kökenli diğer şahıslarda iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılmaktadır.

Işk-nâme'de şart kipinin her şahsının çekimi görülmektedir: Birinci teklik şahısta -vAm şahıs eki tespit edilememiştir; birinci çokluk şahısta +vUz şahıs eki tespit edilmiştir.

¹⁴⁴ Muharrem Ergin, a.g.e., § 488.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-sA+m: <i>kılsam</i> (990), <i>olsam</i> (3318), <i>dimezsem</i> (6677), <i>disem</i> (6677)	-sA+vÜz: <i>gözlemezsevüz</i> (2618), <i>olursavuz</i> (337, 7024), <i>kılmazsavuz</i> (3432, 4886), <i>görürsevüz</i> (6104).
2. Şahıs	-sA+ñ: <i>görseñ</i> (4327), <i>olmasañ</i> (6729), <i>işleseñ</i> (6596), <i>eyleseñ</i> (7930),	-sA+ñÜz: <i>dilerseñüz</i> (7202), <i>durursañüz</i> (8301)
3. Şahıs	-sA+ø: <i>olsa</i> (1099), <i>içse</i> (1101), <i>görse</i> (1114), <i>girse</i> (3210), <i>işitmese</i> (4022), <i>otursa</i> (6440), <i>yürise</i> (6440)	-sA+lAr: <i>ursalar</i> (5415), <i>kılsalar</i> (6635), <i>dutsalar</i> (6905).

3.3.2.2.4. GEREKLİLİK KİPİ

Eski Türkiye Türkçesinde gereklilik kipi üç şekilde yapılmaktadır: Birincisi sadece gerek kelimesiyle, ikincisi -se, -sa morfemine “gerek” veya “gerekdür” kelimelerinin eklenmesi ile, üçüncüsü ise -A morfemine “gerek” veya “gerekdür” kelimelerinin eklenmesi iledir.¹⁴⁵

İşk-nâme’de şu örneklerde tespit edilmiştir:

*Bize vâcib degül bu fikri itmek / **Gerekdür** doğru yol **ıtmak** ü **gitmek** (92)*

***Gerek** tamu **ola** anıñ maķāmı / **Cehennem** andan **ala** intikāmı (139)*

***Gerekdür** hastaya şerbet devāsı / **Vücüdnuñ** hem **olmadın** fenāsı (1139)*

*Ne her bir söze **inanmak** **gerekdür** / Ne her dīvāra **ıayanmak** **gerekdür***

(1791)

¹⁴⁵ Timurtaş gereklilik kipi için, ETT’de sadece -sA gerek şeklinin kullanıldığını, Ergin ise “-sA gerek” şeklinin yanında istek şekliyle beraber “-A gerek” biçiminde kullanıldığını, Korkmaz ise gerekliliğin “-A gerek” ve fiillerin mastar şekillerinden sonra “gerek, gerekdür” kelimelerinin getirilmesiyle kurulduğunu belirtmişlerdir.

İki zıt cem olıcağ hiç barışmaz /Karışdurmağ gerek olsañ karışmaz (3240)
Kula buyruğ irişse hōcasından / Ölü ise gerek kim dura sinden (3587)
Gerek kimse ki haddince sağına / Şeker sığmaya kuzğun kursorağuna (4216)
Ya ölse ol gerek yā men ölürem / Bu gayret hod diri komaz bilürem (5170)
Şekāvet kapusın yapmağ gerekdür / Kazādan kaçuban şapmağ gerekdür
(5516)

Gerek her yāra bir ‘āşık mu‘ayyen / Ki pervāne kıılır şem‘-i müzeyyen
(6742)

İşitdi Ferruğ eydür iy gül-i nev / Gerek sen rāhatı yā miñneti sev (7013)

Diriğā olmadın kimseye bende / Gerek birağalar boynumı bende (7585)

Sever añı meger geçmez sözinden / Irağ olsa gerek devlet yüzinden (7684)

Gerek bu yolda yılanlar ola cüst / Kavī varmaya giden menzile süst (7597)

Çü bağ içinde bir ağaç qarıya / Gerek lābūd ki yirinde qırıya (8515)

3.4. EK-FİİL

Gramerlerimizde Deny’in “özden fiili“, Banguoğlu’nun “cevher fiili“, Ergin’in “isim fiili“, Aksan’ın “ekeylem“, Korkmaz’ın “ek-fiil“ terimleriyle¹⁴⁶ adlanlandırdıkları; isim soyundan kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılan i- fiili, Eski Türkçede “er-“ şeklindedir. er->-ir>i- değişimine uğramış olan i- fiili; Eski Türkiye Türkçesinde, geniş zaman çekiminde isim ögesi ile şahıs eki arasında eriyip kaybolduğu için artık tam bir ek-fiil durumuna geçmiştir. Bundan dolayı isme eklenen şahıs ekleri bildirme eki niteliğini kazanmıştır.

Ek fiilin Eski Türkiye Türkçesi döneminde dört çekim şekli vardır: 1. Geniş Zaman (Şimdiki Zaman) Kipi, 2. Görülen Geçmiş Zaman Kipi, 3. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi, 4. Şart Kipi.¹⁴⁷

Eski Türkiye Türkçesinde geniş zaman ek fiili şu şekildedir:¹⁴⁸

¹⁴⁶ Jean Deny, a.g.e., § 548. ; Tahsin Banguoğlu,a.g.e., § 398. ; Muharrem Ergin, a.g.e., § 501. ; Doğan Aksan v.d., a.g.e., s. 235. ; Zeynep Korkmaz, a.g.e., § 566.

¹⁴⁷ Muharrem Ergin, a.g.e., § 501; Mustafa Özkan, a.g.e., s. 144.

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	-vAn, -vAnIn, -vAm, - Am	- vUz, - Uz
2. Şahıs	- sIn	- sIz
3. Şahıs	- dUr (durur)	- dUrlAr (dururlar)

Işk-nâme’de ek fiilin geniş zaman çekiminin örnekleri şunlardır:

	Teklik	Çokluk
1. Şahıs	serveriven (42), re’isiven (42), kuluñam (2456), suvan (2950), kuluñvan (4284), <i>senüñven</i> (4381), katreven (6528), benven (8300)	bī-nevāvuz (221, 339), toprağuz (297), ‘aybuz (453, 457), yāruz (883), kıl-ıci+vuz (6793), kılıcı+vuz (6793), ağacuz (8514),
2. Şahıs	dilbersin (2511), sensin (3317- 6754)	-
3. Şahıs	uş turur (9), cennetdür (982), devletdür (992), eblehlikdür (1069), budur (1107), mukimdir (1033), yokdur (1035), demidür (2990), mühredür (3008), nedür (3034), bu durur (4553).	-

Işk-nâme’de ek fiilin görülen geçmiş zamanı, öğrenilen geçmiş zamanı, şart kipi şu örneklerde görülmektedir: *var idi* (2469), *dūr idi* (1130), *can idi* (1015), *müşg idi* (3011), *can bahş idi* (3011), *baht idi* (6440), *ucuyimiş* (3966), *bağluyise* (300), *yoğ ise* (483), *var ise* (2500), *hurrem iseñ* (3032), *fariğ iseñ* (3032).

¹⁴⁸ Zeynep Korkmaz (1973), a.g.e., s.178.

BİRLEŞİK KIPLİ FİLLER

Birleşik kipli fiiller, olumlu ya da olumsuz, kök ya da gövde hâlinde olan bir asıl fiile “i-“ ek-fiilinin çekimli şekillerinin eklenmesi ile oluşur. “i-“ ek-fiilinden önceki kısım; şekil, zaman, olumluluk, olumsuzluk ve soru kavramlarını taşıyan birer sıfat-fiil, dolayısıyla da isim durumundadır. Çoğu zaman ek-fiil çekim sırasında arada eriyip kaybolmuştur: geldi i-di-m > geldiydim, ağlıyor i-miş > ağlıyormuş örneklerinde olduğu gibi.¹⁴⁹

Eski Türkiye Türkçesinde de fiillerin birleşik çekimlerinde bugünkünden farklı bir durum yoktur. Yalnız geniş zamanın rivayetinden sonra şart eki gelince -mısa, -mise; -mıssa, -misse (<mış-sa<-miş ise) şekli ortaya çıkmakta “şartın rivayeti“ veya “farazî şart“ anlamı vermektedir.¹⁵⁰

Eski Türkiye Türkçesinde birleşik kipli fiilleri üç başlık altında inceleyebiliriz.

3.5.1. Birleşik Kipli Fiillerin Hikâyesi :

Eski Türkiye Türkçesinde birleşik kipli fiillerin hikâyesi, bir kip eki almış asıl fiile i- ek-fiilinin, -DI /-DU görülen geçmiş zaman kipinin ve şahıs ekinin getirilmesiyle oluşur. 3. şahıslar hariç yuvarlak ünlülüdür. Çekim sırasında i- fiili çoğu kez kaybolur.

İşk-nâme’de şu örnekler tespit edilmiştir: *çekerdüm* (987), *kılmışdum* (988), *kılurdu* (988), *tolmuş idi* (1003), *tozardı* (1004), *bilür idi* (1000), *fıkr iderdi* (1013), *zıkr iderdi* (1013), *olmuş idi* (1011), *helak olurdu* (1014), *sanayduñ* (1021), *yaturdı* (1028), *gelmişdi* (1077), *değmezdi* (1114), *yanaridi* (1118), *idinmiş idi* (1118), *ölçerdi* (2091), *çıkarmışdum* (2192), *benzerdi* (2426), *virân olmayaydı*

¹⁴⁹ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s. 732.

¹⁵⁰ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 146.

(2428), *agarmış idi* (2443), *oladum* (2444), *aşmayayidi* (3509), *yitdilerdi* (3929), *bitmişdi* (3983), *olsadum* (4020), *olayidi* (4044), *düşmeyeydüm* (4020), *olmayaydı* (4121), *urdılardı* (4629), *oturmuş idi* (4781), *koşadıñuz* (4832), *kılaydum* (5859), *öldüreydi* (5922), *saçılurdu* (6421), *helâk itdidi* (6477), *sığmazdı* (6494), *bulmuş idüm* (6586), *gördedüm* (6813), *sürerdük* (6830), *diyeydüñ* (6882), *yürürlerdi* (6938), *düşürdüm* (7104), *buladı* (7054), *dutmazdı* (7676), *kovmuşlar idi* (7975), *oldıdı* (8130), *oldılardı* (8419), *bulduñuzdı* (8525), *seçdidi* (8682), *geçdidi* (8982).

Metindeki kılurdu □ tolmuş idi, oladum □ olmayaydı □ asmayayidi gibi örneklerde görülen düşme ve türeme olaylarının metnin aruz ölçüsüne uygulanmasında şaire kolaylık sağlayan bir fonolojik durum olduğu söylenebilir.

3.5.2. Birleşik Kipli Fiillerin Rivayeti :

Eski Türkiye Türkçesinde birleşik kipli fiillerin rivayeti, bir kip eki almış asıl fiile, i- ek-fiilinin öğrenilen geçmiş zamanı olan i-miş > - mış'ın getirilmesiyle oluşturulur. Daima düz ünlülüdür. Çekim sırasında i- fiili çoğu kez kaybolur. Emir kipinin ve görülen geçmiş zaman kipinin rivayeti yoktur.

İşk-nâme'de çok sık rastlamadığımız bu yapı, şu örnekler de tespit edilmiştir: *bozarmış* (7150), *yazarmış* (7150).

Eski Türkiye Türkçesinde birleşik kipli fiillerin çekiminde bugünkünden farklı bir durum yoktur. Yalnız geniş zamanın rivayetinden sonra şart eki gelince - mıs / -mise; -mıssa / -misse (< -miş-sa > -miş ise) şekli ortaya çıkmaktadır. Bu yapı "şartın rivayeti" veya "farazî şart" anlamı vermektedir: hoş menzil idi dehr degül-misse (=olmasaydı, olmamış olsaydı) fenâsı; dökeydüñ elüñde-misse (=elinde olmuş olsa, olmuş olsaydı) Āb-ı hayât; Türk dilini bilmiseydüm (=bilmiş olsaydım); elümdemisse (=elimde olmuş olsaydı)...¹⁵¹

İşk-nâme'de bu yapı şu örneklerde tespit edilmiştir:

---

¹⁵¹ Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi", *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Ankara: TDK Yayınları, 2005, c. I, s. 556.

Eger düzmisse bu ‘âlemde insân / Olaydı her qarınca bir Süleymân (2515)

Felek istermise egri şabâyı(?) / Bulaydı doğrudan Ferruh Hümâ’yı (7304)

Bu dem Ferruh degülmisse n’olayduk / Nite Hürmüz elinden kırtulaydıķ
(7545)

3.5.3. Birleşik Kipli Fiillerin Şartı :

Eski Türkiye Türkçesinde birleşik kipli fiillerin şartı bir kip eki almış asıl fiile, i- ek-fiilinin şart kipinin getirilmesi ile oluşur. Çekim sırasında i- fiili çoğu kez kaybolur.

Işk-nâme’de şu örnekler tespit edilmiştir: *eydürse* (16), *yükledürseñ* (53), *bildürdise* (113), *çatar ise* (328), *ķkuler isem* (1041), *istersen* (1057), *dilerse* (1073), *virürsem* (2389), *gözlemezsevüz* (2618), *esirgerse* (2813), *sakınursañ* (3000), *olduñ ise* (3003), *idersem* (3019), *virmez iseñ* (3413), *kılmazsavuz* (3432), *ķodum ise* (3034), *kurtulmaz isevüz* (3679), *düşdiyse* (3901), *te’dib iderseñ* (4025), *girürse* (4043), *isterseñüz* (4047), *kılursavuz* (4933), *uzatmaz iseñ* (6049), *olursa* (6512), *kılursañ* (6668), *dimezsem* (6677), *oldısa* (6845), *olursavuz* (7024), *durursañuz* (8301).

3.6. BİRLEŞİK FİLLER

Fiil çeşitlerinin muhtelif derecelerini göstermek suretiyle dile son derece zengin ifade imkanı veren birleşik fiiller, Eski Türkçede İslâmlıktan önceki yazıtların ve yazmaların dilinde sık kullanılmıştır. Türkçenin sonraki dönemlerinde de kullanım alanı genişlemiştir.¹⁵²

Gabain'e göre birleşik fiiller, sadece iki fiilin birleşmesinden meydana gelmektedir.¹⁵³ Timurtaş ise birleşik fiilleri "Birleşik Sigalar, Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Şekiller, Tasvirî Fiiller, İsim, Sıfat ve Zarflarla Meydana Getirilen Fiiller" olmak üzere dört başlık altında incelemiştir.¹⁵⁴ Ergin ise "İsimlerle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller, Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ve İktidarî fiiller" olmak üzere üç başlık altında toplamıştır.¹⁵⁵ Korkmaz da birleşik fiilleri, taşıdıkları birbirinden farklı yapı, işlev ve anlam özelliklerine göre kendi içlerinde: Esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller ve Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller olmak üzere iki ana gruba, her grubu da kendi içinde alt başlıklara ayırmıştır.¹⁵⁶

Görüldüğü üzere birleşik fiiller hakkında değişik tasnifler sözkonusudur. Biz *İşk-nâme*'deki birleşik fiil örneklerini esas alarak bir ayrıma gitmeyi uygun gördük. Örneklere göre birleşik fiilleri; isimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller ve tasviri fiiller olmak üzere iki başlık altında topladık.

3.6.1. İsimlerden yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiiller:

Eski Türkiye Türkçesinde Arapça ve Farça isimler; it-, kıl-, eyle-, ol-, bulun- yardımcı fiilleri kullanılarak fiil haline getirilmektedir. Bunlardan it-, kıl-, eyle- fiilleri ile yapılan geçişli; ol-, bulun- fiilleri ile yapılanlar da geçişsiz anlama

---

¹⁵² A. Von Gabain, "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY Belleten*, Ankara:, 1953, s. 16-28.

¹⁵³ A. Von Gabain, a.g.m., s. 16-28

¹⁵⁴ Faruk Kadri Timurtaş, a.g.e., s. 140.

¹⁵⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., § 665-672.

¹⁵⁶ Zeynep Korkmaz, a.g.e., 791.

sahiptirler. Aslında yardımcı fiil olmamakla birlikte, bul-, dut-, gel-, gör-, var-, vir-, tur-, ur- fiillerinin oynadığı rol de hemen hemen yardımcı fiillerinki gibidir.¹⁵⁷

Işk-nâme’de tespit edilen birleşik fiiller şunlardır:

hasta kııl- (1002), *zıkr it-* (1013), *ğazel kııl-* (1014), *tārumār it-* (1015), *terk eyle-* (1056), *nağş ol-* (1059), *tartīb kııl-* (1064), *‘azîmet kııl-* (1066), *teferrüc it-* (1068), *figān it-* (1078), *harāb it-* (1085), *reng al-* (1089), *taleb kııl-* (1105), *helāk ol-* (1114), *melālet eyle-* (1115), *garīk ol-* (1116), *çüş it-* (1123), *tertīb kııl-* (1124), *müjde vir-* (1126), *şeydā oldı* (1130), *devā kııl-* (2451), *ğurūr it-* (2424), *şabr eyle-* (2457), *kibr it-* (3020), *meşğül eyle-* (3336), *farz eyle-* (3403), *kabül it-* (3526), *ķabul eyle-* (4854), *yüz ur-* (5051), *ķhaber vir-* (5460), *muķabbet eyle-* (5806), *seyr eyle-* (5816), *şarf it-* (5988), *zıkr it-* (6209).

3.6.2. Tasvir Fiilleri

Tasvir fiilleri fiillerin -A -I; -U zarf fiil şekillerine bazı özel fiiller (gör-, gel-, dur-, vir-, yaz-, bil-) eklemek suretiyle yapılır. Bu birleşmede yardımcı fiiller, zarf fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder, onun nasıl, ne şekilde olduğunu veya yapıldığını belirtirler. Tasvir fiilleri süreklilik, tezlik, yaklaşma ve yeterlik fiilleri olmak üzere dörde ayrılır.¹⁵⁸

Süreklilik fiili

Fiillerin zarf-fiil şekline gör-, gel-, dur- yardımcı fiilleri getirilerek yapılır. Oluş ve kılışa süreklilik özelliği katar.

Işk-nâme’de şu kelimelerde tespit edilmiştir:

Dilūn dōksün şeker şükr için iy Şāh / Kıılı gör tezkire zıkr için iy Şāh (2053),

Örü durdı vü servi kııldı dü-tā / Lātif Tūbī budağın duta duta (2379),

¹⁵⁷ Mustafa Özkan, a.g.e., s.147.

¹⁵⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s.148.

..İmadi nigârı oldu hayrân / **Örü durdı** gider üftân ü hîzân (2745),

Gelün cengi kıoyalum barışalum / Hemîşe **yanılı gelmişdür** âdem (5873)

Suçumuz bilüben **yalvaru geldük** / Pelîd idük biz ön uş aru geldük (5876)

Buyurdılar bir ere **yürüyi gör** / Ne kişidür sefer kıandan kıılır sor (8180)

Ki yarın cümle ‘âlem **toya gelsün** / Azışmasun ile vü **boya gelsün**

(8360)

Tezlik Fiili

“vir-“ yardımcı fiili ile yapılan tezlik fiilinin İşk-nâme’de geçtiği beyitler şunlardır:

Mürüvvet bağımlı **açı virürsin** / ‘İnâyet güllerin **saçı virürsin** (135)

Sunı vir lûtf ile görsün şavâbın / Yine tizcek getir baña cevâbın (2686)

Sanasın zehr idi ol hûni peygâm / Ki **sunıvirdiler** buña tolu câm (7565)

Yaklaşma Fiili

Hareket ve oluşun meydana gelmeye yaklaştığını ifade eden ve “yaz-“ yardımcı fiiliyle yapılan yaklaşma fiili, İşk-nâme’de şu beyitte görülmektedir:

Didi n’oldı eyâ Bânü-yi a‘zam / Ki **âhândan yanayazdı** bu ‘âlem (1030)

Yeterlik Fiili

“bil-“ yardımcı fiiliyle yapılan yeterlik fiilinin olumsuzunda u- fiilinin olumsuz şekli kullanılır. Zarf fiil ile u- arasına yardımcı ses getirilmez ve u- düşer. Eski Türkiye Türkçesinde yeterlik fiilinin olumlu ve olumsuzunda çok defa -A

yerine -I bezen de -U zarf fiilleri kullanılmaktadır: *başarı bil-*, *saklayu bil-*, *döne bil-*, *başarımaya*, *bulmazam*, *inanduramaz*, *gizleyimeyem*.¹⁵⁹

Işk-nâme’de şu beyitlerde görülmektedir:

*Bu mel‘ûn ol degüldür bile kıymet / Ya kimse buña **bulbile** fırsat (2477)*

*Ne hoş didi ulular işit añla / **Şeşbileceğün** düğümü bağla (2595)*

*Atavuz berkidüp bir oka anı / Eger Dāye **göre bile** nişānı (2834)*

*Kime **inanubilem** öz işümi / Kim uçurdu alam elden kuşumı (3909)*

*Bu dārū şöyle kıldı bunları mest / Ki ne baş **deprenü bildi** ne hod dest
(5920)*

*Du‘ādan sonra didi vākı‘-i hāl / Budur Şāh’um **kılıbildükçe** kı1 āl (6190)*

*Vefā bulunmaya hergiz cefāsuz / Nite ādem **olubile** hatāsuz (6991)*

---

¹⁵⁹ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 148.

3.7. FİİLİMSİLER

Fiilimsiler, fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen ancak şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için yargı bildirmeyen dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiillerdir. Bu özelliği dolayısıyla Zeynep Korkmaz fiilimsileri *çekimsiz fiil* olarak adlandırmıştır.¹⁶⁰ Bazı kaynaklar ise; *yatık fiiller*,¹⁶¹ *şahıssız fiil siygaları*,¹⁶² *fiilimsiler*,¹⁶³ *sözdizimsel adlaştırma teknikleri*¹⁶⁴ gibi terimler de kullanmıştır. Ergin ise, fiilimsi ekleri fiil köklerine kattıkları özel anlamlar belirterek fiilden isim yapma ekleri arasında almıştır.¹⁶⁵ Eraslan ise bütün fiilimsileri, ismin fonksiyonlarına katılan bir fiil şekli olduğundan dolayı isim-fiil olarak adlandırmıştır.¹⁶⁶

Genel olarak üçe ayrılan fiilimsiler; cümle içinde isim, sıfat, zarf gibi isim soylu sözcüklerin görev ve özelliklerini taşırlar:

1. İsim-fiil (infinitif, mastar)
2. Sıfat-fiil (partisip)
3. Zarf-fiil (gerundium)

---

¹⁶⁰ Zeynep Korkmaz, a.g.e., s.863.

¹⁶¹ Tahsin Banguğlu, a.g.e., s.419.

¹⁶² Jean Deny, a.g.e., § 695.

¹⁶³ Gürer Gülsevin, a.g.e., s. 121; Haydar Ediskun, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, s. 246; Kemal Eraslan, *Türkçede Fiilimsiler*, Ankara: TDK Yayınları, 2004, s. 3.

¹⁶⁴ Ömer Demircan, *Türkiye Türkçesinde Kök-Ek Birleşmeleri*, Ankara: TDK Yayınları, 1977, s. 436.

¹⁶⁵ Muharrem Ergin, a.g.e., § 263-316.

¹⁶⁶ Kemal Eraslan, *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 1.

3.7.1. İSİM FİİLLER

İsim fiiller fiillerin isim şekilleridir. Bu sebeple herhangi bir ismin gireceği bütün hâllere girer ve isimlerin aldığı tüm ekleri alırlar.¹⁶⁷

İşk-nâme’de tespit edilen isim fiiller şunlardır:

-mAK:

a. İsimlerde

a.a. Yalın hâl

yimek (1033), *ağlamak* (1034), *bağlamak* (1034), *istemek* (1053), ***komak*** (1069), *uyamak* (1069), *göçmek* (2585), *gelmek* (5501), *gitmek* (5501), *çoçmak* (6502), *kıcıklamak* (6502), *kıcınmak* (6502), *gölmek*, (6502) *oynamak* (6502), *inanmak* (6727), *avlamak* ü *kaçmak* (7457), *kılmak* (7713), *savaçmak* (8118), *vurıçmak* (8118).

a.b. Hâl ekleri ile

saçlamağā (27), *seyr itmeğē* (997), *oturmağile* (1122), *gelmeğünün lûtfi* (2698), *yalvarmağile* (6237).

b. -dUr bildirme eki ile yüklem görevinde

Çü geçmekdür bu yurtdan çar ü na-çar (628), *Anı terk eylemekdür hem revāsı* (1056), *Kişi koyınına koymaçdur ılanı* (1326), *Ecel var ise ölmekdür ne çäre* (2640), *Hemişe tañlamaçdur intihāsı* (2730), *Ne dutmaçdur ki yırtaram yaçayı* (3308).

-mAKIIK:

İşk-nâme’de çok sık rastlanılmamakla birlikte şu fonksiyonlarda kullanılmıştır:

---

¹⁶⁷ Gürer Gülsevin - Erdoğan Boz, Eski Anadolu Türkçesi, Ankara: Gazi Kitabevi, 2004, s. 146.

a. İsimlerde

a.a. Yalın Hâl

Delüye pend kılmaklık ne aşşı (1183), Bu şormaklık dahı ölçerdi oduñ (1280), Bu yirde eglenüp kılmaklık olmaz / Bu şeydâdan haber almaklık olmaz (1281), Ecel yirinde durmaklık hatâdur / Kazâ yirini şormaklık hatâdur (2591).

a.b. Hâl ekleri ile

Ki red olmaklığa renc ü ta'ab ne (70), Taleb kılmaklığa anı yarar mı (1105), Bulışmağa kıılır tedbîr ile rây (1453), Yüzüm dutdum dilek kıılmağa sende (1617), Becid gitmekliğe iste yol ara (3958), Siñürmeklikden oldı mi'de 'âciz (6783), Danışmaklığa bir ruşat virüñ siz (7575).

a.c. İyelik ekleri ile

Aña tesbîhüñ eyle dâ'imâ iş / Geñez eyle edâ kılmaklığı pîş (155), Bu birkaç beyti Hurrem diñledi key / Bu yanmaklığı gördi diñledi key (2045), Cihan bir evdür içi tolu mihnet / Kapusu altun açmaklığı zahmet (2562).

-mA:

İşk-nâme'de yalın olarak kullanılmamıştır :

'Aceb düşdür ki duş olması yoğdur / Yitikdür isteyüp bulması yoğdur (1045), Piyâde var iken yürimeye şâh (3921), Şol iş kim bitmesi âsan görünür (7717), Yanılması öküş bilmezligi yoğ (8679).

-(y)İş

İşk-nâmede genellikle iyrlık ekleri ve ilgi hâli eki ile tespit edilmiştir :

Dönişi böyledür çarhuñ hemîşe (7220), Gemide kıalmamışdur bir karış yir (5301), Ödin almış idi biliş ü yağdın (7403), Ki yüz câna degerdi bir bakışı (7356), Göge çıkar iseñ kırtılışuñ yoğ / Yire girür iseñ örtilişuñ yoğ (7440).

3.7.2. SIFAT FİİLLER

Sıfat fiiller zaman ve hareket kavramı taşıyan ama isim gibi kullanılan fiil şekilleridir. Sıfat fiil ekleri esas olarak geçici isimler yaparlar ancak kalıcı isimler yaptıkları da görülür. Sıfat fiil ekleriyle türetilen kelimeler fiillerin zamana bağlı sıfat ve isim şekilleridir. Bunlar isim gibi çekilebilirler. Cümle içinde yalın, çokluk, iyelik veya hal ekleri almış olarak bir isim, sıfat gibi kullanılabilirler. Eski Türkiye Türkçesindeki sıfat-fiil ekleri şunlardır: -dUk, -mİş, -An, -r; -Ar; -Ur, -mAz, -AcAk, -AsI, mAİU.¹⁶⁸

Işk-nâmede tespit edilen sıfat-fiiller şunlardır :

Geçmiş zaman ifadeli sıfat-fiiller

-dUK :

a. İsimlerde

a.a. Yalın hâlde

Cihânda olmaya söylenmedük söz / Güzel yokdur kim anı görmedi göz (492).

a.b. Hâl ekleriyle -dUk sıfat fiili -dA ve -ÇA hâl ekleriyle birleşerek zarf fiil görevini yapmaktadır. Bunlar zarf-fiiller kısmında ayrıca gösterilmiştir.

*Mezâd **olduğda** kılmañuz ferâmüş* (206), *Bu kamu didüğünden baña maşsüd* (468), *Ki **gördükde** anı oda yanam ben* (2386), *Gemi ‘azm **itdüğini** gördi Kayğan* (4529), *Hayâlüm **irdüğine** irmiş idüm* (4143), *Kişi **şanmaduğına** uğrar olur* (4017).

a.c. İyelik ekleriyle

İşitdügi sözi dise eyüdür (444), *Eğer ben **gördüğüm** görse (g)özün bil* (1114), *ğulum didün yabana **atduğun** ne* (3005), *Bile yalvarduğun kibr ide vü nâz*

¹⁶⁸ Mustafa Özkan, a.g.e., s. 148.

(3020), *Gemiden çıktuğumuz hâli gözle* (7631), *Añardum sürdüğüñ gurbet demin ben* (8337).

b. Sıfat olarak

Düzerdi şî're gördügi zavâlin (4264), *Varalum görelüm yatduğı yiri* (5522), *Ağuña düşmedi istedüğüñ kuş* (6684), *Ki Allah kılduğı iş yigirekdür* (7022).

-miş :

İşk-nâme'de şu fonksiyonlarda kullanımı tespit edilmiştir :

a. İsimlerde

a.a. Yalın hâle

Yağı getmiş çırak gibi söyündüm (3001), *Unıdılmış suçımı yâd kılmak* (3150), *Şeşilmiş ipi sen bağlama düğme* (5382), *Bu ölmüş cânuma irdüñ mededsin* (6769), *Bu azmış iş(i) bir gün öñdin oñar* (8275).

a.b. Hâl ekleri ile

Yazılmışdan bozulmaz nokta-i harf (7628), *Diriğ eylemeyelüm şusamışdan* (7784), *Güce uğramışuñ derdi haqqı için* (8670).

a.c. İyelik ekleri ile

Şinanmışı dağı bir şinamağ yok (3332), *Bırağur yire dayanmışı fi'l-hâl / Kazâ uyıdur uyanmışı fi'l-hâl* (6911), *İrağ düşmişler için sevdüğinden / Ziyân itmişler için ivdüğinden* (8667).

b. Edatlarla

Egilmiş gül budağı gibi kaddi / Şaru nesrîne dönmiş tâze haddi (1740)

Söyünmüş mum için pervâne olma / Koğıl dīv işini dīvane olma (1795)

İrağ düşmişler için sevdüğinden / Ziyân itmişler için ivdüğinden (8667).

c. Sıfat olarak

*Bu dünyā didigūñ bir **yaşamış** kız (315), Benüm bakma bu **geçmiş** sözlerüme (3328), **Şuşamış** hâtırâ kevşer qarışdı (3654), **Dizilmiş** büstānum mürde oldı / **Açılmış** güllerüm pejmürde oldı (7097), **Uyumuş** zihnimü ‘aql ile uyar (8184), **Ƙaramış** gövdeye ‘imān virürsin (8623).*

Geniş zaman ifadeli sıfat fiiller

-GAn / -An :

İşk-nâme’de şu fonksiyonlarda kullanımı tespit edilmiştir :

a. İsimlerde

a.a. Yalın Hâl

Susayan düş su içse kanar mı (1101), Revān aƘan suya döndi revānı (1025), Ki hier ile geçen ‘ömrüm telefdür (2323), Şınayan böyle didi ehl-i hikmet (2628), Tatar idi savaşıƘan ü çıƘırƘan (4476), Ki yügrük yürüƘen ola vü oñat (4871), ‘Aceb kim ola bu Ƙapuyı aƘan (2472),

a.b. Hâl ekleri ile

*Bu yiri **görene** dirler hemin ūlu’l-ebşār (1127), Tenine Ƙurt **düşenüñ** şabrı haƘƘı (8630), Yanar oda **düşenüñ** ‘ismeti’çün (8632), Cevāhir **bulana** sunma ‘aƘıƘı (4392).*

a.c. İyelik ekleri ile

*Cemāli **sevgeni** olmuş muhaƘƘar (6608), **Ƙalanı** gördi bir kezden (3974), **gülenler** Ƙarşusunda bülbül idüm (4132), **Görenler** aña dürdür dirler idi (6441), Aña perhiz **idenler** merd degüldür (6448).*

b. Sıfat olarak

*Felekden **saçılan** Mengü Suyı’n yir (3349), Neñ olur ol evüñde **oturan** kız (4337), **Yanan** mum şu’lesi ayyūƘa aƘmış (6419), İçüñde **yanan** tiz közler için*

(6687), **Yürüyen** devletim yine çevürdüñ (7795), **Qınamaya geçen** suç için anı (8216).

-r / -Ar / -Ur :

Işk-nâme'de çok fazla rastlanmayan bu ek, şu örneklerde tespit edilmiştir :
*Cihâni taze kııl görin göze el / Su sep içindeki **yanar** köze gel* (3627),

*Geçen geçdi **gelürden** yok haberçün / Pes imdi dem bu demdür olma maḥzûn* (4835),

*Görürem şaru yâkut oldu lâ'lüñ / **Yanar** oda düşüp kızardı na'lüñ* (6617).

-mAz :

Işk-nâme'de şu fonksiyonlarda kullanımı tespit edilmiştir :

a. İsimlerde

a.a. Yalın hâl

*... almaḥ kolay **düşmez** olur / Zemâne fikr ile **uyışmaz** olur* (2463),

a.b. Hâl ekleri ile

*Benüm **bilmezligümden** âh yüz âh* (3330).

a.c. İyelik ekleri ile

*Benüm **bilmezligümden** âh yüz âh* (3330), *Bilürsin kim anuñ **bilmezliḡi** çoḡ / Yanılması öküş **bilmezliḡi** yoḡ* (8679).

b. Sıfat

***Yaramaz** kişi ḥo tebdil kıılmaḥ* (5156), *Ḥayâl ile **uyımaz** gözler için* (6687), *Şanasın kim **kesilmez** bir tāmardı* (7123), ***Yaramazlık** ḡapusın yapavuz biz* (8540).

Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiiller

-AcAK :

Işk-nâme'de şu fonksiyonlarda kullanımı tespit edilmiştir :

a. İsimlerde

a.a. Yalın hâl

Dağı kalmadı bizde hiç şatacak / Yürümüz hod mu'ayyen yok yatacak
(7216)

b. Sıfat

Olacak işe tanıklık virür dil (3871), *Duracak yir degül durma bu ara* (3958), *Bilüne sigacak iş itmedün sen* (4007), *Olacak nesne hiç añā irişmez* (4018), *Felek yağduracak yire kazâyı* (4171), *Ölecek suç degül kan itme nâhak* (5157), *Budur ismarlayacak saña sözüm ismarlayacak saña sözüm* (6038), *Olacak nesne olur eylemez fark* (7617).

-AsI :

Işk-nâme'de çok fazla rastlanmayan bu ek, şu örneklerde tespit edilmiştir :

Ki bünyād idüben çıkasını gör / Ki yir altında yatur kısuban gür (351)

Didi Şārım ki 'ışk içümde işler / Ne olası āhir bellidür işler (4343)

-GAn:

Işk-nâme'de bir işi çok ve sık yapanı ifade eden fail isimleri yapan örneklerde tespit edilmiştir :

a. İsimlerde

a.a. Yalın Hâl

Tatar idi savaştan ü çığırgan (4476), *Ki yügrük yürügen ola vü oñat*
(4871),

a.b. İyelik eki ile

Cemāli sevgeni olmuş muhaqqar (6608),

3.7.3. ZARF FİİLLER

Zarf fiiller, şahıs ve zaman belirtmeyen sadece hareket kavramı ifade eden fiil şekilleridir. Zarf fiiller cümlede yüklem anlamını çeşitli yönlerden tamamlayarak zarf olarak kullanılırlar. Zarf fiiller fiillerin zarf şekilleridir; isim veya fiil gibi çekime girmezler. Zarf fiillerin isimleşme eğilimleri sıfat fiillere göre azdır. Bununla birlikte kalıplaşarak edat durumuna geçenler de vardır (göre, öte, doğru, ötürü vb.). Eski Türkiye Türkçesinde kullanılan başlıca zarf fiil ekleri şunlardır: -A, -AlI, -ArAk; UrAk, -dUkçA, -dUkdA, -I; -U, -IcAk/-IcAğIz, -IncA, -iken, -ken, -mAdIn, -Up, -UbAn; -UbAnI; -UbAnIn.¹⁶⁹

İşk-nâme’de tespit edilen zarf-fiiller şunlardır:

Durum bildiren zarf-fiiller

-A :

İşk-nâme’de şu fonksiyonlarda tespit edilmiştir :

a. « -arak, -mak için, -mak suretiyle » anlamlarında tarz ve gaye ifade eden bir hâl zarfı olarak kullanılmıştır : *Çü bi-smi’llâh diye vü başlaya dil* (1).

b. Tekrar gurubu oluşturarak hâl zarfı göreviyle kullanılmıştır :

Lâtif Tübî budağın duta duta (2375), *Süridiler ol iti ite ite* (2486), *Anı bilür kim içe sile sile* (2741), *Gemi üstine indi duta duta* (4473), *Köyüñ kavmi kıra kıra mıkdı* (4636), *İçü ve taşı yana yana virüñ* (7707).

c. Birleşik fiil teşkilinde kullanılmıştır :

çıka gel- (4634), *uzana gel-* (7870), *yıka gör-* (8351).

ç. Kalıplaşarak edat olarak kullanılmaktadır.

Velî eğlenme bunuñla **yana** gel (4765), Ogurlayın **yine** yol gözlemensiz (4834), Ferâğat **yine** varuñ odañuza (4926), **Yine** döndürdi Şah’dın yaña mañmil (6612).

---

¹⁶⁹ Mustafa Özkan, a.g.e., s.151-154.

-UrAK / -ArAK :

Işk-nâme'de şu fonksiyon tespit edilmiştir :

Esas olarak tarz ifade eden bir durum zarfı olarak fiile bağlanmıştır :

Sorarak (2583), deñleyürek (2657), süriyürek (4490), seyr eyleyürek (5816).

-I/-U :

Işk-nâme'de şu fonksiyonlarda tespit edilmiştir :

a. Birleşik fiil yapımında kullanılmıştır :

Açıvir- (135), süriyü gel- (218), yalvaru gel- (219), örüdur- (2745), deprenübil- (5920), bulımadum (6975), kıltıbil- (7685).

b. Tekrar gurubu oluşturarak hâl zarfı göreviyle kullanılmıştır :

*Kim işüñ oña durur **varı varı** (2046).*

c. Kalıplaşmış edat olarak kullanılmıştır.

***Dañı** ol bir siñek kim dirler aru (46), **Kaşa** oğına **karşu** durmağ olmaz (2588), *Gel imdi iste dur eyvāna **karşu** (5395), Neçün **ayru** ola ħūrī melekden (6589), **Dañı** ħurbet odı söyünmedi mi (6623).**

-(i)ken :

Işk-nâme'de i- fiilinin zarf fiili şeklinde tespit edilmiştir :

*Aşağ söz **söyler iken** ola tannâz (3020), Tenûr **ıssıyiken** kılduñ yine serd (3273), Başuma düşdi hiç **geçmezken** ögden (4974), Mecāzuñ külli **olmışken** ħağâyığ (6615), Bu resm ile **sevinürken** bu bahta (6944), Bir iki gün gemi hoş hoş **giderken** (7076).*

Zaman bildiren zarf-fiiller

-IncA :

Işk-nâme'de « -dığ zaman, -IncAyA kadar » anlamlarında zaman ifadesiyle kullanılmıştır :

-dığ zaman anlamını verenler :

Seher olub(an) uyağınca mehtâb (445), Yürimeyince kâğıd üzre hâme (4027), Şabâ tâ esmeyince gül açılmaz / Şadef açılmayınca dürr saçılmaz (4028),

-IncAyA kadar anlamını verenler :

Elüñ dutsuñ Çalab dünyâ durınca (4110), Gerek tapuñda dâ'im görüneydüm / Ölince bu kapuda sürüneydüm (5201), Senüñven tâ ölince gitmeyem ben (4381), Yiyeler içeler bulınca şıhhat (5893), Dükenmez haşr olınca bu rivâyet (6382), Sürince Hind alayın(ı) şehr-i Çîn (6503), Ki diri oldığıınca şükr ide ol (8345).

-mAdIn :

Işk-nâme'de « -madan önce, -maksızın » anlamlarında kullanılmıştır :

Kâbile göçmedin biz göçtük imdi (3564), Giderlerdi dün ü gün durmadın hîç (3965), Su almadın segirdü geldi Şâh'a (4322), Kim işler durmadın dâ'im mükedder (4575), Nigârın kılmadın perhîz ü ihmâl (6766), Henüz olmadın oldum ol yalancı (7580), Sikender gibi zahmet çekmedin ben / Suya balçığa batup çökmedin ben ; İrişdüm Hızr gibi mu'cizâta / Degürdüm dudağum Āb-i Hayat'a (8068-69).

-mAzdAn öñ:

Işk-nâme'de -mAdIn ekinin fonksiyonuyla kullanılmıştır:

Ölüm irmezden öñ irdi elem uş (2161), Zemân almazdan öñdin intikâmi (2234), Elüm vurmazdan öñ kapuña tîşe (2652), Helâk olmazdan öñ oldı mülâkat (5954), Ölüm olmazdan öñ maşşûda irdüm (8062), Bu varmazdan öñ irdi ol tapucu (8188).

-AlI / -el(i)den:

Işk-nâme'de “-dığından beri” anlamını vermiştir:

Muvahhidven doğalıdan muvahhid (245), Bu 'ışk sîneme sikke vuralı iñilerem (2667), Görelden bu mekânı vü cihânı (3384), Olalıdan şehensahlığı çağı (4589), Elüñe vireliden devr ruşşat (8535), Bi-hamdi'llâh olalıdan şehensâh (8536).

-IcAK:

Işk-nâme'de "...ınca, -dığı zaman, -dığı sürece, -dığı müddetçe" anlamlarında zaman ifadesiyle kullanılmıştır:

Uyanıcağ yavu kıldum ben anı (1041), *Ele cān giricek cismi n'iderler / Riyāset olıcağ resmi n'iderler* (2366), *Göriccek Ferruḥ'ı Hādım yürüdi* (2482), *Söğüdi besleyicek nār bitmez* (7627).

-dUKçA:

Işk-nâme'de "...ınca, -dığı zaman, -dığı sürece, -dığı müddetçe" anlamlarında zaman ifadesiyle kullanılmıştır:

Diri olduğça hoş geçmek gerekdür (378), *Güci yitdükçe kıılır ol ḥamiyyet* (419), *Ḥaber olmaz eşitdükçe ḥaḳıḳat* (1052), *İki gün gitdi at yitdükçe güci* (3982), *Felek olduğça gerdun çerḥ gerdān* (4596), *Ki gün geçdükçe olur ol digergun* (5231), *Budur Şāh'um kılıbildükçe kııl āl* (6190).

-dUKdA

Işk-nâme'de "...ınca, -dığı zaman, -dığı sürece, -dığı müddetçe" anlamlarında zaman ifadesiyle kullanılmıştır:

Ciger ḳanın su yirine ḳanam ben / Ki gördükde anı oda yanam ben (2386), *Ḳamular uyḳıya varduğda nāgāh / Göñüldük olmadın hiç kimse āgāh* (6842), *Ele alduğda yine iki üç yüz / Düzerdüm beyti günde hiç gümansuz* (8690).

-dUklAyIn:

Zaman görevindeki zarf fiillerden biri olan bu morfem sık kullanılmamakla birlikte Işk-nâme'de şu beyitte tespit edilmiştir:

Çeri öninde ḳonmışdı Ğazanfer / Boşanduklayın (ol) mansūr leşker (6302).

- dUğInca:

Zaman ifade eden bu morfeme de Işk-nâme'de sık rastlanılmamıştır:

Didi Şeh duriş olduğınca imkan / Ki bu derdümüze irişe dermān (859)

Hümā' nuñ beñzi varduğınca saru / Olup kalmadı et cisminde yaru (1075)

Bağlama görevindeki zarf-fiiller

-Up:

İşk-nâme'de bağlama fonksiyonunda kullanılmıştır:

Çıkup seyr itmege çün oldı meşgûl (997), Yitikdür isteyüp bulunması yokdur (1045), Okıyup bu ebyâtı oldı şeydâ (1130), Girüp çıkduğı yaraşsun kapuña (2505), Kuşanup 'ışka bil her kim çoşa baş (3031), Kim işidüp baña yârîm kılsar / Yanumca yürüyüp zârî kılsar (4166), Koçsup sarmaşup uyışdı bunlar (6051), kıvanup (6387), Eger ol ölmeyüp olaydı hâzır (7054).

-UbAn:

İşk-nâme'de tarz, zaman ve şart ifadeleriyle bağlama fonksiyonunda kullanılmıştır:

Seher oluban uyağınca mehtâb (445), Edeb birle dönüben didi Dâye (1048), Tolaşdılar girüben câmehâba (3397), Elüme aluban uş başumı top (4174), Sevinüben yirinden durdı 'Âdil (4404), Gerek varuban ol işde bulasın (6241), Ne ârâm eyleyüben diñlenürdüm (6822).

4. SONUÇ

Bu çalışmada Eski Türkiye Türkçesi döneminin şekil bilgisi (morfolojik) özelliklerini tamamiyle yansıtan Işk-nâme adlı eseri inceledik. Bu eserin tüm kelimeleri fişlenerek yapı bilgisi bakımından tahlil edilmiş, daha sonra klasik dil bilgisi kitaplarındaki plana uygun olarak tasnif edilmiş; çekim ve yapım eklerinin kullanılış özellikleri ve fonksiyonları değerlendirilmiştir

Işk-nâme'nin XIV. y.y. Türkiye Türkçesinin yapı bilgisini sağlam bir şekilde temsil eden, tarihsel Türkiye Türkçesi araştırmaları için zengin veriler sunan bir metindir. Biz bu verileri kolay ve sağlıklı bir kullanıma imkân sağlayacak bir plan çerçevesinde sunmaya gayret ettik.

5. KAYNAKÇA

Aksan, D. yönetiminde Atabay N.-Kutluk, İ.-Özel, S., (1983), *Sözcük Türleri*,TDK Yayınları, Ankara.

Ayverdi, İ; Topaloğlu, A., (2007), *Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul.

Banguoğlu, T., (2000), *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Bayraktar, N., (2004), *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları, Ankara.

Canpolat, M. “Eski Anadolu Türkçesinde Belirtme Durumu“, *DTCF Türkoloji Dergisi*, X 9-11), Ankara Üniversitesi Dil Tarih, Coğrafya, Fakültesi Yayınları, Ankara.

Çağbayır, Y., 2007, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5 cilt, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Çelebioğlu, A., (1999), *Türk Mesnevî Edebiyatı (XV. Yüzyıla Kadar)*, Kitabevi, İstanbul.

Demir, N.; Yılmaz E., (2003), *Türk Dili El Kitabı*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Deny, J., (1941), Çev.: Elöve, U., A., *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Maarif Matbaası, İstanbul.

Develi, H., (1998), "Mi'râc-nâme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul Film Merkezi, İstanbul.

Devellioğlu, F., (1993), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Dilçin, C., (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

Duman, M., (2000), *Vasiyyet-name*, R Yayınları, İstanbul.

Duman, M., (2008), *Makaleler Eski Türkiye Türkçesinden Osmanlı Türkçesine*, Kesit Yayınları, İstanbul.

Duran, S., (1956), "Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ek ve Sözlere", *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara.

Ediskun, H., (1985), *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitap Evi, İstanbul.

Eraslan, K., (1980), *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Ercilasun, A. B., (2006), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Erdal, M., (1991) *Old Turkic Word Formation, Vol-I-II*, Wiesbaden.

Eren, H., (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.

Ergin, M., (2000) *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yayınları, İstanbul.

Gabain, A. Von, (1953), “Türkçede Fiil Birleşmeleri“, *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara.

Gabain, A. Von, (1995), Çev. : Akalın, M., *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

Gülensoy T., (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi I-II*, TDK Yayınları, Ankara.

Gülsevin, G., Boz, E., (2004) *Eski Anadolu Türkçesi*, Gazi Kitabevi, Ankara.

Gülsevin, G., (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.

Hacıeminoğlu, N., (1968), Kutb’un Hüsrev ü Şirin’i ve Dil Hususiyetleri, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Hatiboğlu, V., (1972), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.

Karadoğan A., (2001), “Eski Anadolu Türkçesinde Yuvarlaklaşan Ekler“, *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara.

Karahan, L., (1996), *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yayınları, Ankara.

Kaşgarlı Mahmud, (2006), Çev. Atalay, B., *Divanü Lûgati't- Türk I*, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z., (1958), "Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Deneme", *TDAY Belleten*, Ankara.

Korkmaz, Z., (1968), "-ası / -esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine", *TDAY Belleten*, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z., (1973), *Sadru'd-din Şeyhoğlu Marzuban-name Tercümesi*, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z., (1995), "Anadolu Yazı Dilinin Tarihi Gelişmesinde Beylikler Devri ve Türkçesinin Yeri" *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, I*, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z., (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.

Korkmaz, Z., (2005), *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I-II*, TDK Yayınları, Ankara.

Köktekin, K., (2007), *Yûsuf-ı Meddâh Varka vü Gülşah*, TDK Yayınları, Ankara.

Köprülü, F., (1929), "Gazneliler Devrinde Türk Şiiri", *Edebiyat Fakültesi Mecmuası, VII/2*, İstanbul.

Köprülü, F., (1980), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.

Kuznetsov, Petro İ., (1995), "Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair", *TDAY Belleten*, Ankara.

Mansuroğlu, M., (1958), "Türkçe'de -gay/-gey Eki ve Türemeleri", *Jean Deny Armağanı*, TDK Yayınları, Ankara.

Özkan, M., (2000), *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Sev, G., (2007), *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Şahin, H., (2003), *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Tekin, Ş., (1976), "Eski Türkçe", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Timurtaş, F. K., (1976), "Eski Anadolu Türkçesi", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Timurtaş, F., K., (1981), *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vilayet Yayınları, İstanbul.

Timurtaş, F., K., (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Yelten, M., (1999), "İşk-nâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 19. C., Diyanet Vakfı Neşriyat, İstanbul.

Yüksel, S., (1965), Mehmed Işk-nâme, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.